

T.C.

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ EDEBİYATINDA KUR'AN'DAN İKTİBAS

Doktora Tezi

Kutaiba FARHAT

NİSAN– 2019

ARAP DİLİ EDEBİYATINDA KUR'AN'DAN İKTİBAS

Kutaiba FARHAT

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

NİSAN – 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr.Seyfullah Yıldırım

Enstitü Müdürü

Bu tezin doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Ahmet YIDIRIM

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederim.

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK

Danışman

JÜRİ ÜYELERİ:

Prof . Dr. M. Halil ÇİÇEK (AYBÜ İslami İlimler Fakültesi) ---

Prof. Dr. Kemalettin ÖZDEMİR (AYBÜ İslami İlimler Fakültesi) ---

Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI (AYBÜ İslami İlimler Fakültesi) ---

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN (Ankara Üniv. İlahiyat Fak.) ---

Doç. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT (Hacı Bayram Üniv. İlahiyat Fak.) ---

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı**: Kutaiba FARHAT**

İmza

ÖZ

ARAP DİLİ EDEBİYATINDA KUR'AN'DAN İKTİBAS

Kutaiba FARHAT

Doktora, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK

Nisan 2019, X+172 sayfa

En sağlam söz Allah'ın kelamı Kur'an-ı Kerim'dir. Arap lisanıyla indirilmiş olan bu kitabın; gerek üslubu, gerekse içerdiği ayet, terkip ve cümleleri vasıtasıyla özelde Arap edebiyatını genel olarak da İslam edebiyatını büyük oranda etkilediği herkesçe malumdur. Bu çalışmada, şi'r ve nesir gibi Arap edebiyatının gözde edebî metinlerinin genel akışı içinde; Kur'an'ın ayetlerinin, terkiplerinin ve cümlelerinin nasıl kullanıldığı incelenmeye çalışılmış ve bu kullanımın ne gibi faydalarının olduğu irdelenmiştir. "İktibas" sanatının kullanılması, müelliflerin eserlerini mana yönünden zenginleştirdiği gibi okuyucuları da derin bir şekilde etkilemiştir. Sadece belli bir devirdeki Arap edebiyatı değil, İslam'ın ilk asırlarından başlayarak günümüze kadar geçen zamanlar, Kur'an'dan yapılan iktibaslar bağlamında araştırma konusu yapılmıştır. Modern zamanlarda dahi birçok şair ve edebiyatçının, yazılarındaki konuya, üsluba ve tarza uygun olarak, Kur'an-ı Kerim ayetlerinden istifade ettiklerini gösteren kayda değer örnekler ele alınmıştır.

Kur'an ayetlerinin şi'r ve nesir ürünlerinde kullanımı (iktibas) Arap edebiyatında yaygın olarak kullanıldığı görülür. Bu çalışmada ayetlerin iktibasını, ikinci Abbasi ve Endelüs dönemi (Hicri IV-VIII. Asırlar) edebi ürünlerinde araştırdık. Bu asırlardaki eserlerde kullanılan edebi sanatların çeşitliliği, özellikle nesir alanında alıntının (İktibas) çok kullanılması, bu dönem edebiyatının çok gelişmiş olduğunu gösterir. Çünkü bu dönemde dini alanda hutbeler vaazlar yaygınlaşmış, edebiyatta da yeni edebi sanatlar ortaya çıkmıştır. Bu sanatların en önemlisi ölçülü bir üslupla hikaye anlatımı olan makamât sanatıdır. Makamât türü kitaplarda yer verilen çeşitli hikayelerde Kur'an ayetlerinin kullanımı adet haline gelmiştir. Bu dönem, Arap literatürüne eserleriyle renk

katan ve zenginleştiren meşhur edebiyatçıların yaşadığı dönemdir. Makamât sahibi Hemezânî ve Harirî gibi isimlere ilaveten Zemahşerî, İbnu'l Esir, İbn Nübâte, İbnu'l Cevzî, İbnu'l Verdî dönemin meşhur ebediyatçılarıdır. Çalışmamızda bu dönemde yazılan eserlerden çok sayıda alıntı (İktibas) örnekleri gösterdik ve bu sanatın nesirlerinde kullanımının edebiyat ve belagat açısından önemini açıkladık. Emevi Halifeleri ve emirlerinin mektuplarında (ki bunlar Tevkiât adıyla bilinmektedir) da alıntının (iktibas) kullanıldığı görülmektedir. Mektuplarda İktibas, maksadı anlatmak ya da tehdit ifade etmek için kullanılırdı.

Arap edebiyatında -gerek nesirde ve gerek şiirde- iktibasın pek çok örneği vardır. Bu dönemdeki nesirlerde kullanılan iktibas örnekleri yanısıra modern dönem nesirlerinde kullanılan iktibas örneklerini de inceledik. Ardından şiir alanına geçtik. Bu kısımda Kur'an'ın nüzulünden başlayıp Abbasi dönemi ile biten edebi dönemi inceledik. Çalışmamız sınırlı olduğu için eski dönem şiirlerindeki bütün örnekleri ele almamız mümkün olmadığından bu konudaki bazı örnekleri zikretmekle yetindik. Ardından modern şiirde Kur'an'dan yapılan iktibas örneklerine geçtik.

Son olarak Arap olmayanların edebiyatta yaptıkları İktibas örneklerine değindik. Burada da Kur'an'ın evrenselliği, Araplar ve diğer milletler üzerindeki edebi icazının sürekliliğini ortaya koymayı hedefledik.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İktibas, Belagat, Bedî, Hicri IV.-VIII. Asırlar, Makamât

ABSTRACT

QUOTATION "İKTİBAS" FROM QUR'AN IN ARABIC LITERATURE

Kutaiba FARHAT

Phd, Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK

April 2019, X+172 Pages

Allah's book is the most elequent, a book which is revealed in a clear Arabic Language. It has been mainly able to affect Arabic and Islamic Literature.

This research tried to show how to use the verses, the style and the structures of the Quran in Arabic literature in particular and Islamic literature in general.

This is in addition to the benefit of the use of the "Quranic Quotation" in literature since it gives strength of style and increase of meaning. This happened not only in one literary era, but in many Islamic eras to date.

This research dealt with too many examples used the verses and the style of the "Quranic Quotation". Furthermore, it identified many authors, writers and poets who used the Quran in their literature. Thus, we have been able to include all the different Islamic ages to this day.

The use of Qur'anic poetry and prose verses are widely seen in Arabic literature. In this study, the excerpted verses had been studied on the second Abbasid and Andalusian period (Hijri 4th and 8th centuries). In these centuries the diversity of literary works, especially the use of excerpt in the prose, shows the advancement in literature. Considering that in this period sermons in the religious fields became popular and new literary works had emerged in literature. The most important of these works is the art of Makamat, which is a narrative style.

In the books written in Makamat style, using of various Qur'anic verses had become common and popular. In this period, the famous literary writers enriched the Arabic literature. The example of Makamât writers can be Hemezânî, Harîrî, Zemahşerî. İbnu'l- Esir, İbn Nübâte, İbnu'l- Cevzî and, İbnu'l- Verdî are among famous writers in this century. In this study, we have shown many examples of quotation (Iktibas) from the works written in this period and we have explained the importance of the use of this art in the prose in terms of literature and rhetoric. In the letters of the Umayyad Caliphs and their commandments (which are known as Tevkiat) the usage of quotation (Iktibas) had been seen. Quotation (Iktibas) in the letters were used to describe the aim or to express threats.

There are many examples of excerpt or Iktibas in Arabic literature - both in prose and in poetry. In addition to the excerpt used in the prose in this period, we also examined the examples of the excerpt used in modern prose. Then in the field of poetry it was studied, too. In this section, we studied the literary period beginning with the Quran and ending with the Abbasid period. As our study is limited, it is not possible to address all the examples of the old period poetry. Then, some samples of quotation from Quran were mentioned.

Finally, we touched on the examples of the non-Arabs in the literature. In fact the aim was to demonstrate universality of Quran, the continuity of literary laconic on Arabs and other nations. Between the 4th and 8th centuries, excerpt was intensely used in prose. The reason for this is that they are influenced by the Quran which enriches their culture and gives them a modest style. Also the authors of this period were in great effort to enrich their literature.

Nowadays, when we examine the use of excerpt, we see that it carries religious sense like advice and guidance. Sometimes we see that it is isolated from the religious meaning in order to reach literary maturity. It is possible to see this in Makamat style works. Sometimes the author has to quote a piece from a verse to harmonize the rhyme. In this period, Tevkiat (Deduction) is used for different purposes comparing to iktibas (quotation) . It is used to beautify the word and style or to express the purpose in a nutshell. It can also carry a political meaning that aims to express its intention in a conservative way.

Keywords: Quran, Quotation, Belagat, Bedî, Hijri 4th and 8th centuries, Makamat

Anne ve Babama

TEŞEKKÜR

"İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükredemez". Konulara ve kaynaklara ulaşmamda beni yönlendiren, tezimi hazırlamada başından sonuna kadar sabırla bana yardım eden sayın Prof. Dr. Halil ÇİÇEK'e bütün kalbimle teşekkür ederim. Ayrıca Türkiye'de bana yardım eden ve bütün bu süreçte güzel hatıralar yaşamama vesile olan tüm saygı değer hocalarıma ve aynı şekilde her zaman beni destekleyen fakat imkânsızlıklar nedeniyle bugün yanımda olamayan sevgili anneme de şükranlarımı arz ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL ..... **iii**

ÖZ ..... **iv**

ABSTRACT ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **x**

KISALTMALAR ..... **xii**

ÖNSÖZ ..... **xiii**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM I

BEDÎ İLMİ VE KUR'AN'DA KULLANILAN BELAGAT SANATLARI

1.1. BEDÎ İLMİ, TANIMI VE TARİHİ 4

1.2. BEDÎ BELAGAT SANATLARI 10

1.2.1. Manevi Sanatlar 11

1.2.2. Lafzi Sanatlar 36

BÖLÜM II

İKTİBAS

2.1. KUR'ÂN'IN EDEBİYATA ETKİSİ VE ONUN VİCDANLARDAKİ YERİ 42

2.2. İKTİBASIN TANIMI VE İKTİBASA YAKIN TERİMLER 51

2.3. İKTİBASIN ŞER'Î HÜKMÜ 58

2.4. İKTİBASIN BELAGATTAKİ YERİ 63

2.5. İKTİBASLA İLGİLİ TELİF EDİLEN KİTAPLAR 72

2.6. HADİS-İ ŞERİFLERDE İKTİBAS 76

2.7. NESİRDE İKTİBAS 81

2.7.1. IV—VIII. yıllarda genel olarak nesirde iktibas 81

2.7.1.1 İbn Nübâte ve İktibas 106

2.7.1.2 İbnu'l-Cevzî ve İktibas 113

2.7.1.3 İbnu'l-Verdî ve İktibas 117
2.8. TEVKÎÂTTA İKTİBAS 120
2.9. FARKLI BAĞLAMLARDA İKTİBAS 127
2.10. ESKİ ARAP ŞİİRİNDE İKTİBAS 137
2.11. MODERN DÖNEMDE NESİRDE İKTİBAS 132
2.12. MODERN DÖNEM ŞİİRLERİNDE İKTİBAS 142
2.12.1. Ahmed Matar'da İktibas 143
2.12.2. Semih Kasım'da İktibas 145
2.12.3. Muhammed İkbal'in Şiir Tercümelerinde İktibas 147
2.13. ARAP OLMAYANLARDA İKTİBAS 148
SONUÇ 153
KAYNAKÇA 159

KISALTMALAR

b. : İbn- Bin

bkz. : Bakınız

c. **:** Cilt

ö. : Ölüm Tarihi

h. : Hicrî Tarih

haz. : Hazırlayan

m. : Miladî Tarih

No **:** Numara

s. : Sayfa

s.a **:** Sallahu aleyhi vesellem

terc. : Tercüme eden

thk. **:** Tahkik yapan

ts. **:** Tarihsiz

y.y : Yayın yeri yok.

ÖNSÖZ

Araplar için bilgeliğin göstergesi olan edebiyat, Kur'an-ı Kerim ile daha da değer kazanmıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim Arapça olarak nazil olmuştur. İslamiyeti kabul eden Araplar bu dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i edebiyatlarına da taşımışlardır. Bu durum Kur'an'ın bir inanç kitabı olmasının yanında edebi yönünün de çok güçlü olmasının doğal bir sonucudur. Kur'an'ın, kendileri için büyük önem arz eden edebiyat bağlamında Arapların yazılı metinlerine etkisinin ne derece olduğu merak konusudur. İşte bu merak, tezimizin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İlk bölümde; bedii ilminin tanımından ve tarihinden bahsedilip araştırma konusuyla ilgili edebî özellikler içerdiğinden manevi ve lafzi sanatların edebiyat için önemi incelenmeye çalışılmıştır.

Aslî konumuz olan ikinci bölümde ise ilk olarak Kur'an'ın edebiyata sunduğu katkılar ve Kur'an'ın insanlar ve vicdanlar nezdindeki yeri üzerinde durulmuştur. Ardından edebî sanatlardan iktibasın tarifi, tarihi ve çeşitleri örnekler üzerinden açıklanmıştır. Akabinde iktibasın meşruiyeti, mana üzerindeki etkisi ve manaya kattığı güzellikler misaller üzerinden vuzuha kavuşturulmuştur.

İktibasın belagattaki yeri ve bu konuya dair yapılan çalışmalar ele alındıktan sonra tezin ana omurgasını oluşturan konular irdelenmiştir. Bu konular sırasıyla "Hadislerde İktibas", "Arap Nesir Edebiyatında İktibas", "Arap Şiirlerinde İktibas", "Modern Çağdaş Arap Şiiri ile Nesrinde İktibas ve Acem (Arapların dışındaki diğer milletlere mensup Müslüman) Edebiyatçıların eserlerinde iktibas"tır. Bütün bu başlıklar canlı örneklerle somut bir şekilde izah edilerek ispatlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmam boyunca desteğini hiç esirgemeyen, tez konusunun belirlenmesinden içerik ve planlamaya kadar her konuda görüş ve önerileriyle teze önemli katkılarda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK'e şükranlarımı arz ederim. Çalışmam esnasında ilgi ve desteklerini gördüğüm bütün hocalarıma, özellikle Prof. Dr. Mehmet ÜNAL, Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN, Prof. Dr. Nuri ADIGÜZEL hocalarıma ve yardımlarını hiçbir zaman eksik etmeyen Dr. Öğr. Üyesi Harun ŞAHİN hocama teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Kutaiba FARHAT

NİSAN 2019

GİRİŞ

Tezimizin konusu "Arap edebiyatında Kur'an'dan iktibas" olduğundan iki unsurun karşımıza çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri Arap edebiyatı, diğeri ise Kur'an-ı Kerim'dir. Öncelikle niçin Kur'an Kerim'i ele aldık, sorusunu yanıtlamalıyız. Kur'an-ı Kerim, Müslüman olan herkes için Allah Kelamı; dolayısıyla sözlerin en güzeli olarak kabul edilir. Bu yüzden biz de Arap edebiyatında yeri tartışılmaz olan Kur'an ile konuyu ele almayı hedefledik. Her ne kadar hadislerden de iktibas söz konusu olsa da, Kur'an-ı Kerim, Allah sözü olmasından ötürü hadislerden üstün bir dereceye sahiptir. Biz iktibasın Kur'an-ı Kerim yönünü ele alacağız. Bu noktada, hadis üzerinden konuyu ele alan çalışmaların yapılmasını temenni ettiğimizi de belirtmek isteriz.

Müslüman olanlar için Kur'an-ı Kerim rehber bir kitaptır. Zira kaynağı Allah-u Teala'dır. Felsefeciler, Kelamcılar ve Fıkıh ehli nasıl ki kendi alanları için Kur'an-ı Kerim'i rehber aldılar ise, aynı durum edebiyatçılar için de geçerlidir.

Kur'an-ı Kerim sadece helal ve haram kavramlarını içeren bir kitap değildir. Bundan ötürü diğer alanlar da Kur'an-ı Kerim'den hareketle kendi sistemlerini temellendirebilmektedirler. Bu alanlar, Kur'an-ı Kerim'i insan hayatında rehber olma yönü ile almaktadırlar. Dolayısıyla biz de araştırma başlığımız doğrultusunda Kur'an-ı Kerim'i konumuz bağlamında ele alcağız. Nitekim her peygamberin bir mucizesi olması ve son Peygamber olan Hz. Muhammed'in mucizesinin de Kur'an-ı Kerim olması tez konumuzun önemini artırmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'in mucizevi yönlerinin başında edebi hitabı gelmektedir.

Araştırma başlığımızda yer alan Arap edebiyatı ifadesinin kapsamı sorununu ele alacak olursak, bizim buradaki hedefimizin, Kur'an-ı Kerim mucizesinin evrensel yanının her zaman ve her dönem için geçerli olduğunu ortaya koymak olduğu belirtilmelidir. Bu hedefimiz doğrultusunda her dönemden birkaç örnek vermeyi uygun gördük. Diğer taraftan bu iktibasların şiirsellik dışında yönlerinin de söz konusu olduğu aşikârdır. Bundan ötürü tezimizde hutbe, makamat, nesir ve tevkiat gibi edebi eser olarak nitelendirilebilecek türleri de ele aldık. Bu bağlamda, her ne kadar Arap edebiyatını esas alsak da farklı dillerde de iktibas örnekleri olduğunu gösterdik. Bu da Kur'an-ı Kerim'in tüm Müslümanlar için ne denli önemli olduğunun açık bir göstergesidir.

Her konunun kendisinden beslendiği bir kökeni vardır. Bir konuyu iyi anlayabilmek için kök ve dallarının incelemesi gerekmektedir. Bu sebeple biz de tezimizde ilk olarak bedi ilmine değinmeyi uygun gördük. Zira iktibas, bedi ilminin lafzi sanatlarından biridir. Hedefimiz kök ve dallarının incelenmesi olduğundan, doğal olarak bedî ilminin manevi sanatlarla ilişkisi inceleme sahamız içerisinde tutulmuştur.

İnsanların aynı kavramları kullandıkları halde kimi zaman anlaşamadıkları gözlemlenmektedir. Bunun temel sebebi, aynı sözcükleri kullanmalarına karşın bu sözcüklere aynı manayı yüklememeleridir. Çalışmamızda böylesi bir duruma sebebiyet vermemek için öncelikle iktibası tanımlama gereği duyduk.

İktibas geleneğinde Kur'an-ı Kerim'in yeri farklıdır. Hem Allah'ın kelamı olması hem de edebiyat yönünün güçlü olması bu durumun temel nedenleridir. Bu bağlamda çalışmamızda Kur'an-ı Kerim'in edebiyata etkisi ve Kur'an-ı Kerim'in Arap edebiyatı için önemi çalışmamızın temel konusu olmuştur. Söz konusu Kur'an-ı Kerim olduğundan onun iktibas kültüründe kullanılmasının cevazı ve iktibasın şeri hükmünün incelenmesi gereği duyulmuştur. Zira dinin, Kur'an-ı Kerim'in iktibasa cevap verip vermediği öncelikle yanıtlanması gereken bir sorudur.

Bir disiplinin geçirmiş olduğu süreç önemlidir. Bu süreç bize o disiplinin nasıl olgunlaştığını göstermektedir. Buradan hareketle biz iktibas hakkında telif edilen kitapları inceledik. Telif edilen kitapları, süreci anlamak için kronolojik sıralarıyla ele aldık. Dolayısıyla incelemize iktibas üzerine ilk çalışmaları yapan Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed Es-Seâlibî ile başladık. Arapça eserlerin yanında bazı Türk yazarlara da değindik. Konuyla ilgili müellifleri tarihi olarak ele almayı hedeflediğimizden günümüz eserlerine de, çalışmamızda özel bir başlık altında yer verdik.

Arap edebiyatının pek çok alanında Kur'an-ı Kerim'den iktibaslarda bulunduğu malumdur. Diğer yandan Kur'an'dan sonra İslam dininin temel kaynağı olan hadislerde de Allah kelamından iktibaslar mevcuttur. Sonuçta Hz. Peygamber'in, kendisine vahyolunan ilahi hitaptan iktibaslarda bulunması çok doğaldır. Vahiy terbiyesinden geçmiş bir peygamberin sözlerinde kendisine gelen vahiyden alıntılar yapması şaşılacak bir durum değildir.

İktibasın kapsadığı yelpazeyi göstermek için Arap edebiyatına da değinmeyi faydalı görüyoruz. Bu nedenle iktibasın geçirdiği evreleri belirlemek amacıyla bu konuda

söz sahibi olan ve hutbelerinde iktibası çokça kullanan bazı kâtip ve vaizleri inceledik. Bunu yaparken de tarihsel bir sıra takip etmeye özen gösterdik. Dolayısıyla İbn Nûbâte (ö.374/984) bizim inceleyeceğimiz ilk isim olacaktır. İbn Nûbâte nesir hutbelerinde iktibası çok kullananlardandır. Biz onun yazmış olduğu iktibaslı hutbelerini hem aktardık hem de yorumladık. Bu sayede, kendisinin iktibas yapmanın şartlarını uygulayıp uygulamadığını irdeledik. İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200), İbn Nûbâte gibi hutbelerinde iktibası kullanmıştır. İbnu'l-Verdî (749h/1348m) ise, İbnu'l Cevzi ve İbn Nûbâte'den farklı olarak hayatın her alanına konu olabilecek olaylar için de iktibası kullanmıştır.

İktibas önceleri belirli konular çerçevesinde kullanılırken, daha sonra her konuda örnekleri görülmeye başlanmıştır. Modern dönem şiirlerinde ise, iktibasın daha çok siyasi amaçlar için kullanıldığını görüyoruz.[1] Buradan hareketle diyebiliriz ki, Kur'an-ı Kerim'den iktibas, sadece Arapların ele aldığı veya belli konularda kullanılan bir araç değil; bilakis değişik toplumlarda ve hemen her konuda kullanılabilen bir argümandır. Konumuz Arap edebiyatında Kur'an-ı Kerim'den iktibas olsa da, iktibas konusunun Arap olmayan kültürlere de etkisinin olduğunu göstermek amacıyla Arap dışı kültürlere de kısa da olsa değindik.

[1] Konuyla ilgili tezimizin ikinci bölümünde Modern Dönem Şiirlerinde İktibas başlığı altında Ahmet Matar ve Semih Kasım'dan iktibas örnekleri verdik.

BÖLÜM I

BEDÎ İLMİ VE KUR'AN'DA KULLANILAN BELAGAT SANATLARI

1.1. Bedî İlmi, Tanımı ve Tarihi

Bedî ilmi belagat ilminin üç dalından biri olup, beyan ve meânî ilmi ile beraber belagat ilmini meydana getirir. Beyan ve meânî ilimlerinin her biri, bedî ilminin, diğer ilimlerden farklı bir tanıma sahip olarak ihtişam ve güzellik bakımından temeyyüz etmesini sağlamıştır.

Meânî ilmi, hâlin gerekli kıldığı durumda (mukteza-ı hal) söz ve lafız uyumunu ele alan bir ilimdir. Suyûtî (ö. 911/1505), manzumesinde bu durumu şöyle ifade eder;

وحَدُّه علمٌ به قد تُعرف أحوالُ لفظ عربيّ يُؤلف

"Meânînin tanımı; terkip edilmiş Arapça bir lafzın durumlarının kendisi ile bilindiği ilmidir." [2]

Beyan ilmi, Suyûtî'nin aşağıdaki sözünde belirttiği gibi; manayı muhataba aktarma hususunda, mananın delaletinin açığa çıkarılmasında çeşitli ifade biçimlerinin kullanmasını inceler.

علم البيان هو ما به عُرِفْ إيراد معنى واحد بالمختلف

"Beyan ilmi, kendisiyle bir mananın farklı yollarla ifade edilebileceğinin ilimdir."[3]

Bu araştırmada ele alacağımız ve kökeni hususunda araştırma yapacağımız ilim bedî ilmidir. Bu süreçte, bedî ilminin yüzlerce türlerinden en çok bilinenleri üzerinde duracağız.

Sözlük anlamı: Bedî kelimesinin sözlük anlamı, bir şeyin benzersiz ve emsalsiz bir şekilde kullanımıdır. *Lisânü'l-Arab*'ın بدع maddesinde, herhangi bir bağlamda yeni bir şey ortaya koyan biri için bu fiil kullanılır. Diğer bir deyişle keşfetmek icat etmek anlamında (ابتدع) inşa etmek, telif etmek, üretmek ve ortaya çıkarmak için ابتدع kullanılır. Yine istinbat etmek, çıkarım yapmak, yeni bir şey ortaya çıkarmak, oluşturmak ve etkilemek anlamlarına gelen بدع fiili (بَدَعَ الرّكيّة) cümlesinde mana bulur. Öte yandan; yeni kazılmış anlamında ve (ركيّ بديع) kullanılır. Kelime, olan şey anlamında (البديع و البدع) olarak karşımıza çıkar. Kur'an-ı Kerim'de Ahkâf suresi 9. ayetinde: قل ما كنت بدْعاً من الرسل *"De ki;*

[2] es-Suyûtî, Celaleddin, *'Şerhu Ukûdul-Cümân,* thk. Emin el-Habbar ve İbrahim el-Hemedani, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2011, s.55, 191.
[3] es-Suyûtî, *'Şerhu Ukudul-Cüman,* s.191.

Ben peygamberlerin ilki değilim" "ben peygamberlerin ilki olmadım, benden önce birçok peygamber vardır" anlamındadır.[4]

Bakara suresinin 117. ayetinde geçen: **بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ** *"O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır."* Allah'ın isimlerinden olan Bedî ismi daha önce örneği olmayan inşa edici ve yaratıcı anlamını ifade eder.[5]

Terim anlamı: Bir edebiyat terimi olarak bedî, edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mâna bakımından mâkul ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceleyen ilim demektir.[6] Suyûtî, manzumesinde bedî ilmini şu şekilde tarif etmiştir:

علم البديع ما به قد عُرفا وجوه تحسين الكلام إن وفى

"Bedî ilmi, eksiksiz olması halinde kelamı güzelleştirme yolları kendisi sayesinde bilinendir."[7]

İbn Haldun (ö. 808/1406) ise bedî ilmini şöyle tarif etmiştir: "Bedî ilmi, ifadeyi veya konuşmayı güzelleştirmek ve süslemek **(تنميق)** nev'inden ifadenin tezyini ve tahsîni (güzelleştirilmesini) hakkında düşünmek ve bunu tasarlamaktır. Söz konusu güzelleştirme, bir kâfiye ile ayrıştırma, lafızları aralarında benzerlik arzedecek şekilde cinaslama, vezinlerini bölme veya aralarına lafzın katılımını sağlayacak şekilde daha gizli bir mânâ elde edebilmek için bilinen anlamı değil de uzak olan anlamı ortaya çıkarma biçimlerinde olabilir. Yine bu anlamda, zıtları bir araya getirmek için aynı anda iki zıt anlamlı kelimeyi kullanma olarak ifade edilebilecek "tıbak" sanatı da bu kapsamdadır."[8]

İbn Haldun'un söylediği şey; edebi sanatların, sözün güzelliğini ve tezyinini ihlal etmemesidir. O, böylece bu ilmin yapısını bir ibareyi daha güzel hale getirme, daha sağlam bir lafza ve daha latif bir anlama dayandırma ilkeleri üzerine inşa etmektedir.

---

[4] İbn Manzur, Abdullah Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-Arab*, thk. Kurul, Dâru'l- Ma'arif, Kahire, ts., c. I, s. 229; ez-Zemahşerî, Cârullah Ahmed Mahmûd b. Amr, *Esâsu-l Belâğa*, Muhammed Bâsil, thk: 'Uyûnu es-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998, c. I, s. 50; İbn Fâris; Ebul Huseyn Ahmed, *Maqâyis el-Luğa,* Abdusselam Harun Thk., Dâru'l-Fikr 1979, c. I, s. 209; İbn Düreyd, Ebûbekir Muhammed b. el-Hasan, *Cemheretul-Luğa,* Remzi Ba'lebekî Thk., Dâru'l-'İlmi'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrut, 1987, c. I, s. 298.

[5] el-Begavî, el-Huseyn b. Mes'ûd, *Me'alimu't-Tenzîl*, thk. Kurul, Daru Tayyibeti'r-Riyad, 1409, c.I, s. 142.

[6] Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedi'", *DİA*, İstanbul, 1992, V. 320; el-Kazvînî, Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Îdâh fi'Ulûmi'l-Belâğa,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2003, s. 5; es-Sekâkî, Yusuf b. Ebi Bekir Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1987, s. 423; El-Kazvînî, Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Telhîs fîi 'Ulûm el-Belâğa,* thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 2009, s. 86; Taşköprülüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Sa'ade ve Misbâhu's-Siyâde,* Osmanlı Maarif Dairesi Meclisi Matbaası, 2. Baskı, Haydarabad, 1977, c. I, s. 181.

[7] es-Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdu'l-Cümân*, s. 241.

[8] İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2006, s. 40.

Konusu: Fesâhat ve belagat bakımından gayenin gerçekleşmesinden sonra Arapça lafzın tezyîni ve güzelleştirilmesi noktasında edebi sanatları kavrama melekesini elde etmektir.

Gayesi: Sözün, yukarıda bahsi geçen arzu edilmeyen süslemelerden arındırılmasından sakınılmasıdır. Faydası, dinleyicinin anlama sürecini kolaylaştırmak ve içindeki anlamı etkin hale getirmektir. Esasları ise eşsiz sanatlarla tatlandırılmış şiirleri, mesajları ve konuşmaları takip etmesidir.[9]

Bedî ilmi, edebi kaynaklarda beyan, fesâhat ve belâgat kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılırken; Sekkâkî (ö. 626/1228) sayesinde bu ilim müstakil bir ilim olarak tanınmıştır. Nitekim mezkûr müellif, belagat ilmini beyan ve meânî olarak ikiye ayırmış, böylece bedî ilmi belagat sanatları ve sorunları içerisinde kaybolan bir ilim olmaktan kurtulmuştur.[10]

Aslında Sekkâkî'den önce Abbasi halifesi Abdullah b. Mu'tez[11] (ö.296/908) de, bu ilimle ilgili böyle bir adlandırmada bulunmuştur. Öyle ki Abdullah b. Mu'tez bu ilme dair bir kitap yazmış ve bu kitabı *İlmu'l-Bedî'* olarak isimlendirmiştir. Buna ilişkin olarak, bu ilmi belagat ilimleri kapsamında bağımsız bir ilim olarak değerlendirerek kitabında bu hususa öncelik vermiştir. Konunun önemine binaen şöyle bir söz sarf etmiştir: "Bu ilimle ilgili değerlendirmede hiçkimse benden önce böyle bir girişimde bulunmamıştır"[12] İbn Mu'tez bu sözüyle bu ilmin müstakil bir ilim olarak doğuşuna işaret etmiş ve bedî sanatının 17 çeşidine işaret etmiştir.

Bu hususa binaen, Abdullah bin Mu'tez'in muasırı olan Kudame b. Cafer (ö. 337/984) *Nakdu'ş-Şi'r* kitabında bedî ilmiyle ilgili birçok örnekten bahsederek Abdullah b. Mu'tez'in yolundan gitmiştir. Bu yönüyle, 13 çeşit daha ortaya koyarak İbn Mu'tez'e katkı yapmış ve böylece bu türlerin sayısı 30'a tamamlanmıştır. Bunların bir kısmını şiirsel manaları genelleyen şiirin vasıfları, diğer kısmını ise lafzın mana ile birleşmesinin (*i'tilafu'l-lafz ma'al-ma'na*) vasıfları kapsamında zikretmiştir.[13]

---

[9] Bkz. Taşköprülüzâde, *Miftahu-s Sa'ade ve Misbahu-s Siyade,* c.I, s.181-182.
[10] Bkz. Sekkâki, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 423.
[11] Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez Billâh b. Mütevekkil b. Mu'tasım b. Reşid el-Abbasi, Ebu'l-Abbas, edebiyatçı ve şairdir. Bir gün bir gecelik halife olmuş, yaşı küçük bulunduğundan tahttan indirilmiştir. Bkz. Terc.: el-Bağdadi, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'Arifin,* Arap Tarihi Müessesesi, ts., c.I, s.443; ez-Ziriklî, Hayrettin, *el-'Alam,* Dâru'l-'İlm lil-Melayin, 15. Baskı, Beyrut, c.IV, s.118.
[12] İbn Mutez, Abdullah, *Bedî,* Dâru'l-Meysere, 3. Baskı, Beyrut, 1982, s 58.
[13] Bkz. Kudame b. Cafer, *Nakdu'ş-Şi'ir,* thk. Muhammed Abdul Munim Hafaci, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts., 139-153 arası sayfalar.

Sonrasında bu anlamda, Ebu Hilal el-Askerî dönemi gelir ki o da *Kitabu's-Sına'ateyn* isimli eseriyle bedî ilminin türlerini bir araya getirerek bu ilimle ilgili diğer araştırmaları ve türleri 37 başlık altında toplamıştır.

Yine bu bağlamda, el-Askeri'nin yaptığı gibi, İbn Reşîk el-Kayrevânî'de (ö. 463-1071) *el-'Umde* isimli eserinde bu türleri bir araya getirmiş ve buna fazilet, sıfat, gaye, çalıntı ve bunun dışında bedî ilmi ile alakalı olan yahut olmayan şiir türlerinden oluşan 33 bölüm ilave etmiştir.

Daha sonraları es-Sekkâki içinde sadece 19 türden bahsettiği *Miftâhu-l'Ulum* isimli kitabını telif etmiştir. Sonrasında ise İbn Ebi'l-Isba' el-Mısrî (ö. 654/1256) *et-Tahrir ve't-Tahbîr* isimli kitabında bu sayıyı 90'a çıkarmış ve buna kendisi 30 çeşit daha eklemiştir. Bunlardan özellikle 20 tanesi kendi telifiyle ilgili olup kalan diğerleri ise öncekilerden ve iç içe geçmiş olanlardan oluşur. Safiyyuddîn el-Hillî'ye (ö. 750/1349) geldiğimizde ise kendisinin bu sayıyı 140'a kadar çıkardığını görürüz. Ardından Suyûti "Bunların çok fazla olduğunu ve 200'ü aştığını ve de bunların çoğunun me'ani ve beyan ilimlerinde geçtiğini" zikretmiştir.[14]

Bu bağlamda, söz konusu birçok isim, tek bir madde olarak bediiyyat başlığı altında zikredilmiş ve bu şekilde yaygın hale gelmiştir. Öyle ki bunların tamamı şiir olarak Hz. Peygamberin methiyeleri şeklinde vücut bulmuş ve bunun içinde bedî sanatlarının çeşitlerini bir nazım halinde ele almıştır. Bunların en meşhuru belki de *el-Kâfiyye* olarak isimlendirilen Safiyuddîn el-Hillî'nin (ö. 750/1349) bediiyesidir. Nitekim kendisi bu eserinde şiir ile örneklemeye geçmeden önce bedî ilminin kısımlarını tafsilatlı bir şekilde şerh etmiştir. Sonrasında ise, *el-Hulletu's-Serâ fî Medhi Hayri'l-Verâ* adıyla müsemma olan ve İbn Cabir el-Endelûsî'nin (ö. 780/1378) *el-Umyân Bediiyesi* gibi bilinen birçok bedîya türü ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda zikredilmesi gereken eserlerden biri İzzeddin el-Mevsîlî'nin (ö. 789/1137) bediiyesi olup, bu bediiyesinin şerhi bulunmamaktadır. Yine bu hususta, İbn Hicce el-Hamevî'nin (ö. 837/1433) *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* isimli kendisinin yazdığı bediiyesi, 'Aişetu'l-Ba'uniyye'nin (ö. 922/1523) *el-Fethu'l-Mubin fi Medhi'l-Emîn* isimli bediiyesi, *Envar er-Rebi' fi Enva' el-Bedî'* isimli kitabın sahibi olan Ali Sadreddin el-Medenî'nin (ö. 1120/1708) bediiyesi vardır. Bu anlamda bir diğer bediiye ise Şeyh Abdülaziz en-Nablusi'nin (ö. 1143/1730) *Nefhu'l-Ezhâr 'alâ Nesâmeti'l-Ezhâr fî Medhi'n-Nebî el-Muhtar* isimli meşhur bediiyesidir.

[14] es-Suyûti Celaleddin, *İtmam ed-Diraye li-Kurra' en-Nikaye,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1985, s. 137.

Bu bediiyeler Arap edebiyatı mirasını, çeşitli bedî sanatlarının renkleriyle zenginleştirmiş, manevi ve lafzi güzellik şeması ile desteklemiştir. Yine bu sayede medh-i nebevî hazinelerini etkilemiş ve edebiyat hazinelerini kafiyelerle donatmış, böylece Arap edebiyatındaki şiir beyitlerinin sayısını artırmıştır.

Bu ilmin özünün tesisinde, emarelerinin nakşedilmesinde ve haritalarının resmedilmesinde ilk edebiyatçıların payları büyüktür. El-Cahiz (ö. 255/868), bedî ilminin bahsini, tanımını *el-Beyan ve't-Tebyin* isimli kitabına koymaksızın ve terimleri kısaltmaksızın biraz genişletmiştir. Ancak, onun nezdinde bedî ilmi hem manevi hem de lafzi belagatlar anlamına gelmektedir.

Bu anlamda Cahiz bedî ilmini *el-Hayevan* isimli kitabında "Bedîden kesitler" başlığıyla ele almış ve bu kapsamda şiirin güzelliğinden ve bu şiirin mükemmelliğine delalet eden örneklerden bahsetmiştir.[15]

Cahiz, bedî ilminin Arapçaya has olduğunu, bu yüzden onun diğerlerinden daha üstün olduğunu düşünür. Buna binaen sarf ettiği şu sözünde bu durum açıkça gözlenebilmektedir. "Bedî Araplara mahsustur. Onun sayesinde dilleri tüm dillere üstünlük sağlamış ve diğer bütün dillerden daha maharetli olmuştur".[16]

O halde bedî ilmi eski bir ilimdir, tatbiki yönüyle cahili, ilmi yönüyle ise Abbasi'dir. Çünkü dili fasih bir şekilde kullanan eski kişiler ve eski şiir erbabı henüz bir ilim olmadığı zamanlarda bedî edebi sanatları kullanıyorlardı. Onlar bunu bir üslup - metot şeklinde karşılıklı olarak naklediyorlar, sözlerin estetiği ve şiirlerin süslemesi için terimler ve kurallar manzumesi olarak kullanıyorlardı. Diğer bir deyişle, ilmin konusu olan edebi sanatlar, lügat zevki ve doğal bir olgu olarak dillerinde sirayet etmişti. Bu minvalde, İmru'l- Kays (ö.525), Tarafe (ö.569), Antera (ö.608) Züheyr (ö.609) ve diğer şairler, daha doğmadan bu ilmin alanına giren bedî sanatları kullanmışlardı. Bu ilmi öncekilerin bedî olarak bilmediklerini İbnu-l Mu'tez "Eski şiir ve dil âlimlerine gelince onlar bu ismi ne biliyorlardı ne de ne olduğunu idrak edebiliyorlardı."[17] şeklinde ifade etmiştir. Şu kadar var ki, İbnu-l Mu'tez'in elinde bu ilim ortaya çıkmadan önce bu isimler bedî sanatını bir hayli geliştirmiş bulunuyorlardı. Bu çıkarımımızın delili ise yaşadığı çağdaki örneklerden önce bedî kullanımlarına tanık olmasıdır ki bunu kitabının mukaddimesinde zikretmiştir.[18]

---

[15] Bkz. el-Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Hayevan,* thk. Abdusselam Harun, el-Halebi Baskısı, 2. Baskı, Mısır, 1965, c. III, s. 55-56.
[16] el-Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-Tebyin,* Abdusselam Harun thk., el-Haneci Kütüphanesi, 7. Baskı, Kahire, c. IV, s. 55-56.
[17] İbnu-l Mu'tez, *Bedî,* s. 58.
[18] Bkz. İbnu-l Mu'tez, *Bedî,* s.1.

İmru'l-Kays'ın sarf ettiği şu cümledeki teşbih gibi, cahiliye şiirinde yer alan bedî örneklerinden bazılarını şu şekilde verebiliriz:[19]

وإن كنت قد ساءتك مني خليقة فسلّي ثيابي من ثيابك تنسلِ

"Eğer bendeki bir huyu beğenmediysen,

O zaman elbisemi elbisenden (kalbimi kalbinden) çıkar ayrılalım"

Burada **(سلي** ve **تنسل)** arasında cinas bulunur. Yine İmru'l-Kays'ın atı için yaptığı mübalağa ve teşbih dolu vasıfta: [20]

مكرٍّ مفرٍّ مقبلٍّ مدبرٍّ معاً كجلمود صخرٍ حطّه السيلُ من علِ

"*Dağın zirvesinden selin akıp da büyük bir gürültü ve müthiş bir hızla aşağıya yuvarladığı bir kaya parçası gibi,*

Bir anda avına hamle yapıp geri kaçan, aynı anda avına atılıp dönen bir at"

Buradaki tıbak **(مكر- مفر)** ve **(مقبل- مدبر)** kelimeleri arasındadır.

Reddi 'icaz 'ala-s sudur ile ilgili olarak:[21]

إذا المرء لم يخزن عليه لسانه فليس على شيء سواه بخزّانِ

"Kişi kendi lisanını muhafaza etmez ise,

Onun muhafaza edeceği bir şey kalmamıştır."

Beytinde yer alan reddi 'icaz 'ala-s sudur şuradadır: Şair burada ilk beyitte **يخزن** filini kullanmış sonrasında ikinci mısrayı aynı kökten gelen **خزان** kelimesiyle bitirmiştir.

Şu beyitte ise hüsn-i ibtida kullanılmıştır:[22]

قفا نبك من ذكرى حبيب و منزل بسقط اللوى بين الدخول فحوملِ

"Durun ağlayalım, Havmel ile ed-Dehûl arasında bulunan Sıktı'l-Liva'daki sevgilinin ve evinin hatırasına"

Burada **قفا** emir kipinin şair tarafından kullanılması, rica ve ümit anlamındadır. Başta sevgiliden bahsedilmesi ise dikkatleri çekmekte ve zihinleri hazırlamaktadır.

Züheyr b. Ebi Sülma ise hüsn-i taksim'e bir şiirinde şu şekilde yer verir:[23]

فإن الحق مقطعه ثلاث يمين أو نفار أو جلاء

---

[19] Hasan en-Nedûbi, *Divan,* Matba'tu'l-İstikame, 2. Baskı, Kahire, 1953, s.147.

[20] Hasan en-Nedûbi, *Divan*, s.154. Mukir ve Mufir ifadeleri: Atın kendini ileri atıp geri çekmesi anlamındadır.

[21] Mukbil ve Mudbir: Seyrinde hızlı giden, atlamasında iyi olan. Celmud: Sert kaya. (Min 'Ali) Yüksek bir yerden. Burada, Mutabakat ile kastedilen zıtlığın bulunmasıdır. Bu konu ileride detaylı olarak ele alınacaktır.

[22] Hasan en-Nedûbi, *Divan*, s.143. İlk kısımda İmru'l Kays'tan bahsedilirken bu beyit şerh edilmişti. Husnü'-İbtida: Nesrin ya da şiirin ilk açılışının açık bir şekilde yapılması ve muradın bildirilmesidir. Daha sonra bu konu ele alınacaktır.

[23] Bkz. İbn Kuteybe beyiti: *Şiir ve Şairler,* Ahmet Muhammed Şakir, Dâru'l-Mearif, ts., c.I, s. 149; el-Kayrevani, İbn Reşik, *el-'Umde,* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Ceyl, 5. Baskı, Beyrut, 1981, c. I, s. 55-56. Taksîm: Sözün her bakımdan birbirine eş parçalara bölünmesidir. Bu konu ileride detaylı olarak ele alıncaktır.

"Doğru söz üç bölümden oluşur. Kişiyi hoşnut eden, üzen ve aşikâr eden"

Hüsn-i teshime, şu ifade örnek olarak verilebilir:

سئمتُ تكاليف الحياة ومن يَعِش ثمانين حولاً لا أبا لك يسأمِ

"Hayatın zorluklarından bıktım.

Kim 80 yıl yaşarsa, şüphesiz o da bıkar." [24]

Cahiliye şiirinde bedî sanatlarına ilişkin birçok örnek bulunmakla birlikte, burada sayısız örneklerden sadece aşina olunanlarla yetindik. Sunulan örneklerden de anlaşılacağı üzere bedî, belli bir kurala oturtulmadan ve tanımlanmadan önce de kullanılmaktaydı. Bu ilim, dillerde aktarılmış, edebiyat ile şiir yapıları bunu açıklığa kavuşturmuştur. Belagat ilimleri içerisinde bağımsız bir ilim olarak ona özel bir yer tahsis edilmeden, İslam'dan önce şairler bu ilmi tatbik etmiş ve sanatta ileri gelenler bu sanatın esasını idrak etmişlerdi. Bu sanat, bedî ilminin atmosferini barındırmayan nerdeyse hiçbir kaside bulunamayacak derecede Arapların tabiatına işlemiştir.

İbnu'l-Mu'tez kitabının taslağını oluşturduktan ve bünyesini tesis ettikten sonra bu ilmi, güzelliklerini de ortaya çıkararak, "ilmu'l-husn" olarak vasıflandırmıştır. Bu ilmin kullanımı, söze tatlılık katmakta ve lafızlara öyle bir parıltı kazandırmaktadır ki bunu kalbinde letafet bulunan ve dilin güzelliğinin gizlendiği yerleri bilen kimseler tadabilmektedir. Nitekim bedî ilmi ve kullanımına dair *Sına'ateyn* isimli eserinde el-Askerî: "Bu türden bir kelam sunilikten ve ayıplardan beri olursa, güzelliğin doruğuna ve yüksek bir kaliteye ulaşır."[25] demektedir.

1.2. Bedî Belagat Sanatları

Bedî sanatlar iki kısma ayrılır. İlk kısım manaya diğer kısım ise lafza rücu eder. Suyûti'nin nazmında bu bölümleme şu şekilde özetlenmiştir:[26]

علم البديع ما به قد عُرفا وجوه تحسين الكلام إن وفى

مطابقاً وقصده جليٌّ فمنه لفظيّ و معنويٌّ

"Bedî ilmi, eksiksiz olması halinde kelamın güzelleştirilmesinin temel noktalarını tanımlar. Mutabık olarak kastedilen açıktır ve lafzi ve manevi boyutu vardır"

---

[24] ez-Zevzeni, Ebu Abdullah el-Huseyn b. Ahmed*, Şerhu'l-Mu'llakati's-Seb'*, Daru Sadr, Beyrut, ts., s.86. **Seimtu eşşeye:** Ondan bıktım, **et-teklif**: zorluklar ve sıkıntılar. **La eben leke:** kaba bir kelime ancak bununla tenbih ve açıklama kastedilmiş olup mana şu şekildedir: Hayatın zorluk ve sıkıntılarından bıktım. Kim seksen yıl yaşarsa muhakkak o da yaşlılıktan bıkar. **et-Teshim:** Sözün başta verilen kısmının sonra zikredilene delil olarak kullanılmasıdır. Ömürden yakınıp, beytin ilk kısmında bundan bahsetmek sonra da ikinci kısmında من يعش şartını koşmak bu durumun örneğidir. Önce zikredilenin, sonra zikredilene delil olduğuna işarettir. Bu konu detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

[25] el-Askeri, Ebu Hilal, *es-Sına'ateyn,* thk. Ali el-Becavi ve Muhammed Ebu-l Fadl İbrahim, Dâru'l-İhya el-Kutubi'l-'Arabiyye, 1. Baskı, 1952, s. 267.

[26] es-Suyûti, *'Ukud el-Cuman* Şerhi, s. 241.

1.2.1. Manevi Sanatlar

Mana ile irtibatlı olan sanatlardır. Bu manevi sanatlar, kelamın açıklığını artırır ve ona kuvvet kazandırır. Bu sanatlar vesilesiyle kelam gayesine vasıl olur ve edebiyat doruğa ulaşır. Bu sanatlar şu şekilde sıralanabilir:

1- Husn-i İbtida':[27] **وقد سمّاه ابن المعتز حسن الابتداءات، وهو عبارة عن طلوع أهلة المعاني واضحة في استهلالها وأن لا يتجافى بجنوب الألفاظ عن مضاجع الرقة.**

İbn Mu'tez bu sanatı, husn-i ibtida'ât olarak adlandırmış olup, "başlangıç manalarının ilk ortaya çıkışta açık olmaları ve lafızların incelikten uzaklaşmaması" şeklinde tanımlamıştır.[28] Aynı şekilde bu sanat; konuşmacının sözün başında, süslemesi daha tatlı lafızlara yer vererek sözü fasih, anlaşılır, ince, yumuşak, üslup açısından daha akıcı hale getirmesi; nazım ve kalıplarla güzelleştirmesi; yapısal olarak tashih edip mana olarak açık bir şekilde uyumlu olmayan tehirden, kapalılıktan, zayıflıktan, gereksiz tekrar ve uzatmalardan arındırması anlamına gelir.[29] İşin başlangıcı onun kuvvetidir. Bir şeyin mukaddimesi onun nasıl devam edeceğine yönelik güçlü bir karinedir. Bu anlamda ibtida, okuyucular için ilk yol ve dikkatleri celbeden ilk ışıktır. Sonradan gelen âlimler ise bu tanımlamayı girişin yaratıcılığı olarak tefri' etmişlerdir ki burada nazmeden ve nesredenler sözlerinin başlangıcında bir beyite yer vermişler ya da kasidedeki beytin niyetinin delaletine ilişkin bir karine getirmişlerdir.[30]

Yazar bu bağlamda, sözlerinin başlangıcı için güzel ve kaliteli bir şey seçmek ve sözlerin inşasında daha yumuşak bir mukaddime tercih etmek zorundadır. Böylelikle okuyucunun dikkatini çekebilsin veya dinleyicinin kalbine temas edebilsin. Kelimelerinin başında anlatım sürecini kısa tutmalıdır. Böylece en başından maksadın açık bir şekilde iletilmesi için sarf ettiği çabayı en aza indirebilmeli, sözün kapalılığına ve kelimelerin bilinmezliğine yönelik bir gayret içinde olmamalıdır

Ebu Hilal el-Askeri, husn-i ibtida ile ilgili şunları söylemiştir: "Eğer "ibtida" güzellik olarak eşsiz, zarif ve güzel ise, kendisinden sonra gelen sözü dinlemeye davet

---

[27] Bkz: İbnu-l Mu'tez, *el-Bedii,* s.75; İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an*, thk, Hafni Muhammed Şeref, Nahda Mısır, ts., s.64; İbn Ebi-l Isba', *Tahriru-t Tahbir,* thk. Hafni Muhammed Şeref ve İhya et-Turas el-İslami Heyet, ts., c.I, s.168; es-Suyûti, *Şerh-u 'Ukudi'l-Cuman,* s.387.

[28] el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb ve Gayetu'l-Ereb,* thk. Isam Şa'yuti, Dâru'l-Mektebetu'l-Hilal, 1. Baskı, Beyrut, 1987, c.I, s.19.

[29] Sadreddin, es-Seyyid Ali, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi',* Şakir Hadi Şukr, Nu'man Matbaası, 1. Baskı, Necef, 1968, c.I, s.34.

[30] el-Hanefi, Şehabettin Mahmud b. Süleyman el-Halebi, *Husnu-t Tevessul ila Sına'ati't-Taressul,* Emin Efendi Matbaası, Mısır, 1315, s.93.

eder. Bu anlamda Allah-u Teala **(ألم, حم, طس, طسم و كهيعص)** diyerek eşi ve benzeri olmayan bedî bir şey ile daha sonra gelen sözleri işitmeye ve dinlemeye davet eder.[31]

Kur'an'ın Fatiha suresi husn-i ibtida'ya güzel bir misaldır ki burada zihinlerin hazırlanması, kalplere itminan ile su serpilmesi, sekine verilmesi, emniyet ve himaye mesajları vardır.

Kur'an'daki husn-i ibtida ya da husn-i matla' "açık ve gizli **(جليّ و خفيّ)**" olmak üzere iki kısımdır. "Açık" olmasına örnek, Kur'an-ı Kerim'de **الحمد لله رب العالمين** *"Alemlerin Rabbine Hamdolsun"*[32] ve **تبارك الذي بيده الملك** *"Hükümranlık elinde olan Allah, yücedir."*[33] ayetlerindedir. Kur'an'ın surelerinin başlangıçlarının çoğu bu kabildendir. "Gizli" olan ise; Kendisiyle surelere başlanan ve anlamı gizli olan, Kur'an'daki *huruf-ı mukatta'a* (kesik harfler) dır. "Meryem suresi 1/19 **كهيعص**, Kaf suresi 1/50 **ق و القرآن المجيد** ayetlerinde ve kesik harflerle başlayan diğer surelerde husn-i ibtida sanatının bu türü bulunmaktadır.[34]

Yine bu örneklerden biri Alak suresindedir. Surenin "Bismillah" ile başladıktan sonra "İkra" emrinin gelmesi ve işaret ettiği hükümlerin Allah'ın sıfatlarının ve vahdaniyetinin ardından gelmesi husn-i ibtida'ya güzel bir örnektir. Bundan dolayı Kitab'ın adının "İkra" olmasının uygun olduğu da ileri sürülmektedir. Zira isimler kitapların ana gayelerini içermekte ve başlangıç ifadeleri en veciz ibare ile dile getirilmektedir.[35]

Bu anlamda, el-'Umyan bediiyesinin sahibi yazısına şu şekilde başlar:[36]

بطيبة انزلْ و يمّم سيد الأمم وانشرْ له المدحَ وانثرْ أطيب الكَلِمِ

"Taybe'ye (Medine) yerleş, Ümmetlerin efendisi olan Hz. Peygambere yönel
Ona methiyeler söyle ve en güzel kelimeleri içeren nesirler telif et"

2- Mutabakat:[37] İbn Mu'tez (ö.296/908) kitabının üçüncü bölümünde bu konuyu ele almış ve Kudame (ö. 327/984) ise bu konuyu tekâfü (karşılıklı uyum) yani tekabül ismiyle zikretmiştir. El-Askeri ise mutabakatı şöyle tanımlamıştır: "هي الجمع بين

---

[31] el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.437.
[32] 1.Fatiha, 1.
[33] 67.Mülk, 1.
[34] Bkz. İbnu-l Kayyım el-Cevziyye, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka ila 'Ulum el-Kur'an ve 'İlmul Beyan,* Daru-l Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts., s.137.
[35] Bkz. Sadrettin, es-Seyyid Ali, Envar *er-Rebi' fi Enva'ul Bedi',* c.I, s.54-55.
[36] el-Endelüsî, Muhammed b. Cabir, *el-Hulletu-s Sera fi Medhi Hayril Vera,* thk. Abdullah Muhlis, Selefiye Matbaası, Kahire,1374, s.20.
[37] Bkz. *Hizanetü-l Edeb* ile ilgili araştırma, c.I, s.156; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.I, s.111; es-Sekkâki, *Miftahu'l-'Ulum*, s.423; İbnu-l Mu'tez, *Bedii*, s.36, el-Kazvîni, *el-İdah,* s.255; İbn Ebi-l Isba', *Bedî'-l Kur'an,* s.31; el-Kayrevani, *el-'Umde,* c.II, s.5; İbn Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.145; Es-Subki, Bahaeddin, *'Urusu'l-Efrah fi Şerhi Talhisi'l-Miftah*, thk. Abdulhamid el-Hindavi. el-Asriyye Kütüphanesi, 1. Baskı, Beyrut, 2003, c.II, s.255.

الشيء وضده في جزء من أجزاء الرسالة أو الخطبة أو البيت من بيوت القصيدة، مثل الجمع بين البياض والسواد والليل والنهار والحر والبرد" (Kasidenin beyitlerinden birinde, hutbede, eserin bölümlerinden birinde bir şeyin zıddı ile birlikte cem edilmesidir. Mesela siyah ile beyazın, gece ile gündüzün, sıcak ile soğuğun bir arada kullanılması buna örnektir.)[38] Suyûti manzumesinde bu durumu şöyle açıklar:

منه الطباق بالتضاد ماثل الجمع بين اثنين ذي تقابل
في جملة من نوع أو نوعيْن اسميْن أو فعلين أو حرفين
كمثل أيقاظاً وهم رقود يُحيي يُميت وله تعديد

"Onlardan biri de Tıbak ve Tezat'tır. Zıtlığı bulunan iki şeyi bir yerde kullanmaktır.

Bir cümlede bir türden ya da iki türden iki kelimenin, iki ismin, iki fiilin ya da iki harfin kullanılmasıdır.

(onlar) Uyanıktır ve onlar uyuyorlar, o diriltir ve o öldürür gibi pek çok örneği vardır."[39]

Mutabakat, tıbak ve tezat olarak da adlandırılır. Cümledeki iki mana arasında olabileceği gibi iki isim arasında da tıbaktan bahsedilebilir. Şöyle ki, Kehf suresi 18. ayette; **وتحسبهم أيقاظاً وهم رقود** *"Sen onları uyanık sanırsın. Hâlbuki onlar uyuyanlardır."*

İki fiil arasındaki tıbak örneğine, Âl-i İmran suresi 3/26 ayette rastlanmaktadır. **تؤتي الملك من تشاء و تنزع الملك ممن تشاء و تعزّ من تشاء و تذلّ من تشاء** "*Allahım! Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden onu çeker alırsın! Dilediğini aziz, dilediğini zelil kılarsın."*

İki harf arasında tıbaktan bahsetmek de mümkündür. Örneğin Bakara suresi 2/286 ayette **لها ما كسبت و عليها ما اكتسبت** *"Kazandığı (iyilik) kendi lehine, işlediği (kötülük) kendi aleyhinedir."* Kullanımına yer verilmiştir.

Tıbak, iki farklı türdeki lafız arasında da söz konusu olabilir. Buna örnek olarak En'am suresi 6/122 ayeti **أوَمن كان ميْتاً فأحييناه** *" Ölü iken dirilttiğimiz kimse..."* zikredilebilir. Buradaki tıbak sanatı isim olan (ميتاً) ile fiil olan (أحييناه) kelimeleri arasında meydana gelmiştir.[40]

İbn Ebi'l-Isba' el-Mısri (ö. 654/1256) tıbakı, hakikat ve mecaz olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kendisi hakiki tıbakı, tıbak olarak isimlendirir. Mecazi tıbakın ise iki mütekabile arasındaki iki mecaz olduğunu söyleyip onu tekâfü (karşılıklı uyum) olarak

[38] el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.307.
[39] es-Suyûti, Celaleddin, *Şerhu 'Ukudi'l-Cuman*, s.243.
[40] Bkz. el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.255-256.

adlandırmıştır. Hakiki tıbakın örnekleri çok sayıdadır. Burada iki mütekabile örnek olarak **(أيقاظاً– رقود)، (تعز– تذل)، (لها – عليها)** kelimelerini verebiliriz. Mecaz türüne örnek olarak **أوَمن كان ميْتاً فأحييناه** *" Ölü iken dirilttiğimiz kimse..."* En'am suresi 6/122. ayetini gösterebiliriz. Buradaki ölü ve diriltme kelimelerinde mecazî bir kullanım vardır. Bu kelimeler esasında "yolunu kaybetmişken yolunu gösterdiğimiz kimse" anlamında kullanılmıştır.

Aynı şekilde, İbrahim suresi 14/1. ayette; **كتاب أنزلناه إليك لتخرج الناس من الظلمات إلى النور** *"...Bu Kur'an, insanları karanlıklardan aydınlığa, çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."* mecazi türe örnek olarak karanlıklar ve nur **(الظلمات و النور)** arasında tıbâk bulunmaktadır. Burada karanlıklardan kasıt cehalet ve küfürden başkası değildir. Nur'dan kasıt ise hidayettir.[41]

Tıbak; hakikat ve mecaz dışında tıbak-ı selb ve tıbak-ı icab olarak iki kısma ayrılır. Bu durum iki tarafın sırasıyla olumsuzlanması ve olumlanması ile gerçekleşir. Önceki örnekler tıbak-ı icab altında sıralanabilir. Tıbak-ı selb ise iki mastar fiili arasında olan müspet ve menfiyi cem etmektir. Kur'an'daki Maide suresi 5/117. ayetindeki örnekte olduğu gibi emir ve nehiy kalıpları ile de gerçekleştirilebilir: **تعلم ما في نفسي ولا أعلم ما في نفسك** *"Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem."* **(تعلم)** kelimesinin aksi **(لا أعلم)** ile nefyedilmiştir. Aynı şekilde Maide suresi 5/44 ayeti, **فلا تخشوا الناس و اخشون** *"O halde insanlardan korkmayın, benden korkun."*[42], bu bağlamda zikredilebilir.

3- Mukabele:[43] Bu sanat aslında mutabakat'tır. Ancak burada tek bir lafız ya da manayla ilgilenilmez. "*el-Îdah"* adlı kitapta bu kavrama ilişkin, "أن يؤتى بمعنيين متوافقين أو معان متوافقة، ثم ما يقابلها على الترتيب " (Birbiriyle uyumlu iki ya da daha fazla mananın, sonrasında ise sırasıyla zıt manaların verilmesidir.) açıklamasında bulunulmaktadır.[44]

Kudame b. Cafer (ö. 337/948) mukabeleyi, şiirin kıymetini artıran güzelleştirici bir sanat olarak ele alır. Bu anlamda Kudame, bu sanattan bahsedip şiirin güzelleştirilmesindeki değerini ortaya koyan ilk kişidir. Kendisi *Nakdu'ş-Şi'r* isimli kitabında o bu kavramı şöyle tanımlamaktadır: "Şairin birbirleri arasındaki uyumluluk ve farklılığı ortaya koymak istediği manalardır. Sonrasında uygun mana uygun olanla beraber

[41] Bkz. İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.31-32.
[42] Bkz. el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.257, İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.32.
[43] Bkz. es-Sekkâki, *Miftahu'l-'Ulum,* s.424; el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.337, el-Kayrevani, *el-'Umde,* c.II, s.15; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.I, s.179; el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.I, s.129; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.238; *Nakdu'ş- Şi'r,* s.141; *Envaru-r Rebi' fi Envai'l-Bedi',* c.I, s.298; İbn Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.147.
[44] el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.259.

getirilir. Aynı şekilde farklı olan mana da farklı olanla bir arada kullanılır. Ya da iki mana arasında bazı koşullar öne sürülerek iki mananın birindeki durumlar sayılır."[45]

Tertip (sıralama), mukabelenin sıhhatindeki temel şarttır. Nitekim burada iki ya da daha fazla kelime zikredilir. Mesela bir kelime zikredildikten sonra peşinden ona mukabil olan diğer bir kelime zikredilir. Nebe suresi 78/11. Ayetinde **وجعلنا الليل لباساً وجعلنا النهار معاشاً** "*Geceyi (uyku için) örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık.*" öncelikle **(الليل و لباس) gece ve örtü**, sonrasında sırasıyla zıtları olan **(النهار و معاشا) gündüz ve çalışmak** kelimeleri zikredilmektedir. Görüldüğü üzere sözün sıralaması, olması gerektiği gibidir. Öyleyse mukabele: kelamı gerektiği gibi sıralamaktır. Dolayısıyla sözün başında başlangıca uygun olan getirilir, sonunda ise sonuna uygun olan bırakılır. Ayrıca birbiri ile uyumluluk arzedenler beraber, zıtlık arz edenler de beraber zikredilir.[46]

İkili mukabeleye ise Tevbe suresi 9/82. ayeti örnek gösterilebilir: **فليضحكوا قليلاً و ليبكوا كثيراً** *"Yapıp ettikleriniz karşılığında artık **az gülsünler**, **çok ağlasınlar**!"*

Üçlü mukabeleye ise Araf suresinin 7/157 ayeti, örnek olarak gösterilebilir: **ويحلّ لهم الطيبات و يُحرّم عليهم الخبائث** *"Yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."*

Dörtlü mukabeleye ise Leyl suresi 92/5-10 ayeti örnektir: **فـأما من أعطى واتقى وصدّق بالحسنى فسنيسره لليسرى . وأما من بخل واستغنى وكذّب بالحسنى فسنيسره للعسرى** *"Artık kim **cömert** davranır, **günah işlemekten sakınırsa** bunların güzel karşılığına da **inanırsa**; Biz onu işin **kolayına** yönlendiririz. Ama kim **cimrilik** eder, **müstağni davranırsa**; güzel karşılığı da **yalan sayarsa**; Biz onu **zora** sokarız."*

4- Müra'at-ı Nezir:[47] "عبارة عن الجمع بين المتشابهات" "benzer şeylerin bir araya getirilmesidir."[48] Bu sanatın bulunduğu bir sözde kelimeler sanki yakaya aynı sırada ve aynı şekilde dizili olan bir takı ya da benzer inci tanelerinin mükemmel bir şekilde dizilerek oluşturulan eşsiz bir gerdanlık gibidir. Bu sanata ilişkin başlıca adlandırmalar tenasüp, i'tilaf ve tevfik'tir. Aynı şekilde "Bir sözde bir durumla ona tezat olan başka bir durumun değil de onunla uyumlu olan bir durumun bir arada zikredilmesidir."[49] bu sanat için getirilen tanımlamalardan birisidir.

Bu sanata ilişkin olarak Rahman suresi 55/6 ayette şöyle bir örnek bulunmaktadır: **والنجم و الشجر يسجدان** *"gövdesi olmayan bitkiler, ağaçlar da secde ederler."* Bu ayetteki

[45] Kudame b. Cafer, *Nakdu'ş Şi'ir,* s.141.
[46] el-Kayrevani, *el-'Umde,* c.II, s.15.
[47] *Miftahu'l-'Ulum* ile ilgili araştırmaya bkz. s.424; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.260; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb*, c.I, s.293; *Envaru'r-Rebi' fi Envai'l-Bedi'*, c.III, s.119; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.250.
[48] es-Sekkâki, *Miftahu'l-'Ulum,* s.424.
[49] el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.260.

tenasüp ya da müra'at-ı nezir, **necm ve ağaçlar (النجم و الشجر)** kelimeleri arasında olup bu ayetteki **necm (النجم)** kelimesi gövdesi olmayan bitkiler anlamındadır.[50] Buradaki uyum ve benzerlik gövdesi olmayan bitkilerle ağaçlar arasında meydana gelmektedir. Bakara suresi 2/16 ayeti de bunun güzel bir örneğidir: **أولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى فما ربحت تجارتهم** *"Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanların ticaretleri kâr etmemiştir."* Bu ayette geçen **satın aldılar (اشتروا)** fiili, bir şeyi başka bir şey ile değiştirdiler manasındaki **(استبدلوا)**[51] ve seçtiler anlamındaki **(و اختاروا)** fiili olup, hakiki manasında kullanılmamıştır. Fiil **satın aldılar** lafzıyda kullanıldığında ayetteki tenasüp, orta bağlamdan gelen kelimeleri zikretmeyi gerekli kılmaktadır. Nitekim ayetin devamında **kar etmiştir (ربحت)** ve **ticaretleri (تجارتهم**) kelimeleri gelmiştir.

Yine İbn Hicce el-Hamevî'nin (ö. 837/1433) şiirindeki şu sözleri de bu sanata örnek verilebilir:[52]

ولمّا خلعنا العذار فككنا طُويق الخجل

لبسنا ثياب العناق مزرّرَة بـــالقُبَـــل

"Özrü bıraktığımızda utangaçlık kuşağını çözüp attık,

Öpücüklerle süslü kucaklaşma elbisesini giydik"

Beyitlerde hâsıl olan Tenasüp, zorla açmak, kırmak, elbiseyi çıkarmak anlamlarında **(خلعنا)** fiiliyle başlar ve anlamı ise "terk ettik" manasına gelen **(تركنا)** fiilidir. Şairin bu zahiri manayı kullanması, sonrasında ona uyan lafızların gelmesini gerekli kılmıştır. Buna istinaden **(فككنا-ثياب العناق-مزررة)** "sökmek-kucaklaşma-elbisesi düğmelenmiş" kelimeleri gelir.

5- Teşabuhu'l-Etraf:[53] "وهو أن يُتمّم الكلام بما يناسب أوله في المعنى" Kelamı mana yönünden kendisiyle örtüşen bir ifade ile bitirmektir". En'am suresi 6/103. ayeti buna örnek verilebilir:**لا تدركه الأبصار وهو يدرك الأبصار و هو اللطيف الخبير** *"Gözler O'nu idrak edemez, halbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır."*. Burada **(اللطيف-el-Latîf)** kelimesi "gözlerin idrak edemediği" manasıyla uygun düşer. **(الخبير-el-Habîr)** kelimesi ya da **(الخبرة)** kelimesi ise "Bir şeyi idrak eden, o şey ile ilgili haberdar olur" manasına uygun düşer.[54]

---

[50] Bkz. el-Bağavi, *Me'alimu't-Tenzîl,* c. XXVII, s. 442.
[51] Bkz. el-Bağavi, *Me'alimu't-Tenzîl*, c. I, s. 68.
[52] el-Hamevî, *Hizanetü'l-Edeb,* c. I, s. 296; Halîu'l-izâr: Haya ve edebi terk etmek anlamında kullanılmıştır. Tuvayk: Tavk'in ismi tasgiridir. Boyunluk anlamında kullanılmaktadır.
[53] Bkz. el-Kazvîni, *el-Îdah*, s. 261; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb,* c.I, s.255; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, c.III, s.520; el-Hanefi, *Husni't-Tevessul ila Sınâati't-Teressul*, s.128; Sadrettin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi',* c.IV, s.195.
[54] Bkz. el-Kavzîni, *el-Îdah,* s.261.

Yine bu anlamda Hac suresi 22/64 ayette şöyle geçmektedir: **له ما في السموات وما في الأرض و إن الله لهو الغني الحميد** *"Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. Şüphe yok ki kimseye muhtaç olmayan, her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır."* Buradaki uygunluk, **(الغني الحميد)** sözü ile ona uygun düşen ve ilk olarak zikredilen **(له ما في السموات وما في الأرض)** sözünün arasındadır. İkinci söz Allah'ın yarattıklarına dair bir tenbihtir. Çünkü yeryüzü ve gökyüzünde ne varsa onundur. O hiçbir şeye muhtaç değildir. Bu husus şu şekilde açıklanmıştır: بل لكونه الغني الحميد أي غني بجود ماله ليُحمد لا غنياً ببخل ماله ليُذمّ (Bu durum aksine O'nun özü itibariyle ğaniy ve hamîd olmasındandır. Yani, hamdedilecek düzeyde malı bulunan zengindir, malı olduğu halde cimrilik yapan zengin değildir.)[55]

6- İrsâd:[56] Teshim olarak da ifade edilir. "وهو أن يكون ما يتقدم من الكلام دليلا على ما يتأخر منه أو العكس " "İrsâd, sözün önünde sonuna delalet eden bir kelimenin ya da aksi durumun söz konusu olması anlamındadır."[57] Allah'ın kitabı olan Kur'an'dan buna şu örnekleri verebiliriz. Ankebût suresi 29/40 ayette; **وما كان الله ليظلمهم ولكن كانوا أنفسهم يظلمون** *"Allah'ın muradı onlara kötülük etmek değildi, fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı."* Burada okuyucu ya da dinleyici (**ولكن كانوا أنفسهم**) "fakat onlar kendi kendilerine" kelamı üzerinde durduğunda, sözü sona erdiren ifadenin (**يظلمون**) "kötülük ediyorlardı" kelimesi olduğunu idrak edecektir. Yine aynı şekilde Sebe suresi 34/17 ayette ise; "Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız." **ذلك جزيناهم بما كفروا وهل نجازي إلا الكفور** buyrulmaktadır. Burada dinleyici Allah-u Teala'nın (**وهل نجازي**) "cezalandırırız" kavli celili üzerinde durduktan sonra, buradaki fasılanın (**الكفور**) "nankörlük edenler" olduğunu bilecektir, nitekim bu kelimenin öncesinde kendisine bir işaret bulunmaktadır.

İrsâd veya teshîm iki şekilde gelir: Bunlardan biri önceki misallerde ve aşağıdaki örnekte olduğu gibi lafzî delâlettir. Ankebût suresi 29/41 ayette; **" مثل الذين اتخذوا من دون الله أولياء كمثل العنكبوت اتخذت بيتاً و إن أوهن البيوت لبيت العنكبوت** *"Allah'tan başka varlıkların veli edinenlerin durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağını) kendine bir yuva yapar, ama yuvaların en zayıfı de örümceğin yuvasıdır*. Eğer (**أوهن البيوت**) "yuvaların en zayıfı" üzerinde vakfe yapılırsa, ondan sonra gelecek kelimenin de (**بيت العنكبوت**) "örümceğin yuvası" kelimesi olacağı bilinir, çünkü lafzî delâlet bunu gerektirir.

---

[55] Bkz. el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.241.
[56] Bkz. *el-Îdah* ile ilgili araştırma, s.263; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.II, s.263;0 el-Hamevi, *Hizantü'l-Edeb,* c.II, s.303; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.246; el-Hanefi, *Husni't-Tevessul,* s.101; Sadrettin, *Envar er-Rebi',* c.IV, s.336; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.253.
[57] İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.100.

İkincisi ise manevi delâlet olup, buna örnek; Şair Amr bin Ebi Rebî'a (ö.93/711) Abdullah bin Abbas'ın (Allah ikisinden de razı olsun) yanına geldiğinde şiir okumayı arzulaması üzerine İbn Abbas'la[58] arasında geçen şu dialogdur. Amr bin Ebi Rebî'a kendisine, sana şi'r okumaya geldim, dediğinde İbn Abbas bunu kabul ederek, buyur söyle, cevabını vermiştir. Amr bin Ebi Rebi'a'nın **تشُطُّ غداً دار جيراننا**. "Komşumuzun evi yarından uzak oldu" mısrasını okuması üzerine İbn Abbas ona şöyle dedi: **وللدار بعد غد أبعد** *"Ev yarından sonra daha da uzak olur"*. Bunun üzerine Amr," *Vallahi ben de aynı bu şekilde söyledim"* diyerek kendisinin de tamamen bunu söylemek istediğini ifade etmiştir. Ardından İbn Abbas, *"İşte böyle olur*" cevabını vermiştir. Görüldüğü üzere İbn Abbas beytin ikinci mısrasını tamamlamıştır. Çünkü mananın delâleti ve siyakı (bağlamı) İbn Abbas'ın söylediğini gerekli kılmaktadır.[59]

Bedii'deki İrsâd'a bakacak olursak:[60]

كذلك يونس ناجى ربه فنجى من بطن نون له في اليمّ ملتَقَمِ

"Bu şekilde, Hz. Yunus münacaatta bulunduğunda Rabbi onu denizin yuttuğu balığın karnından kurtardı"

Yunus (as) yaptığı münacaat ile bize sözün devamına ilişkin bir yönlendirmede bulunmuş olmaktadır. Bu sayede manayı, okumadan ya da lafızlarına ulaşmadan idrak edebiliriz.

7- Müşakele:[61] "هي ذكر الشيء بلفظ غيره لوقوعه في صحبته تحقيقا أو تقديرا" Müşakele, bir şeyin, tahkiki (müşâkele-i tahkikiye) veya takdiri (müşâkele-i takdiriye) olarak beraberinde yer alan başka bir lafızla zikredilmesidir.[62] Yani aynı lafzı, önce bir anlamda, daha sonra başka bir anlamda kullanmaktır. İkinci kelime, sadece şekil yönünden birincisine benzemektedir.

Müşakele sanatının belagattaki yerine ilişkin olarak şu açıklamalarda bulunulmuştur. "Eğer mütekellim bir kelime sarf etmek isterse, o kelimeyi ona benzeyen veya onunla uyumlu olan başka bir kelime ile değiştirir. Böylece zihinlerde daha beliğ bir anlam ortaya çıkar."[63]

---

[58] Bkz. Murat Yahya; *Mu'cem Teracim eş-Şu'ara' el-Kebir,* Dâru'l-Hadis, Kahire, 2006, c.II, s.555.
[59] Bkz. Sadrettin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi'*, c.IV, s.337-338.
[60] el-Hilli, Safiyyuddin, *Şerhu'l Kafiye el-Bedi'iyye,* thk. Nesib Neşadi Daru Sadr, 2.Baskı, Beyrut, 1992, s.268.
[61] Bkz. *Miftahu'l 'Ulum* ile ilgili araştırma, s.424; el-Kazvîni, *el-İdah* 263; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir* c.II, s.257; el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.252; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.242; Sadrettin, *Envar er-Rebi'* c.V, s.284; *Şerhu 'Ukûdu'l-Cuman,* s.254.
[62] el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.263.
[63] el-Hilli, Safiyyuddin, *Şerhu'l Kafiye el-Bedi'iyye,* s.181.

Maide suresi 5/116 ayette tahkiki manada birinci olarak; **تعلم ما في نفسي و لا أعلم ما في نفسك** *"Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem*. Buradaki müşakele *"Ama ben senin zâtında olanı bilmem"* (**و لا أعلم ما في نفسك**) sözünde meydana gelir. Allah (Azze ve Celle) hakkında "nefis" ibaresi, kelime daha önce geçtiği için kullanılmaktadır."[64] Dolayısıyla burada **"ذاتك"** kelimesi yerine **"نفسك"** kelimesi kullanılmış yani bu ifade onun yerine ikame edilmiştir.

Müşakele sanatına ilişkin olarak şiirden bir örnek verecek olursak;

فقالوا اقترح شيئاً نُجِد لك طبخه فقلت: اطبخوا لي جُبّة و قميصا

"Bir şey teklif et onu senin için pişirelim dediler.

Ben de "Benim için bir cübbe ve gömlek pişirin (dikin) dedim."

Şair iki söz arasında müşakele kastıyla (**اطبخوا**) "pişirin" kelimesi yerine "dikin" anlamına gelen خيطوا kelimesini ikame etmiştir.[65]

Bir şeyin kendi lafzının yerine başka bir lafzın ikamesi için beraberinde gelen lafzın takdiri olarak zikredilmesi, bu sanatın takdiri türünü oluşturmakadır. Bakara suresi 2/138. ayeti kerimede bu duruma örnek olarak; **صبغة الله ومن أحسن من الله صبغة ونحن له عابدون** *"Allah'ın boyasıyla boyandık. Kim boyası bakımından Allah'tan daha güzeldir? Biz yalnız O'na kulluk ederiz, deyin.*" "Allah'ın boyası" manasında **(صبغة الله)** kelimesi, "Allah'a inandık" (آمنا بالله) fiiliyle mansub olarak masdar-ı müekkid olarak gelmiştir. Çünkü iman kalpleri temizler. "Boya" kelimesi ile "iman" kastedilmiştir. Hristiyanlar eskiden burada zikredilen "boya" kelimesinin kendilerini arındıran bir şey olduğuna inanmışlardı. Öyle ki bu amaçla çocuklarını vaftiz (المعمودية) diye adlandırılan suya batırıyorlardı. Bu nedenle, bu tabir "Allah'ın boyası" kelimesine benzer olarak kalplerin iman ile temizlenmesinin karşılığı anlamında, takdiri olarak Hristiyanların boyası kelimesinin yerini alması için gelmiştir.[66]

Şerhu'l-Kafiyye'l-Bediiyye'den örnek verilecek olursa;[67]

يَجْزي إساءة باغيهم بسيئة ولم يكن منهم عادياً على إرَمِ

"Haddi aşanın yaptığı bir kötülük başka bir kötülükle ceza bulur,

Onlardan kimse İrem'deki Ad kavmi gibi olmadılar"

Burada delil kötülüğü kötülükle cezalandırmadadır. Aslında kötülüğe verilen karşılık kötülük olmaz. Buradaki "seyyie" kelimesi, müşakele gereği kullanılmıştır. Bu

[64] İbnu-l Hicce el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb*, c.II, s.252.
[65] el-Curcani, Muhammed b. Ali, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, s.243.
[66] Bkz. el-Kazvîni, *el-Îdah*, s.263-264; Sadrettin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi'*, c.V, s.285-286.
[67] el-Hilli, Safiyyuddin, *Şerhu'l-Kafiyye'l-Bediiyye*, s.181; İrem: Bir anlamında kullanılmıştır.

anlamda şair ‘seyyie’ kelimesini “saldıranın katletmeyle cezalandırılması” sözünün yerine kullanmıştır.

8- Te’kidu’l-medh bima yuşbihu’z zem:[68] Bu edebi sanat Kur’an’da nadir olarak geçer. Bu anlamda, İbn Ebi’l-Isba’ el-Mısri bununla ilgili olarak Kur’an’dan tek bir misal vermiştir. Maide suresi 59. ayette; **قل يا أهل الكتاب هل تنقمون منا إلا أن آمنا بالله و ما أنزل إلينا و ما أنزل من قبل** *“De ki: "Ey Ehl-i kitap! Biz yalnız Allah’a, bize indirilene ve daha önce indirilene iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz?”* Buradaki istifham azarlama için kullanılmıştır. Çünkü bu kimseler, müminleri imanlarından dolayı ayıplamışlardır. Burada istisnadan sonra, ayıplanması gereken bir şeyin gelmesi beklenmektedir. Ancak istisnadan sonra failin beklenenin aksine övülmesini gerektiren şey gelmiştir.[69]

Bu sanata iki örnek daha verelim: Bunlardan biri, kötü bir sıfat zikredildikten sonra iyi bir sıfatın istisnadan sonra zikredilmesidir. Nabiğa, ez-Zübyâni’nin (ö. 604) şu sözünde olduğu gibi:

ولا عيب فيهم غير أن سيوفهم بهنّ فلول من قراع الكتائب

“Onlarda hiçbir ayıp yoktur. Ancak kılıçlarında orduları çok vurmaktan körelme vardır.”

Burada “orduları (birlikleri) vurmak” **(قراع الكتائب)** ve “kılıçlarının körelmesi” **(فلول سيوفهم)** ayıp değil aksine övgü sebebidir.

İkinci örneğimiz ise, bir şeye övgü sıfatının kanıtlanmasını müteakip, başka bir övgü sıfatının istisnai bağlamında eklenmesidir. Hz. Peygamber’in (sav) şu sözünde olduğu gibi; “Ben Arapların en fasihiyim, ne var ki ben Kureyş kabilesine mensubum” [70] **أنا (أفصح العرب بَيْد أني من قريش)** Burada “fesahat” sıfatı istisnadan önceki sıfat olup, Kureyş kabilesine mensup olması ise istisnadan sonrakidir. Hadiste Hz. Peygemmber’in fesahatı Kureyşten olmakla takviye edilmiştir.

9- Te’kidu’z-zemmi bima yuşbihu’l-medh:[71] "وهو أن يقصد المتكلم إلى هجاء إنسان فيأتي بألفاظ موجهة ظاهرها المدح وباطنها القدح" (Mütekellimin, bir kişiyi hicvetmeyi amaçlaması bu sebeple söz konusu kimseye görünürde övgü esasta ise yergi niteliği taşıyan lafızlar yöneltmesidir.[72]

---

[68] Bkz. İbn Mu’tez’in Bedii’si ile ilgili araştırma, s.62; es-Sekkâki, *Miftahu’l-‘Ulum*, 427; el-Kazvîni, *el-Îdah*, s.280; İbn Ebi’l-Isba’, *Tahriru’t-Tahbir*, c.I, s.133; el-Hamevi, *Hizanetü’l-Edeb*, c.II, s.399; Sadrettin, *Envar er-Rebi’ fi Enva’ul Bedi’* 6/27; es-Suyûti, *Şerhu ‘Ukudi’l-Cumân,* s.287.

[69] Bkz. İbn Ebi’l-Isba’, *Bedi’i-l Kur’an,* s.50.

[70] Bkz. el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.281.

[71] Bkz. *el-Îdah* ile ilgili araştırma, s.282; el-Hamevi, *Hizanetü’l-Edeb*, c.I, s.261; es-Suyûti, *Şerhu ‘Ukudi’l-Cumân,* s.288.

[72] İbn Ebi’l-Isba’, *Tahriru’t-Tahbir*, c.IV, s.550.

Bu sanat iki yolla yapılabilir. Övmeyi ifade eden olumsuz bir tabirin ardından, yerme vasfının istisna edilmesi yolu bunlardan ilkidir. **فلان لا خير فيه إلا أنه يسيء إلى من يحسن إليه** *"Falanca hayırlı biri değildir, ancak o kendisine iyilik edene (bile) kötülük eder."* İkinci yol ise, bir şey hakkında yerme sıfatını zikrettikten sonra istisna edatını getirip ardından o şeye ait başka bir yerme sıfatının ilave edilmesidir. **فلان فاسق إلا أنه جاهل** *"Falanca fasıktır. Ancak cahildir de."* sözü gibi. [73]

10- Tevcîh:[74] "أن يكون الكلام محتملا لوجهين مختلفين" Bir sözün hem övme hem de yerme ihtimalini içerecek şekilde söylenmesidir.[75] Nisa suresi 4/47 **واسمع غير مُسمَعٍ و راعنا** *"dinle, dinlemez olası, râ'inâ diyorlar"* ayetinde "ra'ina" kelimesi iki manada kullanılabilmektedir. Birincisi "baktık ve izledik" (انظرنا و أرقبنا) manası ikincisi ise, kelimenin İbranice veya Süryanice olması muhtemel alay etme, çirkin söz ve küfür manasıdır. Peygamberimizle alay etmek için kullanmaları sebebiyle kendileri ayet-i kerimede ayıplanmaktadırlar.[76]

Suyûti tevcîhi aşağıdaki şu beyitle açıklamaktadır:[77]

كقوْل من قال لِأعْوَر ألا يا ليت عينيْه سواءً جُعِلا

"Bir kimsenin, tek gözlü olan birine "Keşke onun iki gözü de bir olsaydı" demesi gibi)"

Tek gözlü (الأعور) kimsenin tek gözü sağlıklı diğeri ise değildir. Beytin sonundaki "Keşke iki gözü bir olsaydı" (**يا ليت عينيْه سواءً جُعِلا**) sözünde iki mana da kastedilebilir. Birinci manada gören gözün görmeyen diğer göz gibi olması temenni edilmez. Bu takdirde kasıt beddua olur. İkinci manada ise sağlıklı olmayan gözün diğer göz gibi sağlıklı olması, şifaya kavuşması temenni edilir. Bu durumda amaç dua olur.

11- Mezheb-i Kelâmî:[78] عبارة عن احتجاج المتكلم على المعنى المقصود بحجة عقلية تقطع المعاند له فيه، لأنه مأخوذ من علم الكلام Kelam ilminden alınması sebebiyle mezheb-i kelâmî, mütekellimin amaçladığı manaya ulaşmada muhatabın inadını kıran akli bir hücceti delil olarak getirmesidir.[79] Bu sanatın özünde; delil ve ispat manalarına gelen hüccet ve burhan

---

[73] el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.282.
[74] Bkz. *el-Îdah* ile ilgili araştırma, s.284; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb,* c.I, s.302; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.290.
[75] el-Curcani, Muhammed b. Ali, *el-İşarat ve't-Tenbîhat,* s.259.
[76] Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Amr, *Tefsiru-l Keşşaf,* Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut, 2009, c.V, s.239.
[77] es-Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cüman,* s.290.
[78] Bkz. *el-Îdah* ile ilgili araştırma, s.276; İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.37; el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.410; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb,* c.I, s.364; İbnu-l Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.136; Sadrettin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi'* c.IV, s.356; el-Hanefi, *Husni't-Tevessul ila Sınâati't-Teressul,* s.78; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.282.
[79] İbn Ebi-l Isba' , *Tahriru-t Tahbir,* c.I, s.119.

vardır. Her ne kadar İbn Mu'tez bu sanatın örneklerinin olduğunu inkâr etmiş olsa da Kur'an'da mezheb-i kelaminin geçerliliğini ve kudretini ispata yönelik çok sayıda delil vardır.[80] Diğer taraftan, Kur'an'da muhacat (tartışma) ile ilgili birçok örnek vardır. Örneğin; En'am suresi 6/80 ayette, **وحاجّه قومه** *"Kavmi onunla tartışmaya girişti."* Yine En'am suresi 83. Ayette; **وتلك حجتنا آتيناها إبراهيم على قومه** "*İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir."* Bu ayette din meselelerini kesin delillerle ispata dair deliler vardır.[81] İbn Kayyim (ö.751/1349) mezheb-i kelâmî'yi, el-ihticâcu'n-nazarî (teorik münazara) olarak adlandırmıştır.[82] Kur'an'da mezheb-i kelamî'ye örnek teşkil edecek akli delillerden bazıları şöyledir:

Enbiya suresi 21/22 ayette; **لو كان فيهما ألهة إلا الله لفسدتا**. *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu."* Yine Yasin suresi 36/81 ayette; **أوليس الذي خلق السموات والأرض بقادر على أن يخلق مثلهم بلى وهو الخلاق العليم** *"Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kâdir değil mi? Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir."* Bu anlamda, yine Bakara suresi 258. Ayette Hz. İbrahim hakkındaki hikâyede; **فإن الله يأتي بالشمس من المشرق فاتِ بها من المغرب** *"Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir" dedi*."

12- el-Kavlu bi'l-mûcib:[83] وهو أن يخاطب المتكلم مخاطَباً بكلام فيعمد المخاطب إلى كل كلمة مفردة من كلام المتكلم فيبني عليها من كلامه ما يوجب عكس معنى المتكلم Söz sahibinin, muhatabın kelimelerini tam tersi bir anlamda kullanması veya üzerine hüküm bina ettiği bir nitelemenin kendisi lehine ya da aleyhine olup olmadığıyla ilgili bir açıklama yapmadan bu nitelemenin başka bir sonuca ulaşmak için geçerli olduğunu ifade etmesidir.[84]

Bu sanat, iki şekilde gerçekleşebilir. Bunlardan ilki, bir kişinin üzerine hüküm bina ettiği bir şeyden kinaye olarak yaptığı bir nitelemenin kendisi lehine veya aleyhine olup olmadığı ile ilgili bir açıklama yapılmaksızın bu nitelemenin başka biri için geçerli olduğunun ifade edilmesidir.[85] Nitekim Münâfikûn suresi 63/8 ayette buna misalen; **يقولون لئن رجعنا إلى المدينة ليُخرجنّ الأعزّ منها الأذلّ ، ولله العزة و لرسوله وللمؤمنين و لكن المنافقين لا يعلمون** *"Şöyle diyorlar: "Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan*

[80] Bkz. İbn Mu'tez, *el-Bedi',* s.53.
[81] el-Hilli, Safiyyuddin, *Şerhu'l Kafiye el-Bedi'iyye,* s.137.
[82] Bkz. İbnu-l Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.136.
[83] Bkz. el-Îdah, s.286; el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb*, c.I, s.258; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, c.IV, s.599; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.260; *Husnu-t Tevessul ila Sına'ati't-Taressul*, s.121; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.298.
[84] İbn Ebi'l-Isba', *Bedi'i-l Kur'an*, s.314.
[85] es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân*, s.298.

çıkaracak!" Halbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, Rasulünündür, müminlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler!"

Bu ayette; münafıkların sözlerinin gereği, izzetli olanın zelil olanı Medine'den ihraç etmesidir. Onlar bu cümleyi kendilerini izzetli gördükleri için kullanmışlardır. Oysa ki Kur'an, gerçek üstünlüğün onların vehmettiği gibi kendilerinde olmadığını ayetin son cümlesinde "fakat münafıklar (bunu) bilmezler" diyerek vurgulamış, muvaffakiyeti Allah'a dolayısıyla Resulüne ve müminlere has kılarak her türlü şeref ve üstünlüğün kime ait olduğunu da açıkça beyan etmiştir.

Sanatın ikinci kullanım biçimi ise, "Bir kişinin ifadesinde kullandığı sözün bir bağ kurularak kastettiğinin tersi bir anlama taşınmasıdır."[86]

Bunun bir örneği el-Haccac b. Yusuf es-Sekafi'nın (ö. 95/714) sözüyle tehdit ettiği şu ifadesinde yer almaktadır: لأحملنّك على الأدهم ، والمراد بالأدهم القيد. و الأدهم يصلح للقيد و الفرس ، فحمل كلامه على الفرس ، وقال : مِثْل الأمير يُحمل على الأدهم و الأشهب فصرف الوعيد بالهوان إلى الوعد بالإحسان " 'Edheme' seni bindireceğim demek olup bindirilmekle tehdid edilen muhatap, "edhem" kelimesini iyiye yorumlayarak ondan siyah at anlamının kast edildiğini şu şekilde gösterir: Siyah at beyaz attan daha iyidir. Bunun üzere Haccac, O (bindirileceğin şey) hadid yani demirdir, der. Dediğinde yine muhatap "hadid" kelimesini demir değil, çevik anlamına yorarak "çevik at aptal ve tembel attan daha hayırlıdır" demek suretiyle Haccac'ın kelamını tehdid değil olumlu şekilde yorumlar.[87]

Yine buna örnek Abbasi Halifesi el-Mütevekkil'in[88] Ebu'l-İber[89] isimli bir adamla sarayında geçen bir konuşmasında yer almaktadır. Bu adam ayağında iki şapka, başında bir ayakkabı, gömlek olarak şalvarını, şalvar olarak da gömleğini giymiş bir haldeyken Halife kendisine sordu: هل أنت شارب ؟ قال : لا بل عنفقة يا أمير المؤمنين ، قال : إني واضع في رجلك الأدهم ، و نافيك إلى فارس ، قال : اجعل في رجلي الأشهب ، وانفني إلى راجل ، قال : أتراني في قتلك مأثوم ؟ قال : لا بل ماء بصل يا أمير المؤمنين ، فضحك منه ووصله Sen sarhoş musun?)شارب) kelimesi sarhoş manasına geldiği gibi, bıyık anlamına da gelmektedir) O da: Hayır, ben dudak altı sakalım. Halife: Senin ayağını kelepçe ile bağlayacağım (الأدهم kelimesi hem

[86] es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân*, s.299.
[87] Bkz. el-Hamevi, İbn Hicce, *Hizanetü'l-Edeb*, c.I, s.258-259.
[88] Ebu-c-Ca'fer b. el-Mu'tasım b. er-Reşîd b. el-Muhdi, Annesi Türk olup ismi Şuca'dır. Abbasi Halifesidir, Hilafeti 14 yıl, 9 ay, 9 gün sürmüştür. Bkz. İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l-A'yan,* thk. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut, 1987, c.I, s.350; ez-Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lami'n-Nubela',* thk. Şuayb Arnavut, Risale Müessesi, 1. Baskı, Beyrut, 1981, c.XII, s.30.
[89] Ebu'l Abbas Muhammed b. Ahmed, Soyu Abdul Muttalib'e kadar uzanır. Şiirde çok iyiydi. Bkz. Tercüme: el-İsfehani, Ebu'l-Ferec, *el-Eğani,* thk. İhsan Abbas Daru Sadr, Beyrut, 23/170.

siyah at hem de kelepçe manasını içermektedir), ve seni Farise sürgün edeceğim dedi(فارس terimi ata binen manası gibi Fars devleti anlamını da içermektedir). Adam: Ayağımın altına beyaz bir at ver ve beni yayan gönder. Halife: Seni öldürürsem günahkâr olur muyum? (مأثوم kelimesi iki manaya gelmektedir, bunlardan biri günahkar diğeri ise sarımsaklaşmak) O da, hayır ben soğan suyuyum, dedi. Bunun üzerine Halife güldü ve ona ihsanda bulundu.[90]

Buradan da anlaşıldığı gibi, ikinci şekilde söze aksi bir mana yüklenmekte, ilk durumda ise söz başka bir manaya hamledilmektedir.

13- Tecahül-i Arif:[91] es-Sekkâki (ö. 626/1228) bu sanatın bilmezden gelme olarak adlandırılmasına karşı çıkarak kendisi söz konusu sanatı şöyle tarif etmiştir. Tecahül-i Arif;[92] هو سؤال المتكلم عما يعلمه حقيقة تجاهلا منه ليخرج كلامه مخرج المدح أو الذم، أو ليدل على شدة الوله في الحب، أو لقصد التعجب أو التوبيخ والتقرير (Mütekellimin bildiği bir şey hakkında onu bilmezden gelerek sorduğu sorudur. Buradaki gayesi sarf ettiği sözden medih ya da zem yani kınama çıkarmaktır. Aşkı için yaşadığı üzüntünün şiddetini ve yoğunluğunu ispat emek, taaccüp (şaşkınlık), tevbih (azarlama) veya takrir (niyet, kararlılık) de bu amaçlardan biri olabilir.[93]

Taha suresi 20/17 ayette buna örnek olarak; **وما تلك بيمينك يا موسى** *"Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?"* ifadesi bulunmaktadır. Yine bu bağlamda; es-Sına'ateyn adlı kitabın sahibinin edebiyat ehline hitaben yazdığı şu sözler örnek verilebilir:

Kitabını telif ettiğini duydum, onu görmeden önce her yanımı mutluluk kapladı, Onu görme esnasında sevinç duyguları beni sardı. Bir kitabın telif edildiğini duydum mu yoksa gençliğim bana geri mi döndü bilmiyorum. Gördüğüm neydi bilmiyorum. Satırlarla yazılmış bir yazı mı, yoksa içine yağmur yağmış bir bahçe mi? Veya nesirli bir söz ya da ortalığa yayılan bir dedikodu mu? Onu gördüğümde ne olduğunu anlamadım: Şi'r beyitleri mi yoksa inci taneleri mi? Bilemedim, yoksa o susuzlar vadisine gelen yağmur yüklü bir bulut mu ya da kalbi özlemle yanan birine getirilen bir yardım mı? [94]

Aynı şekilde *el-Kafiye el-Bedi'iyye* kitabındaki şu beyitler örnek verilebilir:

يا ليت شعري أسحراً كان حبّكم أزال عقلي أم ضرباً من اللّمَمِ[95]

[90] Bkz. el-Medeni, es-Seyyid Ali Sadruddin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi'* c.II, s.202.
[91] Bkz. Araştırma, İbnu'l-Mutez, *el-Bedi',* s.62; *el-Kazvîni, el-Îdah,* s.25; el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.396; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.I, s.135; el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.V, s.119; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.297.
[92] Bkz. es-Sekâki, *Miftahu'l 'Ulum,* s.427.
[93] İbn Ebi'l-Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.50; Bkz. el-Hanefi, *Husnü't-Tevessul*, s.83.
[94] el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.396
[95] el-Hilli, Safiyyuddin, *Şerhu'l Kafiye el-Bedi'iyye,* s.117. Lemem kelimesi cinnet hali için kullanılmıştır.

"Ah bir bilsem. Sizin sevginiz bir sihir miydi. Aklımı alan ya da bir çeşit delilik mi?"

Burada şair sorusunun ve cevabının hakikatine vakıf olmakla birlikte medhin ziyadesiyle yapılması ve önemsenme hali onu güzelleştirici bir sanat olan bediiyi kullanmaya itmiştir.

14- İstidrad:[96] İbni Mu'tez bu sanatı, bir manadan diğer manaya geçiş yapmak üzere güzel bir şekilde çıkış yapılmasıdır diye tanımlamıştır. Öte yandan bu sanata ilişkin şöyle bir tarif de yapmıştır: وهو أن يأخذ المتكلم في معنى، فبينا يمر فيه يأخذ من معنى آخر، وقد جعل الأول سببا إليه Mütekellimin bulunduğu gayeyi bırakıp başka bir gayeye sapması (çıkması), sonra ona geri dönmesi ve ilk sözü ona sebep kılmasıdır.[97]

Kur'an'daki örneklere bakacak olursak: Fussilet suresi 41/39. ayette; "*O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır*" **ومن آياته أنك ترى الأرض خاشعة فإذا أنزلنا عليها الماء اهتزت وربت** . Ayet-i kerime; bereketli bir yağmur indirmesiyle değişen yeryüzüne ilişkin Allah'ın kudretinden bahsederken, devam eden ayette **(إن الذي أحياها لمحيي الموتى)** Allah'ın ölüleri diriltmesiyle ilgili kudreti bildirir. Buna delil olması için de bitkileri ve yağmuru daha önce zikreder. İlk söz, dinleyicinin takdirine bağlı değildir. Ancak, diriliş zikredilmeden yağıştan söz edilerek öldükten sonra dirilmeye delalet edilmektedir. Bu şekilde her iki mananın da hakkı verilmiş olmaktadır.[98]

Yine aynı şekilde Hûd suresi 11/95 ayette; **ألا بعداً لمدين كما بعدت ثمود** *"İşte böyle, Semûd'un yıkıldığı gibi Medyen de yıkılıp gitti!"* Burada Semûd kavminin zikredilmesi istidraddır.

Lokmân suresi 31/13-14 ayetlerini bu bağlamda ele alabiliriz. " **و إذ قال لقمان لابنه وهو يعظه يا بني لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم. ووصينا الإنسان بوالديه حملته أمه وهناً على وهن وفصاله في عامين أن اشكر لي و لوالديك إلي المصير** *" Lokmân oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır. Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır."* Ayetlerinde geçen "Lokmân oğluna şöyle dedi" **(و إذ قال لقمان لابنه)** ifadesi ile "Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik." **ووصينا الإنسان بوالديه** sözüne istidrad

---

[96] Bkz. *el-Îdah* ile ilgili araştırma, s.264; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.I, s.130; el-Kayrevani, *el-'Umde,* c.II, s.39; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb*, c.I, s.102; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbîhat,* s.244; el-Hanefi, *Husni't-Tevessul ila Sınâati't-Terassul*, s.81; İbnu-l Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.135.

[97] el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.398.

[98] Bkz. el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.398.

yapılmıştır. Sonrasında ise "Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik." ayeti ile "Annesi onu türlü zorluklarla karnında taşıdı" denilerek başka konuya geçiş yapılmıştır. İşte burada "anne-baba ile ilgili öğüt" cümlesinden "annenin hamileliği ve meşakkatlerine" geçiş yapılması istidraddır.

15- Tevriye:[99] وتسمى الإيهام أيضا، وهي أن يطلق لفظ له معنيان: قريب وبعيد، ويراد البعيد منهما Îham diye de adlandırılır. Yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir kelimenin söylenip uzak manasının kastedilmesi, biri hakiki diğeri mecazî veye biri lugavi diğer örfi olmak üzere iki manası olan bir lafzın, akla ilk gelen açık manasının değil de uzak manasının kastedilmesidir. Kur'an'dan ayetlerle örnek verecek olursak Yusuf suresi 12/95. ayette; **قالوا تالله إنك لفي ضلالك القديم** *"Yanındakiler ise, "Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın" dediler."* **"Dalâl"** kelimesinin iki manası vardır: Yakın mana "yol göstermek, irşâd etmek" anlamındaki **(هدى)** kelimesinin zıttıdır. Uzak mana ise "aşk, sevgi, muhabbet" anlamındaki **(الحب)** kelimesinin zıttı olup, Yakup peygamberin evlatları (هدى) kelimesinin zıttı olan manada kullanmamışlar bununla **(الحب)** kelimesinin zıttı olan manayı üstü kapalı bir şekilde ima etmişlerdir. Böylece (sevgi)nin zıttı kast edilmiş; kullandıkları irşadın zıttı olan mana ihmal edilmiştir.[100]

Yine Yunus suresi 10/92 ayette; **فاليوم ننجيك ببدنك لتكون لمن خلفك آية** *"İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olasın!"* Beden kelimesinin iki anlamı vardır: Bunlardan biri yakın mana olup "vücut" anlamına gelen (جسد) kelimesidir. İkinci ve uzak olan mana ise "zırh" anlamına gelen (الدرع) kelimesidir. Zahiri tefsiri, buradaki istihdamın cisim anlamında olması, uzak olan anlam ise zırh kelimesine olmasıdır. Ancak uzak olan mana burada kullandıkları şey değildir. Çünkü bir zırhla denizde boğulmasından sonra kurtuluşu daha kuvvetli, sadece cesediyle çıkmış olması ise daha hayranlık uyandırıcıdır.[101]

Bu anlamda Safiyyuddin el-Hilli (ö.750/1349)'nin bediiyesindeki örneğe bakabiliriz:

خير النبيين و البرهان متضح في الحِجْر نقلاً وعقلاً واضح اللقمِ[102]

---

[99] Bkz. *Hizanet-'l-Edeb* ile ilgili araştrıma, c.II, s.39; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, c.II, s.268; el-Kazvîni, *el-İdah,* s.266; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, s.247; Sadruddin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi'* c.V, s.5; İbnu-l-Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka*, s.136.

[100] el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.266.

[101] Bkz. İbn Ebi'l Isba' el-Masri, *Bedi'i-l Kur'an,* s.102-103.

[102] el-Hilli, Safiyyuddin, *Şerhu'l-Kafiyye'l-Bedi'iyye,* s.135. **اللقمِ** kelimesi: yolun büyük bir bölümü ya da ortası manasına gelir. Hz. Peygamberin üstünlüğünün en iyi kanıtı ve Hicr Suresi'ndedir anlamına gelir.

"Peygamberlerin en hayırlısıdır ve kanıtı kesin olandır, Hicir suresinde geçtiği gibi nakli, aklı ve yolu açık olandır."

Beyitteki Tevriye (الحِجْر) kelimesindedir. Bu kelime akıl manasına gelir fakat burada ikinci anlamı almıştır ki o da surenin adıdır.

16- İstihdâm:[103] "وهو أن يأتي المتكلم بلفظة لها معنيان ثم يأتي بلفظتين يستخدم كل لفظة منهما في معنى من معاني تلك اللفظة المتقدمة " İstihdam, birden fazla manası olan bir lafzın her manasına münasip kelime îrad etmek veya müşterek iki manası olan lafzı, mutlak şekilde kullanıp daha sonra bu lafzın iki manada kullanıldığını ifade eden iki lafız kullanmaktır.[104] İstihdâm ile tevriye arasındaki fark, tevriyede kelimede iki anlam olup bunlardan bir tanesinin tercih edilmesidir. İstihdâmda ise iki manadan birini tercih etmek zorlaşır. Lafzın iki manası olup, bir manayı değil de iki manayı birden vurgular. Örnek verilecek olursa, Ra'd suresi 13/38-39 ayette, " **لكل أجل كتاب يمحو الله ما يشاء ويثبت** *"Süreli her şeyin bir kaydı vardır. Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır*." kitap lafzı Bakara suresi 2/235 ayette olduğu gibi **حتى يبلغ الكتاب أجله** *"Bekleme emri süresine ulaşmadıkça"* hem zaman (müddet) hem de yazılan kitap anlamlarına gelebilir. Kitap lafzı **أجل** ve **يمحوا** kelimeleri arasında kullanılmıştır. **أجل** kelimesini zikretmekle müddet, **يمحوا** kelimesini zikretmekle yazılan kitabın kastedildiği anlaşılmaktadır.[105] İhtimaldir ki zamir burada açık olan anlamdan başka bir anlama sebebiyet verebilir ve kelimeyi birden fazla mana taşır hale getirebilir.

Bakara suresi 2/185 ayette; **فمن شهد منكم الشهر فليصمه** *"Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin."* Buradaki (**الشهر**) kelimesi Hilal anlamına ve Ramazan'ın günleri anlamına gelir. Sarih olan manasını oluşturması sebebiyle lafza ilk anlam olan hilal manası verilmiştir. (**فليصمه**) "Oruçlu geçirsin" kelimesindeki zamir ise hilal kelimesine döner ki bu da lafza ikinci mananın (Ramazan'ın günleri) verilmesi ihtimaline yol açar.

17- Leffü Neşr:[106] "وهو أن يذكر شيئين فصاعدا ثم يأتي بتفسير ذلك جملة ، مع رعاية الترتيب ثقة بأن السامع يرد إلى كل واحد منهما ما له " Birden fazla kavramı zikrettikten sonra –dinleyicinin yerli yerine koyacağına güvenerek- bu kavramlarla alakalı yeni kavramlar söylemektir. Bu

---

[103] Bkz. *el-Îdah* ile ilgili araştırma, s.268; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.II, s.275; el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.I, s.119; Sadruddin , *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi',* c.I, s.307; İbnu-l Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.2016.

[104] el-Hanefi, *Husni't-Tevessul fi Sınâati't-Terassul,* s.102.

[105] Bkz. İbn Ebi'l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.104.

[106] Bkz. *Miftahu'l-'Ulum* ile ilgili araştırma, s.425; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.268; el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.I, s.149; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.250; Sadruddin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi'*, c.I, s.341; es-Suyûti, *Şerh'u 'Ukudi'l-Cumân,* s.269.

unsurlardan hangisinin hangisiyle ilgili olduğunu tayin edecek dinleyici veya okuyucu, lafza veya manaya ait karinelerden faydalanır.[107]

Kur'an-ı Kerim'deki şu örneklere bakabiliriz: Kasas suresi 28/73 ayetinde; **ومن رحمته جعل لكم الليل و النهار لتسكنوا فيه و لتبتغوا من فضله** *"Allah, rahmetinden ötürü sizin için geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız"*

Bu ayette geçen **"لتسكنوا فيه"** dinlenesiniz ile "**ولتبتغوا من فضله"** rızkınızı arayasınız lafızları daha önce geçen **gece** ve **gündüz** lafızlarının tertibine uygun olarak zikredilmiştir.

Buna benzer bir kullanım Aişe el-Ba'uniyye (ö.922/1517) 'nin bediiyesindeki şu beyit üzerinden örneklendirilebilir:[108]

جمال صورته عنوان سيرته هذا بديعٌ وهذي آية الأممِ

"Cemalinin sureti, sîretinin kendisidir Biri bediidir beriki ise ümmetlerin delilidir"

18- Cem:[109] "وهو أن تدخل شيئين فصاعدا في نوع واحد" İki ya da fazla şeyin aynı tür ya da vasfa girmesidir.[110]

Kehf suresi 18/46 ayet Kur'an-ı Kerim'den bir örnektir. Şöyle ki; **المال والبنون زينة الحياة الدنيا** *"Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür."* sözünde mal ve oğullar, dünya süsü olmaları yönüyle birleştirilmişlerdir.

Yine *Şerhu'l-Kafiyyeti'l-Bediiyye*'den bir örnek verecek olursak;

آراؤه ، وعطاياه ، و نَقْمَتُهُ وعفوُه .. رحمة للناس كلِّهِمِ

"Onun görüşleri, (insanlara) verdikleri, kızgınlığı ve bağışlaması bütün insanlar için bir rahmettir".[111]

Şair ârâ, atâ, nıkmet ve afv kelimelerini tek bir amaç için kullanmıştır. Bu amaç insanlara merhamet etmektir.

19-Tefrik:[112] "وهو أن يفرق المتكلم بين شيئين من نوع واحد في معنى يختلفان فيه، وهذا الفرق يفيد المدح أو الذم أو يستعمل لأغراض أدبية أخرى" Tefrik, bir nevide birleşen iki şeyi zikretmek ve bunları birbirinden ayırmak manasına gelir. Bu fark medih (övme) veya zemmi (yerme)

---

[107] el-Hanefi, *Husni't-Tevessul fi Sınâati't-Terassul,* s.90.
[108] el-Ba'uniyye, Aişe, *el-Fethu'l-Mubin fi Medhi'l-Emin*, thk. Adil el-Azzavi ve Abbas Sabit, Daru Kenan, 1. Baskı, Şam, 2009, s.138.
[109] Bkz. *el-Îdâh* ile ilgili araştırma, s.269; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.248; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.266, es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.271.
[110] es-Sekkâki, *Miftahu'l-'Ulum,* s.425.
[111] el-Hilli, Safiyyuddin, *Şerh'u Kafiyyetu'l-Bediiyye,* s.166.
[112] Bkz. *Miftahu'l-'Ulum* ile ilgili araştırma, s.425; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.269; Sadruddin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi',*c.IV, s.259; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.272.

ifade eder ya da diğer edebi gayeler için kullanılır.[113] Kur'an-ı Kerim'den örnek verecek olursak Fâtır suresi 35/12. ayette; **وما يستوي البحران هذا عذب فرات سائغ شرابه وهذا ملح أجاج** *"Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır"*

Tefrik aynı cinsten iki şey arasında meydana gelmiştir. Bu cins (البحران) kelimesi ile ifade edilmiştir. Bunlardan biri tatlı diğeri ise tuzludur. Yine şairin şu sözünde tefrik sanatının bir örneği vardır:[114]

من قاس جدواك يوماً بالسحب أخطأ مدحك

السحب تعطي وتبكي وأنت تعطي وتضحك

"*Kim ki bir gün senin cömertliğini buluta yarıştırırsa hata etmiştir*

(Çünkü) Bulut verir ama ardından ağlar, sense veriyor ve gülüyorsun"

20-Taksim:[115] "أن تقسم الكلام قسمة متساوية تحتوي على جميع أنواعه، ولا يخرج منها جنس من أجناسه" Sözü bütün türlerini içerecek şekilde eşit kısma ayırırken sözün cinslerinden herhangi birinin ayrılmamasıdır. Ra'd suresi 13/12 ayetteki şu örnekte olduğu gibi; **هو الذي يريكم البرق خوفاً وطمعاً** *"Size korku ve ümit duyguları içinde şimşeği gösteren O'dur"*

Burada taksim sanatının güzel bir örneği vardır. Öyle ki; insanlar şimşeği gördüğünde korku ve ümit arasında kalır, üçüncü bir durum yoktur.[116] Bir anlamda şimşek görüldüğünde yıldırımdan korkulması ve yağmurun inişi için ise beklentiye girilmesidir, üçüncü bir durum yoktur.

Kısımların doğruluğunu teyiden Allah-u Teala'nın şu sözlerine bakılabilir; "*Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar*" **الذين يذكرون الله قياماً و قعوداً وعلى جنوبهم** Bu üç durumun (ayakta dururken, otururken, yatarken) zikredilmesiyle, insanın üzerinde istikrarla durabileceği yapı tamamlanmış oluyor. Bu yapının bölümlerinin durumlarından hepsi zikredilmiş ve eksik kalan olmamıştır.

Yine Şûra suresi 42/49-50. ayetlerinde, **يهب لمن يشاء إناثاً ويهب لمن يشاء الذكور أو يزوّجهم ذكراناً و إناثاً و يجعل من يشاء عقيماً** *"O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder." "Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır."*

---

[113] Bkz. el-Hamevi, İbn Hicce, *Hizanetü'l-Edeb,* c.I, s.378.

[114] Sadruddin, es-Seyyid Ali, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi'*, c.IV, s.260.

[115] Bkz. Araştırma, *en-Nakdu'ş-Şi'r,* s.139; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.270; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, c.I, s.173; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.270; İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.65; *Husnu-t Tevessul ila Sına'ati't-Taressul,* s.96; İbnu-l Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.90.

[116] el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.341.

Bu ayette yine taksîme ilişkin mükemmel bir örnek vardır. Söylendiğine göre; Arapların önde gelenlerinden bazıları bir gün Ömer bin Abdulaziz'in (Allah ondan razı olsun) yanına gelir. Aralarından bir genç ayağa kalkar ve mecliste öne çıkar ve şöyle der:

"Ey halifemiz, biz yıllarca musibetlere maruz kaldık. İlk yıl yağlarımız erimişti, sonraki yıl etlerimiz aşınmıştı, sonraki yıl artık kemiklerimiz sızlamıştı ve sizlerde yığınla para bulunmaktadır. Bu paralar bizlerin ise bize mâni olmayın, eğer Allah için ise kullarına dağıtınız. Nitekim Allah sadaka verenleri ödüllendirir. Buna karşılık Ömer Bin Abdülaziz dedi ki, bu bedevi bizlere tek bir bahane bile bırakmamıştır."[117]

21- Cem' me'a't-Tefrik[118] **"** أن يجمع المتكلم بين شيئين في حكم واحد، ثم يفرق بينهما في ذلك الحكم" "Mütekellimin iki veya daha fazla şeyi bir anlam içinde birleştirmesi, ardından birleştirme yönlerini birbirinden ayırt etmesidir."[119] İsra suresi 17/12. ayette **وجعلنا الليل والنهار آيتيْن فمحونا آية الليل وجعلنا آية النهار مبصرة** *"Biz, geceyi ve gündüzü birer ayet (delil) olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayı ve hesabını bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik."* gece ile gündüz her ikisi de delil olarak yaratılmaları cihetiyle bir anlamda birleştirilmişlerdir. Daha sonra gecenin delilinin silinmesi ile gündüzün delilinin aydınlatıcı yapılmasıyla birbirinden ayırt edilerek cem maa't-tefrik sanatı icra edilmiştir.

Başka bir ayet olan Sad suresi 38/76 ayetindeki örnekte ise: **خلقتني من نار و خلقته من طين** *"Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın."* Âdem ile İblis her ikisi yaratılmış olması hasebiyle aynı yerde cem edilmiştir. Yaratılış tabiatları cihetiyle ise tefrik edilmişlerdir. Zira İblis'in yaratılışı ateşten, Âdem (Aleyhisselam)'in ise topraktandır.

22- Cem me'a't-Taksim:[120] "هو أن يجمع الناظم بين شيئين فأكثر ثم يقسم" Nazmedenin iki ya da daha fazla şeyi birleştirmesi ve sonrasında ayırmasıdır.[121] Buna örnek olarak *el-'Umyan* bediiyesinden bir şiir verilebilir:[122]

والماء والمال من كفّيْه قد جَرَيا هذا لِراجٍ و ذا للجيش حين ظَمِي

"Su ve para avuçlarından aktı da aktı Bu (para) beklentisi olana, diğeri (su) susayan orduya "

[117] İbn Hicce el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.271.
[118] Bkz. *Miftahu'l-'Ulum* ile ilgili araştırma, s.426; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.270; *Husnü-t Tevessul ila Sına'ati't-Taressul,* s.109; Sadruddin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi',* c.V, s.168; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.272.
[119] İbn Hicce el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.256.
[120] Bkz. *Miftahu'l-'Ulum* ile ilgili araştırma, s.426; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.271; *Husnu-t Tevessul ila Sına'ati't-Taressul,* s.110; Sadruddin, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi',*c.V, s.173; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.272.
[121] İbn Hicce el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.254.
[122] El-Endelüsi, İbn Cabir, *el-Hulletu's-Sira fi Medh'i Kahyru'l-Vera*, s.37.

Burada "Su ve Para **(والماء والمال)**" ellerindeki bolluktan ötürü ve yeterli miktardaki akışı ile cem edilmiştir. Bu oluşumdan sonra şu cümlede taksîm gelmiştir: **هذا لراجٍ أي المال يُعطى لمن يطلبه راجياً** "Bu temennide bulunan içindir yani para onu umarak talep edene verilir." **(وذا للجيش حين ظمي)** ibaresiyle de, burada, susayan ordunun suya ihtiyacı olduğunda onlara verilen su kastedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'den örneklere bakılacak olursa, Zümer suresi 39/42 ayette; **الله يتوفى الأنفس حين موتها و التي لم تمت في منامها ، فيُمسك التي قضى عليها الموت ويُرسل الأخرى إلى أجل مُسمّى** *"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar"*

Bu ayette cem, Allah'ın, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirmesi, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapmasıdır. Taksîm ise, hayatını kaybeden insanları çekip alması, yerlerine ise yeni insanlar göndermesidir.

23- Mübalağa:[123] "أن تبلغ بالمعنى أقصى غاياته، وأبعد نهاياته، ولا تقتصر في العبارة عنه على أدنى منازله وأقرب مراتبه". Manayı gayesine tam vakıf olarak ve sınırlarının doruğunu zorlayarak anlamaktır. Bu sanat manayı tabir etmede seviyenin en düşük olduğu yerlerde ve en yakın mertebelerde kısıtlama yapmaz bilakis sınırları zorlar. Kur'an-ı Kerim'deki örneğine bakacak olursak Hac suresi 22/2 ayette; **يوم ترونها تذهل كل مرضعة عما أرضعت وتضع كل ذات حمل حملها وترى الناس سكارى و ما هم بسكارى** *"Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"* Eğer "Her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir." denilseydi, yine güzel bir beyan ve belagat yönüyle de kâmil bir ifade olacaktı. Fakat burada mübalağa yapmak maksadıyla özellikle emzikli kadın seçilmiştir. Çünkü emziren kadın çocuğunun kendisine olan ihtiyacını bildiğinden çok daha şefkatli, ona yakınlığından ötürü ve kendisine duyulan lüzumdan ötürü daha tutkun olur. Gece gündüz ayırt etmez ve yakınlığın derecesine göre de muhabbet ve sevgi dolu olur.[124]

Mübalağa imkân ve adet bakımından üç kısma ayrılır.

a-) Tebliğ: وذلك حين يكون المُدّعى ممكنا في العقل والعادة Aklen ve âdeten mümkün yani akla uygun ve gerçekleşebilir nitelikte olandır. Nûr suresi 24/40 ayetteki şu örneğe bakabiliriz: **ظلمات بعضها فوق بعض إذا أخرج يده لم يكد يراها** *"Birbiri üzerinde karanlıklar!*

[123] Bkz. *Nakdu'ş-Şi'r* ile ilgili araştırma, s.146; el-Kayrevani, *el-'Umde,* c.II, s.53; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.275; İbn Ebi-l Isba', *Bedî'i-l Kur'an,* s.54; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.I, s.147; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.7; Sadruddin, *Envaru-r Rebi' fi Envai'l-Bedi',* c.IV, s.207; İbnu-l Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka*, s.195.

[124] el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.365.

Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek." Birbiri üzerine karanlıklar ve elini çıkarsa göz göremeyecek derecede görüşün az olması yani karanlığın şiddetli olması aklen ve âdeten mümkün bir şeydir.

b-) İğrâk: "وهو إفراط وصف الشيء بالممكن البعيد وقوعه عادة.... والإغراق لا يعد من المحاسن إلا إذا اقترن بما يقربه إلى القبول، كقد للاحتمال ولولا للامتناع وكاد للمقاربة" Gerçekleşmesi zor bir ihtimal gibi görünen ve bir şeyin vasfında ifrata yani aşırılığa kaçan mübalağa türüdür. Kabule yakınlaştıran bir şey olmadığı sürece iğrak güzelleştirici sanatlardan sayılmaz. Bu sebeple iğrak sanatında ihtimal ifade eden**(قد)**, çekimserlik için kullanılan **(لو لا)** ve yakınlaşma için kullanılan **(كاد)** gibi kelimelerin kullanımına başvurulur.[125]

Buna örnek olarak Kur'an-ı Kerim'de Nûr suresi 24/43 ayeti gösterebiliriz; **يكاد سنا برقه يذهب بالأبصار** *"Bu arada şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek."* Şimşeğin gözleri kaçıracak derecede olması aklen imkânsız değildir. Fakat âdeten zordur. Bu sebeple iğrakın hüsnen ve cemalen tamamlanabilmesi için **(كاد)** (neredeyse) kelimesi kullanılmıştır. **(كاد)** "neredeyse" kelimesi burada cümleyi hakikate yönlendirmiş ve imkansızlık durumundan mümkün olma durumuna dönüştürmüştür.[126]

c-) Gulûv: "وهو الإفراط في وصف الشيء بالمستحيل وقوعه عادة وعقلا" Bir şeyin vasfında aklen ve adeten imkânsızlık derecesinde ifrat (aşırılık) yapılmasıdır.[127] Gulüv ikiye ayrılır:

Makbûl: İçinde yakınlaştırıcı bir edat barındırır. Nûr suresi 24/35 ayette olduğu gibi: "yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık verir" **يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسسه نار** Ateş olmadan yağın ışıması aklen imkânsızdır fakat (**يكاد**) "neredeyse" kelimesi onu yakınlaştırmış ve makbul kılmıştır.

Gayri Makbûl: Ebi Nuvas'ın aşağıdaki şiiri bunun bir örneğidir:

فلمّا شربـــناها ودَبَّ دبيــبها إلى موضع الأسرار قلتُ لها قفي

مخافة أن يسطو عليّ شعاعها فيطلع ندماني على سرّي الخفي

"Onu içtiğimizde ve içimizde sırları sakladığımız yere doğru ilerlediğinde ona dur dedim

Onun ışığını saçmasından korktum ki bu sayede kadeh arkadaşlarım gizli sırrıma nail olacaklardı."

Şarabın keskinliğinden ve tesirinden dolayı, şarabın ışığının bedeninin üzerine düşecek kadar parlaması aklen ve âdeten mümkün değildir.[128]

---

[125] el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.12.
[126] Bkz. el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.16.
[127] el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,,* c.II, s.16.
[128] Bkz. el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.16-17.

24- Tecrid:[129] "هو أن يُقدر لشيء صفات ثم يُنزع منها صفة" Belli bir şeye sıfatların takdir edilmesi ve sonrasında o sıfatlardan sadece bir sıfatın çıkarımının yapılmasıdır.[130] Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'deki Fussilet 41/28 ayetini **لهم فيها دار الخلد** "*Orada onlara (ceza olarak) sonsuzluk yurdu vardır*." ele alabiliriz. Ayette cehennem kelimesi için kullanılan birçok sıfat arasından, sonsuzluk sıfatının çıkarımı yapılarak öne çıkarılmıştır.

"Cömert adam sıfatını mübarek kişi sıfatından geçirdim. Böylece, bereketle vasıflandırılmış kişiyi adamdan tecrid ettim ve sanki kendisinden başkasıymış gibi sıfatına atıf yaptım."[131] ifadeleri bu sanatın gerçekleştirilme sürecini açıklar niteliktedir.

Aynı şekilde *el-'Umyan* bediiyesindeki örnekte:[132]

من وجه أحمد لي بدرٌ ومن يده بحر ومن لفظه درٌّ لمنتظمِ

"Ahmed'in yüzünden bana dolunay vardır,

Elinden engin bir deniz ve sözleri ise dizilmiş inci vardır"

Resulüllah'ın (s.a) yüzü aya, eli denize, lafzı dizilmiş inciye benzetilerek tecrid edilmiştir.

25- Ittırad:[133] "وهو أن يأتي بأسماء الممدوح أو غيره وآبائه على ترتيب الولادة من غير تكلف في السبك حتى تكون الأسماء في تحدرها كالماء الجاري في اطراده وسهولة انسجامه" Övülen kimsenin, babasının ve onun da babasının, doğum sırasına göre zikredilmesidir. Bu bağlamda tekellüfe girilmeden, akan suyun insicamlı ve kolay bir şekilde akması gibi isimlerin art arda zikredilmesi önemlidir.[134]

Celaleddin es-Suyûti'nin şu iki beyitinde ıttırad sanatını açıklayıcı bir örnek bulunmaktadır:[135]

والإطّراد ذكرك اسم من علا و أَبَـــهُ و جَـــدّه علـــى الـــوَلا

بلا تكلّفٍ على وجهٍ جلـــيّ مثلُ الحسين بن الحسين بن عليّ

"Ittırad, bir ismi yukarıdan başlayarak, babası ve dedesini doğuma göre zikretmektir. Tekellüfe girmeden açık bir şekilde olmalıdır. Hüseyin bin Hüseyin bin Ali'de olduğu gibi"

---

[129] Bkz. *el-Îdah* ile ilgili araştırma, s.24; *Husnu't-Tevessül,* s.111, es-Suyûti, *Şerh'u 'Ukudi'l-Cumân,* s.277.
[130] el-Curcani, Muhammed b. Ali, el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, s.252.
[131] el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.438.
[132] el-Endelüsi, İbn Cabir, *el-Hulletu-s Sera fi Medhi Hayril-Vera,* s.37.
[133] Bkz. el-Kayrevani, *el-'Umde*, c.II, s.82; İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.142; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.II, s.352; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.261; *Hizanetü'l Edeb,* c.I, s.351; *Husnü't-Tevessul,* s.110.
[134] el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.288.
[135] es-Suyûti, Celaleddin, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.301.

Yine bu kapsamda Allah-u Teala'nın Hz. Yusuf'un lisanından hikayesini ihtiva eden Yusuf suresi 12/38 ayette واتبعت ملة آبائي إبراهيم و إسحق و يعقوب *"Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uydum."* ve yine Bakara suresi 2/132 ayette, قالوا نعبد إلهك و إله آبائك إبراهيم و إسماعيل و إسحق *"Onlar da "Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz.dediler"* ıttırada örnekler vardır.

Aynı şekilde Aişe el-Ba'uniyye'nin bediiyesinde,[136]

محمد المصطفى بن الذبيح أبو الـ ـزهراء جَدّ أميرَي فتية الكرمِ

"Muhammed el-Mustafa bin ez-Zübeyh, Zehra'nın babası, şerefli gençler olan iki emirin dedesi"

şu soy üzerinden ıttırad yapılmıştır. Muhammed bin ez-Zubeyh (yani Abdullah bin Abdulmuttalib) ve Resulullah (sav), Hasan ve Hüseyin'in dedesidir (**فتية الكرم**).

26- Aks:[137] "أن تعكس الكلام فتجعل في الجزء الأخير منه ما جعلته في الجزء الأول " kelamda aks yapmak, ilk kısımda yer verilen bir ifadeye daha sonra son kısımda yer vermektir.[138] Sanatın Kur'an-ı Kerim'deki örneklerine bakacak olursak, Âli İmran suresi 3/27 ayetinde, **تُخرج الحي من الميت و تُخرج الميت من الحي**. *"Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın"* ilk seferde önce zikredilen diri kelimesi diğer seferde sonra zikredilmiştir. Yine Hadîd suresi 57/6 ayetinde: **يولج الليل في النهار و يولج النهار في الليل** *"Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar."* Gece ve gündüz kelimeleri üzerinden aks sanatına başvurulmuştur.

Bu bağlamda *el-'Umyan* bediiyesinde şu beyit de örnek olarak zikredilebilir:[139]

فابيضّ بعد سوادٍ قلبُ منتصر واسودّ بعد بياض وجه منـهزِمِ

"Zafer elde edenin kara olan kalbi beyaza büründü
Hezimete uğrayının da beyaz olan yüzü karardı"

27- İ'tilafil-Lafız ma'a'l-Ma'na:[140] "أن تكون ألفاظ المعنى المطلوب ليس فيها لفظة غير لائقة بذلك المعنى" İstenen mananın lafızlarının içinde bu manaya layık olmayan bir anlamın olmamasıdır. Yani, tecanüsün (aynı cinsten olması) sağlanması için kelimelerin seçiminin güzel yapılması ve lafızların birbiri üzerine düzgün eklenmesidir.[141] Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim'den verilebilecek bazı örnekler şunlardır: Âli İmran suresi 3/59 ayet: **إن مثل عيسى**

---

[136] el-Ba'uniyye, Aişe, *el-Fethu'l Mubin fi Medhi'l-Emin,* s.111.
[137] Bkz. *Tahriru't-Tahbir* ile ilgili, c.II, s.318; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.245, el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb*, c.I, s.354; *Husnü't-Tevessul*, s.102, es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.256.
[138] el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.371.
[139] İbn Cabir, el-Endelusi, *el-Hulletu-s Sera fi Medhi Hayril Vera,* s.33.
[140] Bkz. *Bedi'i-l Kur'an* ile ilgili araştırma, s.77; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb*, c.II, s.442
[141] İbn Ebil'l-Isba', *Tahbiru't-Tahbir,* c.I, s.194.

عند الله كمثل آدم خلقه من تراب *"Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti"* Burada (**تراب**) yani toprak kelimesi zikredilmiş fakat yaratılışla ilgili olan Sâd suresinin 38/71. **إني خالق بشراً من طين** *"Ben çamurdan bir insan yaratacağım."* ve 38/76. **خلقتني من نار وخلقته من طين** *"Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"* ayetlerinde zikredilen (**طين**) kelimesine yer verilmemiştir. Burada su ve topraktan mürekkep unsur olan çamurun zikredilmesinden vazgeçilerek, ayetin gerektirdiği anlam uyumu için toprak kelimesinin zikredilmesiyle iktifa edilmiştir. İsrailoğulları, Hz. İsa'ya ulûhiyet (ilahlık) iddia ettikleri için, makam toprak lafzının zikredilmesini gerektirmiştir. Çünkü mana, çamurdan daha az ve küçük olan toprak kelimesinin zikredilmesine ihtiyaç duymaktadır. Burada söz konusu sanata yer verilmesi, toprağın yaratılışını küçümseyen ve Mesîh'e ilahlık iddiasını öne sürenlere yönelik bir cevap niteliği taşımaktadır.[142]

Yine Bakara suresi 2/286 ayette: **لها ما كسبت و عليها ما اكتسبت** *"Herkesin kesbettiği kendi lehinedir. Ve iktisab eylediği de kendi aleyhinedir."* Burada günaha girme anlamında olan (**اكتسبت**) fiiline yer verilmiş, "Lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır" denmemiştir. Çünkü iktisâb (edinme) lafzı, ağırlığından ve olumsuz anlamda külfet manası taşımasından ötürü farklı bir mesaj vermektedir.

Yine Hûd suresi 11/113 ayette: **ولا تركنوا إلى الذين ظلموا فتمسكم النار** *"Zalimlere meyl etmeyin; sonra ateş sizi de yakar."* ayetinde kullanılan "rukun" kelimesi meyl etmek anlamındadır. Burada kast edilen mana zulme iştirak etmeksizin ona meyl etmek olduğundan Cenâb-ı Hak yakma anlamında bir kelime değil, dokunma anlamında olan "mess" kelimesini kullanmıştır. Çünkü "mess" yani dokunma zalimlerin cezası olan yanmaktan daha hafiftir.[143]

28- Hüsn-i İntiha:[144] " هذا النوع الذي يجب على الناظم والناثر أن يجعلاه خاتمة لكلامهما مع أنهما لابد أن يحسنا فيه غاية الإحسان، فإنه آخر ما يبقى في الأسماء وربما حُفِظ من دون سائر الكلام في غالب الأحوال" Hüsn-i intiha nazmedenin ve nesredenin sözünü bağlama uygun ve güzel bir sözle tamamlamasıdır. Hüsn-i intiha için îrâd edilen sözün sonuna gelindiğinin sarahaten veya işaret yoluyla ifade edilmesi güzeldir. Bu işaret çoğu durumda korunmaktadır.[145] Kur'an-ı Kerim'de buna birçok örnek vardır. Bunlardan biri Zilzal suresinin 99/7. ve 8. ayetleridir. **إذا زلزلت الأرض زلزالها وأخرجت الأرض أثقالها وقال الإنسان ما لها يومئذ تحدث أخبارها بأن ربك أوحى لها.**

[142] Bkz. İbn Ebil'l-Isba', *Tahbiru't-Tahbir,* c.I, s.194.
[143] Bkz. Sadruddin, *Envaru-r Rebi' fi Envai'l-Bedi',* 6/217.
[144] Bkz. *Tahriru't-Tahbir* ile ilgili araştırma, c.IV, s.616; Sadruddin, *Envaru-r Rebi' fi Envai'l-Bedi',* 6/324; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.394.
[145] el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.493.

يومئذ يصدر الناس أشتاتاً ليروا أعمالهم فمن يعمل مثقال ذرة خيراً يره ومن يعمل مثقال ذرة شراً يره. *"Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında, yer ağırlıklarını dışarı attığında ve insan, "Ne oluyor buna!" dediğinde; o gün yer, bütün haberlerini rabbinin ona vahyettiği şekilde anlatır. İşte o gün insanlar yaptıkları kendilerine gösterilsin diye (bulundukları yerden) farklı gruplar halinde çıkarlar. Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür."* Sure, kıyamet gününün dehşetli anlarının ince tasvirleriyle başlamış, mizanın kurulması ve ilahi mahkeme ile sona ermiştir.

Yine Hicr suresinin 99. Ayeti, **واعبد ربك حتى يأتيك اليقين.** *"Kesin olan şey gelinceye kadar rabbine kulluk et."* Zümer suresi 49/99 ayeti, **وقضى بينهم بالحق وقيل الحمد لله رب العالمين** *"Böylece insanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir ve şöyle denir: Bütün övgüler âlemlerin rabbi olan Allah içindir"* bu sanatın açıkça görüldüğü örneklerdendir.

Yine Saffat suresi 37/180-182 ayette hatime olarak: **سبحان ربك رب العزة عما يصفون وسلام على المرسلين و الحمد لله رب العالمين** *"Mutlak izzet sahibi olan Rabbin, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selâm olsun! Ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun."* ifadelerine yer verilmiştir.

'Umyan bediiyesinde hüsnü intiha şöyle yer alır:

لكن وإن طال مدحي لا أفي أبداً فاجعل العذر و الإقرار مختتمي[146]

"Ancak, her ne kadar methedişim uzasa da onun hakkını asla ödeyemem
Dolayısıyla hem özrü hem de suçu itiraf etmeyi son sözüm say"

Hüsnü intiha Aişe el-Ba'uniyye (ö.922/1516)'nin şu beyitinde gelir:

مدحتُ مجدك و الإخلاص مُلتزِمي فيه و حُسن امتداحي فيك مُختَتَمي[147]

"Senin büyüklüğünü övdüm samimiyetten ayrılmadan
Benim senin nezdinde güzel bir şekilde övülmem sonum olsun"

1.2.2. Lafzi Sanatlar

Bu güzelleştirici sanatlarda lafza dönük güzelleştirme olur. Bu sanatların kullanımı ile yazı zenginleşir. Bu sanatlar aracılığıyla, elfaz-ı mütekaribe (yakın lafızlar) ve elfaz-ı müteşabihe (benzer lafızlar) veya elfaz-ı müteakise (karşıt lafızlar) gibi lafız zenginliği üzerinde duracağız. Aynı cümlede kullanıldığında bazen musiki lafza ahenk katar ve manayı da zenginleştirerek lafzın açıklığını artırır. Bu güzelleştirici sanatlardan Kur'an-ı Kerim'de geçenlerden bazıları şunlardır:

---

[146] İbn Cabir, el-Endelusi, *el-Hulletu-s Sera fi Medhi Hayril Vera,* s.45.
[147] el-Ba'uniyye, Aişe, *el-Fethu'l Mubin fi Medhi'l-Emin,* s.166.

1- Cinas:[148] İbn Kayyım (ö.751/1349) cinası iştikak olarak isimlendirmiştir.[149] İbn Mutez'a göre Cinas: "أن تجيء الكلمة تجانس أخرى في بيت شعر وكلام، ومجانستها لها أن تشبهها في تآليف الحروف" bir kelimenin, başka bir beyit veya kelamda yer alan bir kelimenin cinsinden olmasıdır. Kelamının "cinsinden olmasından" kast harflerin terkibinde onunla örtüşmesi demektir.[150] Cinasa örnek olarak Kur'an-ı Kerim'deki Neml suresi 27/44 ayette: **وأسلمت مع سليمان لله رب العالمين** *"Artık Süleyman'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum"* Burada cinas iki kelime arasındadır. (**أسلمت – سليمان**) kelimeleri arasında mana olarak ihtilaf olsa da lafız bakımından bir yakınlaşma olduğunu görmekteyiz.

Aynı şekilde Rûm suresi 30/43 ayetinde de cinas vardır: **فأقم وجهك للدين القيم** *"bütün varlığınla o sağlam dine yönel."* Burada cinas أقم ile قيّم arasındadır. Bu iki kelime arasında mana yönüyle ihtilaf olsa da lafzi yönde bir tecanüs (benzeşme) ve yakınlaşma vardır.

Reyhan ve ruh (**الريحان و الروح**) kelimeleri arasında da cinas oluşmuştur. Şöyle ki: Vakıa suresi 56/89 ayetinde: **فروح وريحان وجنة نعيم** *"Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır."* cinas bulunmaktadır. Zira lafızların harf terkibi aynı manaları ise farklıdır.[151]

Cinasın iki türü vardır: Bunlardan biri cinas-ı tâm, diğeri ise tam olmayan yani eksik olan manasında cinas-ı gayri tâm'dır.

Cinas-ı Tâm: "هو أن يتفق اللفظان في أنواع الحروف وأعدادها وهيئاتها وترتيبها" İki lafzın harflerinin türlerinde, harflerinin sayılarında, bunların yapılarında ve harf tertibinde ittifak edip manalarının ayrı ayrı olmasıdır. Örneğin Rûm suresi 30/55 ayette: **ويوم تقوم الساعة يقسم المجرمون ما لبثوا غير ساعة** *"Günaha saplanmış olanlar kıyamet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler."* Bu ayette "saat" kelimesinin her iki kullanımında lafız yönüyle külli bir uyum söz konusudur. Kelime iki farklı anlamda kullanılmış olup bu anlamlardan biri kıyamet, diğeri ise zamandır.

Cinas-ı Gayri Tâm: "هو ما اختلف فيه اللفظان في واحد من الأمور الأربعة التي يجب توافرها في الجناس التام وهي: أنواع الحروف وأعدادها وهيئتها الحاصلة من الحركات والسكنات وترتيبها" Cinas-ı tâmda yerine getirilmesi gereken dört kriterden (lafızların harf türünde, sayılarında, hareke ve sükunların yapılanmasında ve harf tertibinde ittifak etmesi) bir tanesinin iki lafız

---

[148] Bkz. İbn Mutez, *el-Bedi',* s.25; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.288; el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.321; es-Sekkâki, *Miftahu'l-'Ulum,* s.429; İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.27; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.I, s.102, el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.I, s.54; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.262; Sadruddin, *Envaru-r Rebi' fi Envai'l-Bedi',* c.I, s.97; İbn Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.220-240.

[149] Bkz. İbn Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.220.

[150] İbn Mutez, *el-Bedi',* s.25.

[151] İbn-i'l Esîr, Diyâuddin, *el-Mislu's-Sair,* thk.Ahmed el-Hûfi ve Bedevi Tabani, Daru Nahda'tu'l-Mısır, Kahire, ts., c.I, s.262.

arasında ihtilaflı olması yani uyuşmamasıyla oluşur. Harf türlerinin ihtilafı En'am suresi 6/26 ayet verilebilir: **وهم ينهون عنه وينأون عنه** *"Onlar hem insanları peygamberden uzaklaştırmaya çalışırlar hem de kendileri ondan uzak dururlar."* Burada meydana gelen fark ve ihtilaf şu iki kelimenin (ينهون-ينأون uzaklaştırırlar-uzak dururlar) "h" ve "hemze" harflerinde vücut bulur.

Harflerin sayılarındaki ihtilafa Kıyamet suresinin 75/29. ayeti örnek olarak verilebilir: **والتفت الساق بالساق إلى ربك يومئذ المساق** *"Ve bacaklar birbirlerine dolaştığında; işte o gün sevk edilen yer sadece rabbinin huzurudur."* Buradaki cinas gayri tam (**الساق و المساق)**bacak ve gidişat, yön) kelimeleri arasında vuku bulmuş. Ancak ikinci kelimedeki mim harfinin fazlalığından ötürü cinası nakıstır yani eksiktir.

Harflerin yapısındaki hareke ve sükûn farkından ötürü meydana gelen ihtilafa ilişkin Saffât suresi 37/72-73 ayetleri örnek olarak zikredilebilir: **ولقد أرسلنا فيهم منذِرين فانظر كيف كان عاقبة المنذَرين**. *"Oysa içlerinden uyarıcı elçiler de göndermiştik. Bak şimdi, Allah'ın samimi kulları dışında, uyarılanların âkıbeti ne oldu!"* Burada harekelerin farklılığından ötürü **(منذِرين-المنذَرين)** (uyaranlar ve uyarılanlar) kelimeleri arasında cinas-ı nakis meydana gelmiştir. Buradaki hareke farklılığı zel harfinin fethi ve kesridir.

Harflerin tertibindeki ihtilafa örnek ise Enbiya suresi 21/33 ayet örnek verilebilir: **كل في فلك** *"Her biri bir yörüngede"* Burada kullanılan cinas kalbî cinas, (**كل في فلك**) "her biri ve yörüngede" kelimeleri arasında olup فلك kelimesi sonundan başlayarak tersine okunduğunda sağdan başlayan aynı söze ulaşılmaktadır.

2- Reddu'l-E'caz Ala's Sadr:[152] Müteahhir âlimler bu sanata tasdîr demişler, Reddu'l-e'caz ala's-sadr, "وهو عبارة عن كلام بين صدره وعجزه رابطة لفظية غالبا أو معنوية نادرا، تحصل بها الملاءمة والتلاحم بين قسمي الكلام" başıyla sonu arasında genellikle lafzi, nadiren de manevi bir bağ bulunan kelamdır. Bu bağlantı ile kelamın her iki tarafı arasında münasebet ve uyum meydana gelir.[153] Bu sanat söz ile oynama sanatlarından biridir. Örneklerine bakacak olursak, En'am suresi 6/136. ayette: **فما كان لشركائهم فلا يصل إلى الله وما كان لله فهو يصل إلى شركائهم**. *"Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor!"* Ortakları anlamındaki **شركائهم** kelimesi başlangıçta kullanılmış, daha sonra ise

[152] Bkz. el-Askeri, *es-Sına'ateyn,* s.385; el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.294; İbn Ebi-l Isba', *Bedî'-l Kur'an,* s.36; el-Hamevi*, Hizanetü'l-Edeb*, c.I, s.255; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, c.I, s.116; el-Curcani, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, s.268; Sadruddin, *Envaru-r Rebi' fi Envai'l-Bedî',* c.III, s.94; *Husnü't-Tevessul*, s.75; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.339; *Zuhru'r-Rebi' fi Envai'l-Bedî',* s.90; İbnu-l Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka*, s.239.

[153] İbn Ebi'l-Isba', *Bedî'l-Kur'an,* s.360; Bkz. *Husnü't-Tevessul*, s.75.

ayetin sonunda kullanılmaya rücu edilmiştir.[154] İbn Mutez (ö.296/882) Reddu'l E'caz Ala's Sadr'ı üç kısma ayırmıştır.[155]

a) İlk yarıdaki son kelimenin, son söze karşılık gelmesidir. İbn Ebi'l-Isba' bu türü kafiyenin tasdîri[156] olarak niteler. *Zuhru'r-Rebi'* kitabının yazarı Nasıriddin Muhammed bin Karkmas'ın (ö. 882/1478) şu sözü bu kısma örnek olarak verilebilir:

حيِّ عُرباً بالخَيْف من حيّ ليلى وَاقْرِ عني السلام هنداً وليلى[157]

"*Leyla'nın mahallesinden, yüksek bir yerden Arapları selamla*

Benden Hind'e ve Leyla'ya selam götür"

Görüldüğü üzere, burada ilk beytin son kelimesi, ikinci mısra'ın da son sözü olan Leyla'dır.

b) İlk mısraın son sözü, ikinci mısraın ilk kelimesi olarak gelir. tasdîru't-tarafeyn olarak da adlandırılır. İbn Karkmas'ın şu sözünde olduğu gibi:[158]

سهري أودى بِجَفني في الهوى في الهوى أودى بجفني سهري

"Aşk için geceyi uykusuz geçirişim göz kapaklarımı ortadan kaldırdı

Göz kapaklarımın ortadan kalkması aşk için geceyi uykusuz geçirişimdendir"

Buradaki şahit ise; beytin son sözü olan **سهري** kelimesinin, aynı zamanda ilk beytin ilk kelimesi olmasıdır.

c) Cümle içinde gelen bir kelimeye karşılık gelen son kelimedir. tasdîru'l-huşuv olarak da adlandırılır. İsrâ suresi 17/21 ayeti **انظر كيف فضّلنا بعضهم على بعض وللآخرة أكبر درجات و أكبر تفضيلاً** *"Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır."* bu kısma örnektir. Zira ayetin son kelimesi olan ve üstünlük anlamına gelen **تفضيلا**, üstün kıldık anlamına gelen **فضلنا** kelimesiyle uyumluluk arz etmektedir. Aynı şekilde, En'am suresi 6/10 ayette **ولقد استهزئ برسل من قبلك فحاق بالذين سخروا منهم ما كانوا به يستهزئون** "*Senden önceki peygamberlerle de alay edilmiş, sonunda onlarla alay edenleri, alaya aldıkları şey (azap) kuşatıvermişti"* Buradaki şahid de önceki ayetteki gibidir. Ayetin sonundaki alay ettikleri şey manasına gelen **يستهزئون** kelimesi, alay edilmiş manasındaki **استهزئ** kelimesine uygunluk arz etmektedir.

---

[154] Bkz. İbnu'l-Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.239.
[155] Bkz. İbn Mutez, *el-Bedî',* s.47-48.
[156] Bkz. İbn Ebi'l Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.I, s.117.
[157] Muhammed b. Kerkmas, Nasıriddin, *Zuhru'r-Rebi' fi Şevahid el-Bedi',* thk. Muhdi Es'ad 'Arrar, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2007, s.91. El-Khayf kelimesinin manası: yan, taraf, nahiye. Başka bir anlamı daha vardır, bu dağın sırından aşağıya iner ve su seviyesinden yükselir anlamındadır. Beytin şerhi ise Leyla nahiyesinin Arap sakinlerinin özlemidir. Leyla Kabe'nin de ismi olabilir. Bir kız ismi de olabilir. Ey Leyla nahiyesinin yakınında oturan kişi! Hind ve Leyla'ya benden selam götür.
[158] Muhammed b. Kerkmas, Nasıriddin, *Zuhru'r-Rebi' fi Şevahid el-Bedi',* s.91.

3. Seci:[159] "تواطؤ الفاصلتين من النثر على حرف واحد" Seci; nesirde, iki fasılanın bir harfte ittifak etmesidir.[160] Dört kısma ayrılır.[161]

1) Mutarraf Seci: "وهو أن يختلف المسجوعان في الوزن مع الاتفاق في حرف الروي" Seciyi teşkil eden kelimeler arasında revî (son harf) bakımından birlik, vezin açısından farklılık olmasıdır. Nûh suresi 71/13 ayetindeki örnekte olduğu gibi: **ما لكم لا ترجون لله وقارا وقد خلقكم أطوارا** . *"Neden siz Allah için vakar ummazsınız. Oysa O, sizi aşama aşama yaratmıştır"* **(وقارا- أطوارا)** lafızlarının vezinleri farklı olsa da re harfi (ر) her ikisinin de son harfi olduğu için mutarraf seci oluşmuştur.

2) Murassa' Seci: "وهو أن تكون ألفاظ القرينتين متساوية في الوزن والقافية" İki cümle veya mısrada yer alan lafızların, lafız, vezin ve revî açısından hepsinin birbirlerine denk olması halidir. Gâşiye suresi 88/25-26 ayetlerinde **إن إلينا إيابهم ثم إنا علينا حسابهم** *"Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir."*sırasıyla dönüşleri ve sorgulamaları anlamındaki **أيابهم-حسابهم** kelimeleri kafiye ve vezin açısıdan birbirlerine denktir.

3) Mütevazi Seci': "وهو أن تتفق اللفظة الأخيرة من كل فقرة مع نظيرتها في الوزن والروي" Cümlelerin son kelimesi olan fasılaların vezin ve revî yönünden aynı olmasıdır. Yine Gâşiye suresi 88/13-14 ayetlerinde **فيها سرر مرفوعة و أكواب موضوعة** *"Orada (cennette), yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler, vardır."* kafiye ve revîleri aynı olan **مرفوعة** ile **موضوعة** lafızları arasında mütevazı seci mevcuttur.

4) Muşattar Seci': "وهو أن يكون لكل نصف من البيت قافيتان مغايرتان لقافيتي النصف الآخر، وهذا النوع خاص بالنظم" Bu tür seci nazımlara hastır. Beyti oluşturan mısralardan her birinin diğerine muhalif bir kafiyeye sahip olmasıdır. *Zahru'r-Rebi'* isimli eserin şu bölümünde bu sanata yer verilmiştir:

يا حبّذا من بني الأتراك ريمُ نقا لِلَحْظِـــهِ بفــؤادي وثبــةُ الأسدِ
أفديه من قمرٍ ما زال في خَفَرٍ كالغصن في مَيَدٍ والظبي في غَيَدِ[162]

"Ne güzeldir bu ceylana benzeyen asil Türk Onun göz ucuyla bakması aslanın yerinden sıçraması gibidir

[159] Bkz. *el-Îdah* ile ilgili araştırma, s.296; İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an,* s.108; İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir,* c.II, s.300; el-Hamevi, Hizanetü'l-Edeb, c.II, s.411; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.343; *Zuhru'r-Rebi' fi Envai'l-Bedi'*, s.102; *Husnü't-Tevessul,* s.71; İbnu-l Kayyım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.226.

[160] es-Suyûti, Celaleddin, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân*, s.343.

[161] Bkz. el-Curcani, Muhammed b. Ali, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* s.271; el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb,* c.II, s.412.

[162] Muhammed b. Kerkmas, Nasıriddin, *Zuhru'r-Rebi' fi Şevahid el-Bedi',* s.103-104. El-Hafr: F harfinin üstün okunmasıyla haya anlamına gelmektedir. El-Meyd: Hareket demektir. Aslında Y harfi sükunludur ancak şiirdeki zaruret gereği harekelenmiştir. Ğayed: İncelik ve harekette naziklik demektir.

Ben kendimi ona feda edeyim, o haya konusunda ay gibidir Yavaşça salınan dallar gibi ve nazik bir ceylan gibi gözlerden gizlenir"

Burada muşattar seci' beytin ilk mısrasındaki **قمر- خفر** kelimelerinde meydana gelmiştir. İkinci mısrada ise muşattar seci', **ميْد-خيْد** kelimelerinde olup, birinci mısra ile ve revi harfi (ر) ile kafiyelidir. İkinci ise revi harfi olan **(الدال)** ile kafiyelidir.

4. Lüzûm Ma La Yelzem:[163] "وهو أن يجيء قبل حروف الروي وما في معناه من الفاصلة ما ليس بلازم في مذهب السجع" Mezheb-i seci'de lüzumu olmayan bir şeyin, revi harflerinden ve o fasıla cihetinden o manadaki bir şeyden önce zikredilmesidir..[164] A'râf suresi 7/201-202 ayetlerinde, **فإذا هم مبصرون وإخوانهم يمدونهم في الغيّ ثم لا يقصرون** "*O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler. Şeytan dostları (müşrikler) onları azgınlığa sürükler. Sonra ellerinden geleni artlarına koymazlar.*"**(مبصرون-يقصرون)** kelimelerindeki revî harfi olan **ن**'dan önce gelen **و** harfinin varlığı bu kabildendir. Zira bu harf, secinin mantığına göre lazım olmayan bir şeydir. Yine bu bağlamda Dûha suresi 93/9-10 ayetteki örneğe bakacak olursak, **فأما اليتيم فلا تقهر وأما السائل فلا تنهر**. *"O halde sakın yetimi ezme! El açıp isteyeni de sakın boş çevirme!",* **(تقهر- تنهر)** kelimelerindeki ه harfi lüzûm ma la yelzem'dir. Secinin gerekliliği, h harfine ihtiyaç duyulmadan sadece revî harfi olan **ر** harfiyle tamamlanmasıdır. Örnekte olduğu gibi seciye göre **(تقهر- تنهر)**'ın cinaslı iki kelime olduğunu söyleyebiliriz. Fakat h harfi ile gelen revîden önce lüzum hissedersek buna lüzûm ma la Yelzem denilmektedir. Böylece bu tür bir durum, tadyîk (daraltma), teşdîd (vurgu) ve i'nat (zorlama) olarak adlandırılır.[165]

İşte bunlar; Kur'an-ı Kerim'de de kökenleri yer alması hasebiyle zikredilmesi gerekli olan lafzi ve manevi güzelleştirici nitelikteki eşsiz sanatlardır. Bu araştırmanın asıl bölümü olan İktibas mevzusunu detaylıca ele almadan önce, Kur'an-ı Kerim ile yapılan iktibas konusunun bedî güzelleştiricilerle yakından bağlantılı olması sebebiyle Kur'an'da geçen bu eşsiz sanatlardan bazılarını burada zikrettik. Şimdi ise aslî konumuzu farklı boyutlarıyla ele alacağız.

[163] Bkz. el-İdah ile ilgili araştırma, s.300; es-Suyûti, *Şerhu 'Ukudi'l-Cumân,* s.351; *Zuhru'r-Rebi' fi Şevahid el-Bedî',* s.106; İbn Kayım, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.234.
[164] el-Kazvîni, *el-Îdah,* s.300.
[165] Bkz. İbn Kayyim, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka,* s.234.

BÖLÜM II

İKTİBAS

2.1. Kur'ân'ın Edebiyata Etkisi ve Onun Vicdanlardaki Yeri

Kur'an, dilde uzman olan, fesahatiyle iftihar eden ve belagati meşhur olan bir kavme dilsel bir mucize olarak inmiştir. Onlar okunan Kur'an ayetlerini işitip birbirlerine aktardıklarında acziyetlerinin kalplerine hâkim olduğunu, dillerini bağladığını anladılar. Çünkü o her türlü kusur, ayıp ve noksandan korunmuş bir kitaptır. *"Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır..." (Bakara, 2/2), "Şüphesiz o, çok değerli ve sağlam bir kitaptır. "Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir." (Fussilet, 41/41-2) ve Şüphesiz bu gerçek kıssadır." (Al-i İmrân, 3/62), "Fakat o şanlı bir Kur'andır." (Buruc, 85/21).*

Kur'an, ayetleri muhkem kılınmış, hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından açıklanmış bir Kitap'tır. Onda akılların rahatça anladığı ibarelerle açıklayıcı ayetler, açık deliller, doğru haberler, eşsiz öğütler, yüce yasalar ve yüksek değerler vardır.[166]

O, eşsiz uslubu ve muhkem ayetleriyle Allah'ın sönmez bir mucizesidir. Allah onu ümmî ve Arap olan nebisine indirmiştir. *"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın." (İbrahim, 14/4)* Kur'an büyük belagatçilerin ve söz sultanlarının hüküm sürdüğü bir dönemde nazil olmuş ve onları açıklamalarıyla hayrete düşürmüş, metin ve ayetleriyle büyülemiştir.

Allah Kur'an'ı Peygamberimize (s.a), Kureyş'in tartışmadaki gücünü, cedel yapmadaki seviyelerini ve belagatte ulaştıkları zirveyi göz önüne alarak inatçı bir topluluğu uyarmak için indirmiştir. Sonra onların hitabetteki eşsizliklerini, "konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin " sözünde olduğu gibi kendilerini dinlettiklerini belirtmiştir.[167]

Şayet Kur'an'ın fesahati ve güçlü beyanı olmasaydı, Kureyşliler onun için müsabakalar düzenlemez, şairler, edipler ve dil ve beyan üstadları ona galebe çalabilmek için çabalamazlardı. Hangi meydan okuma, anlaşılan ve lafızları inci gibi dizilen bir dille meydan okumaktan daha büyüktür! Sen Kur'an'ın lafızlarını anlasan ve onda belagatin saklı olduğunu bilsen onun önünde aciz kalırsın. Kureyşliler, dilinde Allah'ın ayetleri olan

---

[166] el-Haşimî, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-Arab*, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 26. Baskı, Mısır, 1969, c.II, s.103.
[167] Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, c.I, s.8-9.

ve nesebi Arap olan bir kişiyi tanıdıklarında onun kendi içlerinden biri olduğunu anlarlar. Nitekim Allah *"Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir." (Tevbe, 9/128)* buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in yanında Hz. Musa'nın asası yoktur ki ondan bir yılan çıksın veya hüdhüdle konuşup ona büyük bir haber getirsin. Yine o Hz. İsa gibi Allah'ın izni ile ölüleri diriltmemiş, kör ve alacalıyı iyiliştirmemiştir. O'nun mucizesi, ebedi olarak devam edecek aklî ve luğavî bir mucizedir. Ayetleri muhkem olan kitaptaki o mucizeyi akıllar idrak eder kalpler yakından hisseder. Kur'an, beyan kabiliyetinin çok üstün olduğu, beyana verilen değerin yüce olduğu bir dönemde, insanları fesahat sahibi olan ve kalplerindeki duyguları rahatça ifade edebilen bir toplumda nazil olmuştur.[168]

Kadı İyaz (ö. 544-1149)[169] Araplar'ın fesahattaki durumunu, belagatteki konumunu *Şifa* adlı kitabında şöyle tasvir etmektedir:

> Onlar hiçbir milletin olmadığı kadar, belagat ve hikmetle ilgilidirler. Hiçbir insana verilmediği kadar onlara dil anlayışı verilmiştir. Allah bu özelliği onların tabiatlarının bir parçası kılmıştır. Onlarda bu özellik kendiliğinden gelişen içgüdüsel bir kuvvettir. Onlar bu kabiliyetle her türlü sebebi yerine getiriyorlardı. Onlar ta'n ve meth etme arasında recizli şiir söylemekteydiler. Medh ederler kınarlar, yakarırlar, uyarırlar, seslerini yükseltirler ve alçaltırlardı. Onlar, sözleriyle helal bir sihir ortaya koyarlar. Onlar sözleri inci bağından daha güzel dizerlerdi. Öyle ki akıllı insanları sözleriyle büyüler, zorlukları kolay kılarlar. Onlardan fasih, hüküm koyucu ve büyük söz sahibi, köklü bir mizacı, güçlü bir konumu olan Bedevîler vardır. Yine onlar arasında eşsiz belagat, açık lafız, kuşatıcı, külfeti az, parlaklığı çok kelam ve kolay mizaç sahibi Hadarîler de vardır…[170]

Köklü hayalleri, güçlü akılları olan pek çok hatip ve şair, Kur'an'ın bir ayıp ya da bir noksanını ortaya koymaktan aciz kaldılar. Allah Resulü (sav), Allah kelamıyla Kureyşlilere meydan okudu. Allah, onlardan Kur'an'ın bir benzerini getirmelerini istedi. Fakat onlar bunu yapamadılar. *"Eğer doğru söyleyenler ise, haydi onun gibi bir söz getirsinler!" (Tur, 52/34)* Sonra Kur'an surelerine benzer on sure getirmeleri istendi. Buna

---

[168] Bakillânî, Ebu Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'an*, thk. Ahmed Sakar, Dâru'l-Maârif, Mısır, ts., s.5.

[169] Ebu'l-Fazl, Iyaz b. Musa b. Iyaz b. İmran el-Endelüsî, Mağrip alimlerinden olup zamanının Maliki kadılarından ve Ehl-i Hadis alimlerindendir. Biyografisi için bkz. Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ,* c.XX, s.212.

[170] Kadi Iyaz, *eş-Şifâ*, el-Kütüphane el-Ezheriyye, ts., s.83.

da aciz kaldılar ve güçsüz düştüler. *"Yoksa onu (Kur'an'ı) uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allahtan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin." (Hud, 11/13)* Sonra Kur'an'ın bir suresine benzer bir sure getirmeleri istendi. Onlar yine sustular. Dilsiz kesildiler. *"Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin)" (Bakara, 2/23)* Sonunda Kur'an'ın mucizeliğine kalben kani oldular ve onlar için *"De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler." (İsra, 17/88)* sözü hak oldu.

Kureyş'in bazı ileri gelenleri, acizlikleri ve zayıflıkları ortaya çıktıktan sonra, bazen inkâr ve sahte sözlerle, bazen de yapmacık kelamlarla ilahi kelama meydan okumaya çalışmışlar ve *"Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir." (Müddessir, 74/24)* ayetinde olduğu gibi Kur'an'ın sihir olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar Kur'an'ın uslubunu taklit etmeye veya benzerini yapmaya güç yetirememekle birlikte en şaşırtıcı sözlerle, en dikkat çekici lafızlarla Kur'an'a hücum etmişlerdir. Onlar mağlup olduklarında kalpleri daralıp dilleri tutulduğunda Kur'an'ı şiir, Allah Resulü'nü de şair olarak vasıfladılar. *"Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır." (Yasin, 36/69)* ayeti bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Kureyş'in dâhileri farklı açılardan dilsel mucizeyi akim bırakmak için harekete geçtiler. Onlar, Allah Resulü'nden maddî mucizeler talep ettiler. *"Dediler ki: "Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!" De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım." (Ankebut, 29/50), "Bir de dediler ki: "Ona (açıktan göreceğimiz) bir melek indirilse ya!" Eğer (öyle) bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı. (Hemen helâk edilirlerdi.)" (Enam, 6/8).* İlahi haber ise, Kur'an'ın önceki peygamberlere verilen mucizelerin yerine Hz. Muhammed'e (s.a) verilen Allah'ın ayetlerinden biri olduğunu belirtmiştir.[171]

Kureyşliler, istediklerini alamayacaklarını anlayıp maddî mucizeden ümitlerini kestiklerinde *" (Bu Kur'an, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır" (Furkan, 25/5)* dediler.

[171] el-Enbârî, İbrahim, *el-Mevsûatu'l-Kur'anî*, Muessesetu Sicilli'l-Arab, 1984, c.II, s.319.

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın (ö. 5/626)[172] Kur'an'a nazire yaptığı bir kıssası vardır. O, nübüvvet hayali kurmuş ve nübüvvetin kendisine verildiğini iddia etmiştir. Bir grup kendisine geldiğinde onlara "Muhammed b. Abdullah ne söylüyor?" demiştir. Onlar kendisinin peygamberlik iddiasında bulunduğunu belirtmişlerdir. Sonra Ümeyye çıkıp Mekke'ye gelmiş ve Hz. Muhammed'le karşılaşmış ve ona "Ey Abdulmuttalip oğlu! Bu söylediğin şey nedir." demiştir. Hz. Peygamber "Ben Allah'ın elçisi olduğumu ve O'ndan başka ilahın olmadığını söylüyorum." demiştir. Ümeyye; "Ben seninle konuşmak istiyorum. Yarın bana gel." demiştir. Hz. Peygamber: "buluşma vakti yarın" demiş ardından Ümeyye Allah Resulü'ne; "Sen tek mi yoksa arkadaşlarımdan bir grupla mı sana gelmemi istersin. Sen bana tek mi yoksa arkadaşlarından bir grupla mı geleceksin?" demiştir. Allah Resulü ise nasıl dilersen, şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Ümeyye; "Ben sana bir grupla geleceğim. Sen de bir grupla gel." demiştir. Ertesi gün olduğunda Ümeyye ve Hz. Muhammed (s.a) bir grupla geldi ve Kabe'nin gölgesinde oturdular. Ümeyye başladı. Kafiyeli sözler söyleyip şiir okudu ve bitirdi. Ardından, "Ey İbn Abdulmuttalib! Bana cevap ver." dedi.

Bunun üzerine Allah Resulü Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. *"Yasin. Andolsun hikmetli Kur'an'a." (Yasin, 36/2)* dedi. Ümeyye, Hz. Muhammed'in üzerine atladı. Kureyş onu tutarak "Ey Ümeyye ne diyorsun" dediler. Ümeyye ise; "Onun hak üzere olduğuna şahitlik ediyorum." dedi.[173]

Utbe b. Rebia'ya[174] dair de şunlar anlatılmaktadır:

Bir gün Allah Resulü mescitte tek başına otururken o da Kureyşliler'in mescidinde oturuyor ve Kureyşlilere şöyle söylüyordu. "Ey Kureyş topluluğu! Ben Muhammed'e gidip onunla konuşup bazı teklifler sunacağım. Umarım ki onlardan bir kısmını kabul eder biz de ona dilediğini veririz. Böylece bizden ve dinimizden uzak durur." Bunun üzerine Kureyşliler "Tabii ki Ya Eba'l-Velid! Ona gidip konuş." dediler. Bunun üzerine Utbe kalkıp Allah Resulü'nün yanına gidip oturdu ve şöyle söyledi. "Ey Kardeşimin oğlu: Senin de bildiğin gibi, aramızda senin bir yerin, sülalede bir değerin var. Sen kendi kavminin başına büyük bir iş getirdin. Bununla onların aralarını açtın.

[172] Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sekafî hakkında Ebu'l-Hakem onun Sakifin önde gelen cahiliye şairlerinden olduğunu söylemektedir. Putlara ibadeti bırakıp ilahın birliğine inanmıştır. Biyografisi için bkz. İbn Manzur, Muhammed b. Mukrim, *Muhtasaru Tarihi Dımeşk*, thk. Heyet, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Dımeşk, 1984, c.V, s.42; İbn Kuteybe, *eş-Şiir ve'ş-Şuarâ*, c.I, s.459.

[173] İbn Kesir, İmâduddin, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah et-Turkî, Dâru Hicr, 1. Baskı, 1997, c.III, s.288; Bkz. İbn Manzur, *Muhtasaru Tarihi Dımeşk, c.*V, s.53.

[174] Utbe b. Rebia b. Abdi Şems, Ebu'l-Velid, Mekke ileri gelenlerinden, Kureyş'de söz sahibi kişilerdendir. Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-Alâm*, c.IV, s.200.

Akıllılarını budala sayıp bununla ilahlarını ve dinlerini ayıpladın. Atalarını tekfir ettin. Beni iyi dinle! Sana bazı tekliflerim var. Belki bazılarını kabul edersin." dedi. Peygamberimiz (s.a.) de: "Söyle bakalım yâ Ebe'l Velîd" deyince şöyle dedi: "Eğer sen mal toplamak istiyorsan sana toplayalım ki malı en çok olanımız sen ol. Eğer şeref ve şân istiyorsan seni liderimiz yapıp kral ilan edelim. Eğer sana gelen (melek değil de) hayalet ise seni tedavi ettirmeye uğraşalım. Bütün malımızı seni tedavi ettirmek için harcayalım" dedi. Sözlerini bitirince Peygamber (s.a); "Sözün bitti mi Ya Eba'l-Velid!" dedi. Evet deyince, "Allah Resulü "beni dinle" buyurunca "hadi" dedi. Efendimiz (s.a) de "Bismillahirrahmânirrahîm. Hâmîm. Rahman ve Rahim olan Allah'tan indirilmiş ayetleri açıklanmış bir kitabtır." ayetinden itibaren okumaya başladı. Ukbe susup dinledi. Ellerini sırtının arkasına bırakıp onlara dayanarak Efendimizi dinliyordu. Rasulu Ekrem (s.a) secde ayetine gelince secdeye kapandı. Sonra "İşte duydun Ey Eba'l-Velîd! Sen bunun hakkında muhayyersin" buyurdu. O da arkadaşlarının yanına doğru gitti. İçlerinden birisi: "Allah'a yemin ederim ki Ebû'l Velîd size gittiği yüzden daha değişik bir yüzle geliyor" dedi. Oturunca ona, Ne konuştunuz, denilince, O "Arkamda duyduğum bir laf var. Vallahi asla onun bir benzerini duymuş değilim. Vallahi o ne sihir ne şiir ne de kehânettir. Ey Kureyş topluluğu! Benim sözümü dinleyin. Onu bana bağışlayın bu adamı içinde bulunduğu şey hakkında serbest bırakıp ondan uzaklaşın. Vallahi benim ondan duyduğum bu sözlere ilişkin olarak ilerde çok büyük haberler meydana gelecek. Eğer Araplar Muhammed'e birşey yaparsa (öldürürse) sizden başkalarının yaptığı ile yetinirsiniz. Eğer o Arablara galebe çalarsa onun krallığı sizin kırallığınız onun şerefi de sizin şerefiniz olmuş olur. Böylece siz Muhammed sayesinde insanların en mutlusu olursunuz" dedi. Kureyşliler de "Vallahi, Muhammed seni diliyle etkilemiş" dediler. O da "İşte onun hakkında benim görüşüm budur. Nasıl uygun görürseniz öyle yapın" dedi.[175]

Kureyş, zayıf argüman ve hafif teçhizatlarla donanmış olarak ileri gelenlerini Allah Resulü'nün yanına göndermeye devam etmişlerdir. Allah Resulü ise *"Ve eğer müşriklerden biri aman ile yakınına gelmek isterse ona aman ver, ta ki Allah'ın kelâmını dinlesin."(Tevbe, 9/6)* ayeti gereği onlara Allah kelamını işittirmek suretiyle karşılık vermiştir.

[175] İbn Ishak, *Siretu İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedu'-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rîb, IV, s.187-8; Es-Suheyl Abdurrahman, *er-Ravzu'l-Ânif Fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye*, thk.Abdurrahman el-Vekîl, 1. Baskı, 1967, c.III, s.120-1; en-Nuveyrî, Şihabuddin, Nihâyetu'l-Ereb Fî Funûni'l-Edeb, thk. Müfid Kamiha, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1988, c.II, s.203-4; Suyutî, Celaluddin, *ed-Durru'l-Mensûr Fi't-Tefsîr Bi'l-Me'sûr,* thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî, Merkezu Hacer, 1. Baskı, Kahire, 2003, c.XIII, s.87

Kur'an bir hüccettir. Onu dinlemek bir delil, onu haber vermek bir elçiliktir. Allah Resulü insanlara deliller sunmuş, kalplerini yumuşatmak, azalarını huşuya erdirerek hidayet yoluna girmelerini ve nur meşalesine sığınmaları için onlara Kur'an okumak suretiyle elçilik görevini yerine getirmiştir.

Allah'ın kelamını işitenlerden biri de Velid b. Muğire'dir.[176] O Kureyş'in ileri gelenlerinden biridir. O Allah Resulüne gelerek "Bana oku." demiş. Resulüllah da;

إن الله يأمر بالعدل و الإحسان و إيتاء ذي القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر و البغي يعظكم لعلكم تذكّرون "*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."(Nahl, 16/90)* ayetini okumuştur. Tekrar oku deyince Allah Resulü tekrar okumuştur. Sonra Velid "Vallahi onda tatlılık ve hoş bir güzellik vardır. Onun en değerlisi meyveli, en değersizi de bol yağmurludur. Bunu beşer söylememiştir." demiştir.[177]

Velid b. Muğire'nin bu sözlerinde hakkı kabul gizlidir. Onun ayeti dinledikten sonraki sözleri dini açıdan değildir. Ayrıca o dinlediği sözlerin kutsallığını da fikir olarak benimsememiştir. O daha önce benzerini hiç duymadığı sözler karşısında etkilenip aciz bir şekilde kalakalmıştır. Bunun üzerine o, benzerini getirme konusunda kendisinin ve Kureyş'in liderlerinin aciz kaldığını kabul edip işittiği bu sözlerin dilsel bir mucize gibi olduğunu söylemiştir.

Velîd b. Muğire ile Kureyş'ten bir grup bir araya geldiler. Velid onların yaşlılarından idi. Dedi ki: "Ey Kureyş toplumu! Şu hac mevsimi gelip çattı. Artık yakında Arap temsilcileri yanınıza gelecektir. Onlar şu arkadaşınızın (Muhammed) olayını duymuşlardır. Onun hususunda tek bir görüşte birleşin. Birbirinizi yalanlar şekilde ayrı ayrı şeyler demeyin" Onlar "Sen söyle bize bir görüş belirt!" dediler. O da "Siz söyleyin de ben de dinleyeyim" dedi. Onlar "kâhin" diyelim deyince "O bir kâhin değil ki ben kâhinleri gördüm. Onun okuduğu Kur'an hiç de kâhinlerin boş laflarına ve secîli sözlerine benzemiyor." dedi. Onlar: "Öyleyse Mecnûn deriz," deyince de "O bir deli değil. Biz delileri görüp duyuyor onları iyi tanıyoruz. Onda mecnunların boğuk boğuk boğulması, akıl karışması ve vesvesesi yok" dedi. Onlar da, "Öyleyse şairdir deriz" deyince, Velîd "O şair olamaz. Biz şiirin recezini, (Aruz bahri olan) hezcini (şiir türü olan) karîdini, makbûdunu ve mebsudunu gayet iyi biliriz. Hayır onun sözleri (Kur'an) şiir olamaz" dedi. "Öyleyse sihir deriz" dediler, Velid de "Muhammed sihirbaz değildir. Biz sihirbazları da

[176] Velid b. Muğire b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm, Ebu Abdi Şems. Cahiliyede arapların hüküm verenlerinden Kureyş'in ileri gelenlerindendir. Biyoğrafisi için bkz. Zirikli, *el-Alâm*, c.VIII, s.122.
[177] el-Beyhakî, ed-Delâil, c.II, s.199; en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, c.XVI, s.150-1; Kadi Iyaz, *eş-Şifâ*, s.84.

yaptıkları sihirleri de gördük, Onun sözleri sihirbazların üfleme ve düğüm atması değildir" diye itiraz etti. Bunun üzerine Kureyş: Öyleyse sen ne dersin Yâ Abdi Şems? dediler. O da "Vallahi onun sözlerinde hoş bir tatlılık var. Onun sözlerinin temeli (kökleri) hurma ağacı gibi suya inmiş, dalları da meyvelenmiş. Eğer siz bu şeylerden birini söyleyecek olursanız, kesinlikle onun aslı olmadığı anlaşılır. Onun hakkında kabul edilebilecek en iyi laf, onun baba ile oğlun, kardeşlerin ve kabilelerin arasını açan bir sihirbaz olduğunu söylemenizdir" dedi. [178] Bunun üzerine Allah (c.c) Velid hakkında şu ayeti indirdi.[179] إنه فكر وقدر فقتل كيف قدر ثم قتل كيف قدر ثم نظر ثم عبس وبسر ثم أدبر و استكبر فقال إن هذا إلا سحر يؤثر إن هذا إلا قول البشر *"O, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti! Yine kahrolası, nasıl ölçtü biçti! Sonra (Kur'an hakkında) derin derin düşündü. Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı. Sonra arkasını döndü ve büyüklük taslayıp şöyle dedi: "Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir." "Bu, ancak insan sözüdür." (Müddessir, 74/18-25)* Ayrıca, عتل بعد ذلك زنيم *"Yine Zorbayı, bütün bunlarla beraber soysuz olan yardakçıyı..." (Kalem, 68/13) ve* إنه كان لآياتنا عنيداً *"Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı inatçıdır." (Müddessir, 74/16)* ayetleri de Velid hakkında nazil olmuştur.[180]

وقال الظالمون إن تتبعون إلا رجلاً مسحوراً *"Zalimler, (inananlara): "Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler." (Furkan, 25/8)* ayetinin tefsirinde de Dâru'n-Nedve günü bu sözü söyleyen zalimlerin Velid b. Muğire ve arkadaşları olduğu belirtilmektedir.[181]

Velid b. Muğire'nin kavminin önündeki konuşmaları Kur'an'ın onların üzerinde bıraktığı büyük tesirin delilidir. Hz. Peygamber'de (s.a) onlara fayda sağlayacak bir kâhinlik ve delilik belirtisi yoktur. Onu aklı yerinde düzgün bir insan olarak kabul etmektedirler. Ayrıca onun sözlerinde kendilerine fayda sağlayacak şiir işaretleri de yoktur. Çünkü şiir, vezni ve diğer başkaca özellikleri ile Kur'an'dan oldukça farklıdır. Bunun üzerine onlar işittikleri sözlerin sihirden çok uzak sözler olduklarını bildikleri halde onun etkili bir sihir olduğunu söylemeye karar verdiler. Onlar kendilerini şaşırtan ve aciz bırakan Kur'an'a karşı edebi açıdan mücadele etme konusunda aciz kaldılar. Onların Hz.

[178] es-Suheylî, er-*Ravzu'l-Ânîf,* III, s.61; İbn İshak, *es-Sire*, c.III, s.131-2; el-Beyhakî, *ed-Delâil,* c.II, s.198-9; Hakim, En-Nisâbûrî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek,* Meclisu Dâirati'l-Meârif, 1. Baskı, Haydarâbad, 1340, c.II, s.506-7; Kadi Iyaz, *eş-Şifâ*, s.85-6; el-Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 2006, XXI, s.377-8.

[179] Kurtubi, *el-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an,* c.XXI, s.377.

[180] Kurtubi, *el-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an,* c.XXI, s.372-5.

[181] Suyuti, *ed-Durru'l-Mensûr,* c.XI, s.138.

Peygamber'e gönderdikleri elçileri olan Velid b. Muğire'nin Kur'an hakkındaki sözleri bunu güzel bir şekilde göstermektedir.

Bedir esirlerinin fidyesi için Allah Resulü'ne gelen Cubeyr b. Mutim'de[182] Kur'an'a muhatap olanlardan biridir. Resulüllah ona Tur suresini okumuş Cübeyr de ona, "Bu kalbime imanın girdiği ilk şeydir." demiştir.[183]

Kur'an kelimeleri karşısında kalpleri rikkate gelen, onun uslubundan ve lafızlarındaki yücelikten etkilenen sadece Araplar değildir. Arap olmayanlar da onların bu hislerine ortak olmuşlar, ilk kez Kur'an'ı dinlediklerinde şaşkınlıktan kendilerini alamamışlardır. Onlar Kur'an'ın beyanının büyüleyiciliği, lafızlarının güzelliği, ayetlerinin etkisi karşısında acizliklerini anlamışlardır. Çok az ayet, Habeş kralı Necaşi'nin[184] gözlerinden yaş akmasına, kalbinin rikkate gelmesine kâfi gelmiştir. Necaşi Allah Resulü'nün getirdiği bir şey hakkında Cafer b. Ebi Talib'e[185] sorduğunda kendisi gibi dinlemeleri için piskoposlarını çağırmıştır. Cafer ona Meryem suresinden ayetler okumuştur. Necaşi ise sakalları ıslanacak kadar ağlamış onunla beraber piskoposları da ağlamıştır. Sonra adaletini umarak kendisine sığınan sahabe topluluğuna dönerek onlara; "Bu kelam Hz. Musa'nın getirdiği kandilden çıkmaktadır. Serbestçe dolaşın. Vallahi ben sizi onlara kesinlikle teslim etmeyeceğim." demiştir.[186] Necaşi'nin Müslüman muhacirleri himaye etme kararı alması Kur'an'dan işittiği ayetlerden kaynaklanmaktadır. O dinlediği ayetlerin taşıdığı manaya kulak verip kalbinin sesine teslim oldu. O ince kalpli büyük bir kraldı. Hikmetli Kur'an'dan işittiği sözler karşısında şefkat kanatlarını indirdi. Böylece zayıf durumdaki muhacirleri himaye etmenin doğru olacağına karar verdi. Bu konuda onu hiç kimse zorlamadı. Hâlbuki siyasi ve ekonomik açıdan zayıf insanları himaye etmenin bir faydası yoktur. Ayrıca hiç kimse ona kendi memleketinde bir görüş de dayatamazdı. O muhacirleri himaye kararını alırken Kur'an ayetlerindeki güzelliğe kulak vermiş ve bu ayetlerin her şeyden haberdar olup her şeyi bilen Allah katından geldiğini anlamıştır.

Habeşten haber geldiğinde Allah Resulü'ne yirmi ya da ona yakın kişiden oluşan Hristiyan bir grup geldi. Onlar Allah Resulü'nü mescidde buldular ve yanına oturup onunla

---

[182] Cübeyr b. Mutim b. Adiy b. Nevfel b. Abdumenâf el-Kureşî, Ebu Adiyy. Kureyş'in önde gelenlerindendir. Biyografisi için bkz. Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nubelâ*, c.III, s.95; Zirikli, *el-A'lâm*, c.II, s.112.

[183] İbn Hacer, el-Askalânî, *el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahabe*, el-Mektebetu'l-Asriyye, 1. Baskı, Beyrut, s.209.

[184] Ashame b. Ebcer. Habeş krallarından biridir. Kendisine hicret eden sahabeyi hoş karşılamıştır. Biyoğrafisi için bkz. Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nubelâ*, c.I, s.428.

[185] Cafer b. Ebi Talib b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdumünaf. Ebu Abdillah İbn Ammi Resulillah. Mute gazvesinde şehit olmuştur. Biyografisi için bkz. Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nubelâ*, c.I, s.206; Zirikli, *el-A'lâm*, c.II, s.125.

[186] İbn İshak, *es-Sire*, c.IV, s.196.

konuşup soru sordular. O arada Kabe'nin çevresinde Kureyşliler de vardı. Onlar Resulüllah'a sormak istediklerini sorduktan sonra Allah Resulü onları Allah'a davet etti ve onlara Kur'an okudu. Onlar dinlediklerinde gözlerinden yaşlar aktı ve Allah Resulü'ne inanıp tasdik ettiklerini söylediler.[187] Necaşi Allah Resulü'nün durumuna vakıf olmaları için kendisine 12 kişiden oluşan bir heyet gönderdi. Allah Resulü onlara Kur'an okudu onlar ise ağladılar. İçlerinde yedi rahip beş papaz ya da beş rahip yedi papaz vardır. Onlar hakkında Allah **وإذا سمعوا ما أنزل إلى الرسول ترى أعينهم تفيض من الدمع** *"Peygamber'e indirileni (Kur'an'ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün." (Maide: 5/83)*[188] buyurdu.

İyas b. Muaz'ın[189] İslam'a girmesi de benzer şekilde olmuştur. İyas Mekke'ye geldiğinde beraberinde Eşhel oğullarından bir grub vardı. Kureyş'ten Hazreç kabilesi aleyhine kendi kabilesi ile dostluk antlaşması yapmak istiyordu. Rasûlullah (s.a) bunları duyunca hemen yanlarına gelmiş ve onlara "Gerçekleştirmeye geldiğiniz şeyden daha hayırlı bir şeyin, sizin olmasını ister misiniz?" buyurmuş. Onlar da "O da ne imiş?" deyince, "Ben Allah'ın Resulüyüm. Allah beni kullara peygamber olarak göndermiştir. Ben onları Allah'a ibadet edip başka şeyleri ona şirk koşmasınlar diye Allah'a davet ediyorum. Allah bana Kitab'ı indirdi" buyurarak onlara İslam'ı anlatmış ve onlara Kur'an okumuştur. Böylece İyâs: "Ey topluluk! Vallahi bu sizin gerçekleştirmeye geldiğiniz şeyden çok daha iyi" dedi.[190] Bu sözler kalbte ikrar edilen, fıtratta yer eden Kur'an'ın etkisidir. **أفلا يتدبرون القرآن ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافاً كثيراً** *"Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı." (Nisa, 4/82)*

Yine *Delâil* kitabında zikredilen bir metinde şöyle geçmektedir. Hz. Muhammed'in Araplara getirmiş olduğu, benzerini getirmekten aciz bırakıldıkları kelam, daha hayret uyandırıcıdır. Ölüleri diriltme, kör ve alacalıyı iyileştirme konusunda acizlik açıktır. Belagat ehli, fesahat üstadı, beyan ustaları ve dilde öncülere manası anlaşılan bir kelam getirildi. Dolayısıyla onların acizlikleri ölüleri diriltirken Mesih'i görmüş olmadaki acizliklerinden daha hayret vericidir. Çünkü onlar ölüyü diriltmeye, kör ve alacalıyı iyileştirmeye güç yetiremiyorlar, onun ilmiyle meşğul olmuyorlar, aksine fasih kelamla,

[187] İbn İshak, *es-Sire*, c.IV, s.199-200.
[188] İbn İshak, *es-Sire*, c.IV, s.200.
[189] İyas b. Muaz el-Ensârî, el-Eşherî, Hicretten önce vefat etmiştir. Biyoğrafisi için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, s.123.
[190] Bkz. Muhammed b. Tahir el-Berzencî, *Sahihu Tarihi't-Taberî,* Dâru İbn Kesir, 1. Baskı, Dımeşk, 2007, c.II, s.43.

belagat ve hitabetle ilgileniyorlardı. Dolayısıyla onların Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kalmaları, peygamberin risaletinin ve nübüvvetinin doğruluğuna bir delildir. Bu sağlam bir delil, açık bir burhandır.[191]

" وإن يكاد الذين كفروا ليزلقونك بأبصارهم لما سمعوا الذكر و يقولون إنه لمجنون . و ما هو إلا ذكر للعالمين"

"Şüphesiz inkâr edenler Zikr'i (Kur'an'ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) "Hiç şüphe yok o bir delidir" diyorlar. Hâlbuki o (Kur'an), âlemler için ancak bir öğüttür." (Kalem, 68/52)

Onlar, Hz. Peygamber (s.a) için; bu bizim ilahlarımızdan birisinin musallat olduğu bir delidir veya öncekilerden yazıp aldığı şeyleri bizlere söylüyor ya da onları uyduruyor, diyorlar. Bilakis kemale ermiş büyük akıl, küçük akıllarda deli gibi zannedilir. Hilalin üstünde parlayan yıldız, küçük gözlerde nun harfinin üstündeki nokta gibi görünür. Onlar kandil gibi lafızlarını parlatan bir kelam gördüler. Ve rüzgârın esip kandili söndürdüğü gibi ağızlarıyla kelama üflemeye çalıştılar. Onlar Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hayat kaynağı olan güneşi örtmek veya hapsetmek mümkün olmaktan ne kadar uzaksa, Kur'an'a nazım bulmak da o kadar imkansızdır.[192]

" يريدون أن يطفئوا نور الله بأفواههم و يأبى الله إلا أن يتم نوره ولو كره الكافرون"

"Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz." (Tevbe, 9/32)

2.2. İktibasın Tanımı ve İktibasa Yakın Terimler

İktibas[193], birinci bölümde geçtiği üzere bedi'yi güçlendirir. Sözlükte iktibas, *"ateş almak"* anlamına gelir. Bu bağlamda kökü *ka-be-se* olan (قبس) *kabes* kelimesinin de içinde geçtiği Neml suresi 27/7. ayetteki *"bi-şihâbin kabes"* ifadesi *"ateşten meşale"* demektir ve bilim için bir metafor olarak kullanılır.[194]

Mu'cemu'l-Mekâyis'te *"k-b-s"* kökünden oluşmuş olan *"kabes"* kelimesi ateşin sıfatlarından birine delalet eder. Ayrıca *"kabes"* kelimesi benzetme olarak *"ateşin alevi"* anlamında kullanılır. Kur'an'da Hz. Musa kıssasında bu kelime benzer bir anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Buna göre; Hz. Musa, gece ailesi ile birlikte yürürken söyle demiştir:

---

[191] Beyhaki, *ed-Delâil*, c.I, s.16-7.

[192] er-Rafii, Mustafa Sadık, *İ'câzu'l-Kuran ve'l-Belâğâtu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 9. Baskı, Beyrut, 1973, s.31.

[193] el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb*, c.II, s.455; *Nihayatu'l-Ereb Fî Funûni'l-Edeb*, VII, s.150; *el-İzâh*, s.312; *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bediiyye*, s.326; *Husnu't-Tevessül,* s.129; *İşârât ve't-Tenbihât,* s.287; *Zehru'r-Rebi'*, s.117; *Urusu'l-Efrâh*, c.II, s.322; *el-Fevâidu'l-Müşevvekâ*, s.117.

[194] İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c.V, s.3510; el-Ferâhidi, Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahrûmî-İbrahim Semerrâî, ts., c.V, s.86.

إني آنست نارا لعلي آتيكم منها بقبس....."*... ben bir ateş gördüm. Umarım ondan size bir kor ateş (kabes) getiririm..." (Taha, 20/10)*[195]

Terim olarak iktibas, *"alıntı yapma"* anlamında kullanılır. Bu anlamıyla iktibas, bir ayeti, bir hadisi ya da bir sözü tam veya yarım olarak anlamlı bir biçimde aktarma sanatıdır. Ancak iktibas yapılırken sözü veya ifadeyi kimin söylediği ya da yazdığı söylenmez. Örneğin bir ayet iktibas edilirken sözün Allah'a veya başka bir söz ise sözün söyleyen kimseye ona ait olduğu belirtilmeden bu sanat kullanılır.[196]

Alıntılanan söz bakımından iktibasın iki yönü vardır. Birincisi, basit bir değişiklik yaparak sözü aslî anlamından koparmadan alıntılamaktır. Buna örnek olarak Safiyyuddin el-Hullî'nin şu beyti verilebilir:[197]

هذي عصاي التي فيها مآرب لي

وقد أهشّ بها طوراً على غنمي

"O benim değneğimdir. Ondan, birçok işlerde faydalanırım,

onunla koyunlara yaprak silkelerim."

Bu beyitte aslında bir ayetten iktibas yapılmıştır. Çünkü Kur'an'da Taha-20/18. ayette geçen Hz. Musa'nın sözünün alıntılandığı görülmektedir. Söz konusu ayet şu şekildedir: "*Mûsâ dedi ki: "O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm."* Burada ayetten, söz olduğu gibi değil ancak sözün bir kısmını öne alıp bir kısmını sonraya atarak anlam aynı kalacak şekilde iktibas yapılmıştır.

Alıntılanan lafız ya da söz değiştirilebilir. Çünkü metinlerde yapılan alıntıların kime ait olduğu (yukardaki örnekte sözün Allah'a veya Hz. Musa'ya ait olduğu) söylenmemektedir. Bu bağlamda İbn Hicce el-Hamevî (ö. 837/1433) şöyle demektedir: *"Bil ki alıntılanan sözü ekleyerek, çıkararak, (olduğu gibi) sunarak ve erteleyerek değiştirebiliriz."*[198] Bir örnek olması açısından Ömer el-Hayyâm'ın (ö. 515/1121)[199] şu beytini alabiliriz:

ولاح بحكمتي نور الهدى في ليالٍ للضـــــلالة مدلهمّة

---

[195] İbn Faris, *Mekâyisu'l-Luğa*, c.V, s.48.

[196] Suyutî, Celalettin, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kuran,* thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Vizâratu'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, es-Suudiyye, ts., c.I, s.314.

[197] el-Hulli, Safiyyuddin, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bediyye*, s.326; Safiyyuddin el-Hulli'nin biyografisi için bkz. Zirikli, *A'lâm*, c.IV, s.17.

[198] el-Hamevi, İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, c.II, s.456.

[199] Curcânî, Muhammed b. Ali, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, s.288. Ömer b. İbrahim el-Hayyamî, en-Nisâburî, farisî olup şair ve filozoftur. Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-Alâm*, c.V s.38.

يريد الجـــاهلون ليطفئـــوه ويأبـــى الله إلا أن يتمـــّه

"Günahtan dolayı karanlık gecelerde,

Nuru'l-Hüda hikmetim ile görünüyordu.

Cahiller onu söndürmek istiyorlar

Fakat Allah bunun gerçekleşmesini istemiyor."

Bu şi'rde yapılan iktibas ise Allah'ın kelamındandır: *"Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacaktır." (Tevbe, 9/32)* Burada ayette açıkça söylenen "Allah'ın nuru" iktibas yapılırken, Ömer Hayyam'ın şiirinde "onu" zamiri kullanılarak atıf yapılmıştır.

İkincisi, alıntının aslî anlamından çıkmış olandır. Bu durumda şair ayeti ya olduğu gibi ya da basit bir değişiklik yaparak kullanır. Bu kullanımda ayetteki aslî anlam değil de mecazî anlam kullanılır. Bu iktibasa örnek olarak İbn Rûmî'nin şu beyti verilebilir: [200]

لئن أخطأتُ في مدحك ما أخطأتَ في منعي

لقد أنزلت حاجاتي بوادٍ غير ذي زرع

"Seni methetme konusunda yanılırsam,

Beni bundan men etme konusunda sen yanılma.

İhtiyaçlarımı ektim

Ziraate elverişsiz bir vadiye."

Buradaki *"ziraate elverişsiz vadi"* İbrahim suresinin 37. ayetinden bir iktibastır. Ayrıca bu ifade, Kur'an'da *"içinde su olmadığı ve hiç bitki bitmediği"* için "Mekke" anlamında da kullanılmaktadır. Şair, belirgin olan bu anlamı "hiç faydası veya hayrı yok" şeklinde bir mecazî anlama taşımıştır. Şair *"ziraate elverişsiz vadi"* sözünü kendisinden hiç fayda çıkmayan bir adamdan kinaye olarak kullanmıştır.[201]

İktibas üçe ayrılır: (1) Makbul, (2) Caiz (mubah), (3) Reddedilmiş (merdut). Birinci tür iktibas, hutbelerde, vaazlarda, sözleşmelerde ve Hz. Peygamber'in sözlerinde yer alır. İkinci tür iktibas, gazeller, mektuplar ve hikâyelerdeki kullanımdır. Üçüncüsü ise kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlardan biri, Allah'ın kendisine nisbet ettiği bir şeyi, bir kişinin, kendisi için kullanmasıdır. Mervanoğullarından birisinin, çalışanların şikâyet edildiği bir mektubun altına şu şekilde imza atması buna örnek olarak verilebilir. Buna göre Mervanoğullarından olan bu kişi attığı imzada söyle yazmıştır: *"'Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir." (Gâşiye:88/26)*

[200] el-Hamevî, İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, c.II, s.456. Ebu'l-Hasan Ali b. Abbas b. Cureyh biyografisi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Ayân*, c.III, s.358.

[201] el-Hamevî, İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, c. II, s.456.

Diğeri de ayetlerin dalga geçmek için kullanılmasıdır. Buna örnek olarak da şu beyitler verilebilir.

أوحى إلى عشاقه طرفُه "هيهات هيهات لما يوعدون" {المؤمنون23/ 36}

ورِدْ فيه ينطق من خلفه "لمثل هذا فليعمل العاملون" {الصافات 61/37 }

Gözüyle kendi aşıklarına vahyetti.

"Halbuki bu size va'd olunan şey ne kadar da uzak!" (Mü'minun: 23/36)

Arkasında olanlara vird çekiyor!

"Çalışanlar böylesi için çalışsınlar!" (Sâffât, 37/61)[202]

Bir başka örnek olarak şair şöyle demiştir:[203]

إن كان لا يرضيك قبلي قِبلة لأولّينّك قبلة ترضاها

Benden önce razı olduğun bir kıblen olmadıysa

Ben sana razı olacağın bir kıble vereyim.

Buradaki iktibas Bakara suresinin 144. ayetinde geçen *"...Merak etme. Biz seni hoşnut olacağın bir kıbleye çevireceğiz..."* ifadesindendir.

İktibas Kelimesine Yakın Terimler: et-Tazmîn ve el-Akd

Belagat alimlerine göre bedî ilmi ile ilgili terimler çeşitlilik arz etmektedir. Bu anlamda biz bedî ilmi içerisinde aynı manaya gelip farklı isimlendirilen pek çok terimle karşılaşmaktayız. İktibas terimi de bedî ilmine dair çoğu kitapta bu isimle kullanılmakla birlikte İbnu'l-Esir (ö. 637/1237) ve İbnu'l-Kayyım'ın eserlerinde geçtiği gibi "et-Tazmîn" kelimesiyle de anılmaktadır.[204] İbnu'l-Kayyım'a göre "et-Tazmîn" "mütekellimin ifade ettiği manayı tekit etmek için sözünün içine, başka bir sözden kelam katmasıdır. Katılan kelam çok ya da şiirden bir beyt olursa bu tazmin olurken, az veya beytin yarısı olursa bu ibdâ' olmaktadır."[205] Bu açıdan biz Kur'an ayetlerini nesir ya da şiirin içine kattığımızda, İbn Kayyım'ın dediğine göre iktibas ettiğimiz manayı "tazmin" etmiş oluruz. İbnu'l-Esir ise tazmini küllî ve cüzî olarak ikiye ayırmaktadır. "Küllî tazmin, ayet ve haberi bütünüyle alıntılamakken, cüz'î tazmin ise ayet ve haberin bir kısmını kelamın içine katmaktır..."[206]

[202] el-Hamevî, İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, c.II, s.455.
[203] el-Hulli, Safiyyuddin, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bediyye*, s.327.
[204] İbnu'l-Esir, Ebu'l-Feth Nasrullah b. Ebi'l-Kerem, Ziyâuddin'in biyoğrafisi ile ilgili bkz. Vefeyâtu'l-A'yân, c.V, s.389; Hediyyetu'l-Arifîn, c.II, s.492; İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub b. Sad ez-Zur'a'nın biyografi için bkz. *Vefeyâtu'l-A'yân,*, c.VI, s.56; *Hediyyetu'l-Arifîn*, c.I, s.16.
[205] İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye, *el-Fevâidu'l-Müşevveka*, s.117.
[206] İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir*, c.III, s.200.

İbnu'l-Esir, kitabının onuncu bölümünde ele aldığı bütün örnekleri Kur'an'dan iktibas başlığı altında değerlendirmektedir. Tam anlamıyla iktibası kastettiği "tazmin" ismi altında pek çok örneği ele almıştır. Onlardan birisi şöyledir.

" أكْرَمُ النعم ما كان فيها ذكرى للعابدين ،و تقدّمه أني رأيت أحد عشر كوكباً والشمس والقمر رأيتهم لي ساجدين ، فهذه النعمة التي تأتي بتيسير العسير ، وتجلو ظلمة الخَطب بالصباح المنير ، فانظر إلى آثار رحمة الله كيف يحيي الأرض بعد موتها ، إن ذلك لمحيي الموتى وهو على كل شيء قدير"

Nimetlerin en yücesi içerisinde kullara öğüt olan nimettir. "*O, "Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı" demişti." (Yusuf, 12/4)* Bu, zorlukları kolaylaştırmak ve karanlığı nur saçan bir kandille aydınlatmak üzere gelen bir nimettir. *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O, ölüleri de elbette diriltecektir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir. (Rum, 30/50)*[207]

Burada Yusuf suresinin 4. ayetinden açık bir iktibas yapılmıştır. Diğer bir iktibas da Rum suresinin 50. ayetindendir. Bu, İbnu'l-Esir'in kendisinin tazmin olarak ifade ettiği şeydir. Fakat Kazvînî (ö. 739/1338) gibi tazmin ile iktibası ayıranlar da vardır. O, tazmini "şiire başka bir şiirden bir şey katmak" olarak tarif etmiştir.[208]

Bu tarifte iktibasın şiirde de nesirde de olabilecekken tazminin ancak şiir içinde olabileceğine bir işaret vardır. Kazvinî'nin tarifine göre tazmin örneklerinden birisi Harirî'nin (ö. 516/1122) *Sahibu'l-Makâlât* isimli eserindeki bir sözüdür.

على أنني سأنشد عند بيعي (أضاعوني وأي فتًى أضاعوا)

Beni yarı yolda bıraktıklarında ben şunu söyleyeceğim

"Onlar beni kaybetti. Onlar nasıl bir genç kaybetti."

İkinci mısra Hariri'nin değil başka bir şairindir. Şair beytinin güzelliği ile eşsizliğini veya söylediği şeyle mısraın alakasını artırmak ya da şiirini kafiyeye uydurmak için "tazmin" yapmaktadır.

Burada nahivcilere göre "tazmin"in manası üzerinde de durmak gerekmektedir. Nahivciler tazmini "bir şeye başka bir şeyin manasını katmak" olarak ifade etmişlerdir. Yani bir lafzı başka bir manayı pekiştirmek için kendi yerinin dışında bir yere koymaktır. Bu harf ve fiillerde olur. Bu, bir harfin başka bir harfin anlamını veya bir fiilin başka bir fiilin anlamını içermesiyle olur. Bunda iki fiilin manası bir olabilir. "Tazmin" isimlerde de, iki ismin manasını bir olarak ifade etmek için bir ismin başka bir ismi kapsamasıyla da

[207] İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir*, c.I, s.135.
[208] Kazvînî, *el-İzâh*, s.316.

olabilmektedir. *"Nitekim Ben, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemeye çabalarım. (hakîk)." (Maide, 7/105)* ayetindeki "hakîk" lafzı "harîs" anlamını içermektedir.

Fillerdeki tazmin, bir fiilin başka bir fiil anlamında kullanılmasıyla olur. Mesela şeribne (شرِبْن) fiili شربن بماء البحر "Deniz suyunu içtiler." ifadesinde raveyne (روِين) anlamında, ahsene (أحْسنَ) fiili de وقد أحسن بي "Bana lütufta bulundu." ifadesinde latafe (لَطَفَ) anlamında kullanılmaktadır.[209]

Harflerde tazmin ise çok yaygındır ve örnekleri Kur'an-ı Kerim'de çoktur. Bir lafzın farklı bağlamlarda üzerinde durulduğunda farklı manalara geldiği anlaşılacaktır. Mesela etâ (أتى) fiili harf-i cerle müteaddilik kazandığı için harf-i cere göre farklı manalara gelmektedir. Etâ (أتى) fiili ve türevleri; ويأتي بخلق جديد (Fâtır, 35/16) ayetinde "yaratır"; آتيناهم بالحق (Muminun, 23/90) ayetinde "gönderdik" veya "geldik"; ويأتي من بعدي (Saff, 61/6) ayetinde "zahir olur.", واتوا البيوت من أبوابها (Bakara, 2/189) ayetinde "girin.", ويأتيه الموت من كل مكان (İbrahim 14/17) beyanında "kuşatır", ثمّ لآتينهم من بين أيديهم ومن خلفهم (A'râf, 7/17) ayetinde "yoldan çıkartırım", أتوا على قرية (Furkan, 25/70) ayetinde "uğradılar" anlamlarında kullanılmaktadır. Bunun dışında da harf-i cerle müteaddi olduğu için manası değişen pek çok fiil vardır.

İbn Hişam *Muğni'l-Lebîb* adlı eserinde bu konuyu müradif isimler başlığı altında incelemiş ve هو الذي يقبل التوبة عن عباده "*O, kullarından tövbelerini kabul edendir*." (Şurâ, 42/25) ayeti gibi pek çok ayeti örnek olarak getirmiştir. Bu ayette an (عن) harfi min (مِن) harfi ile eş anlamda kullanılmaktadır.[210]

Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân adlı kitabın yazarı da bu konuya yer vermiş ve "bazı harfleri bazılarının yerine koyma" adıyla bir başlık açmıştır. Burada ولأصلبنكم في جذوع النخل "*mutlaka sizi hurma dallarının üzerine asacağım*" (Taha, 20/71) ayetini konuya örnek getirmiş ve ayette geçen fî (في) harfinin alâ (على) anlamını içerdiğini söylemiştir. Yine فاسأل به خبيراً "*Sen bunu haberdar olana sor*!" (Furkan, 25/59) ayetindeki be (ب) harfi ise an (عن) harfi anlamında kullanılmıştır. Yine ولا تجهروا بالقول كجهر بعضكم لبعض "*Birbirinize bağırdığınız gibi, Ona yüksek sesle bağırmayın*." (Hucurat, 49/2) ayetindeki be (ب) harfi ise alâ (على) harfi anlamında, وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا "*Ayetlerimizi yalanlayanlara*

[209] İbn Hişam, el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1991, c.I, s.129.
[210] İbn Hişam, *Muğni'l-Lebîb*, c.I, s.169.

karşı ona yardım etmiştik." (Enbiya, 21/77) min (مِنْ) harfi fi (في) harfi anlamında kullanılmıştır.[211]

"İktibas" ile "akd" aynı anlamı ifade etmezler.[212] Akd, iktibasın şartları taşınmaksızın nesrde kullanılır.[213] Bunun anlamı, ayetleri kullandığımız yerde onun Allah'ın sözü olduğuna işaret etmemizdir. Şayet "قال الله" ifadesinin ardından ayeti zikredilirse, o zaman ayetlerin kullanımı iktibas değil akd olmuş olur. Bunun örneklerinden birisi de Kazvînî'nin *el-İzah* adlı eserinde naklettiği şiirdir.[214]

فإن الله خلّاق البرايا عَنَتْ لِجلال هيبته الوجوه

يقول إذا تداينتم بدين إلى أجلٍ مسمًّى فاكتبوه

"Muhakkak ki Allah mahlûkatın yaratıcısı,

Yüzler O'nun yüceliği önünde boyun eğer

Allah buyurur: "Belli bir süre için birbirinize

borçlandığınız zaman bunu yazın."

Şair Bakara Suresinin 282. ayetini kullanmış olmasına rağmen burada iktibas yoktur. Çünkü şair قال الله ifadesinin ardından ayeti zikretmektedir.

Diğer örneklerden birisi de *Zehru'r-Rebî'* sahibi Nasıruddin Muhammed b. Karkamâs'ın şu sözleridir.[215]

ألا قُلْ لِمَن قد غدا مُبخِساً قلـوبَ الأنـام وأهـواءهـمْ

لقد قال ربُّك في ذكـره ولا تبخسوا الناس أشياءهمْ

İnsanların kalpleri ve nefislerine haksızlık yapan kişiye söyle

Senin Rabbin beyanında şöyle söyledi: İnsanların mallarını eksiltmeyin.

Bu beyitte iktibas değil akd vardır. Çünkü şair ayetten önce قال ربّك ifadesini zikretmiştir. Bu ayet Hud suresinin 85. ayetidir.

Yine *Bedîiyyeti'l-Umyân'da* söyle geçmektedir.

قد أقسم الله في الذكر الحكيم به فقال "والنجم" هذا أوفر القسم

Allah Zikru'l-Hakîm'inde kasem etmekte ve والنجم buyurmaktadır. Bu kasemlerin en yaygın olanıdır.[216]

---

[211] Bkz. İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tevilu Müşkili'l-Kur'an*, thk. Es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru't-Turâs, 2. Baskı, Kahire, 1973, s.567.

[212] Bkz. *el-Mustalahât Fî'l-İzâh*, s.318; Hizânetu'l-Edeb, II, s.489; Şerhu Ukûdi'l-Cümân, s.383; Şerhu'l-Kafiyeti'l-Bedîîyye, s.324.

[213] Bkz. Suyuti, *Şerhu Ukûdi'l-Cüman*, s.383.

[214] Kazvini, el-İzâh, s.318; Ebu'l-Kasım el-Vâsânî, el-Huseyin b. el-Hasan b. Vasan b. Muhammed'in biyografisi için bkz. el-Hamevî Yakut, *Mucemu'l-Enbâ'*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1993, III, s.1049.

[215] İbn Karkamâs, Muhammed, *Zehru'r-Rebi' Fî Şevâhidi'l-Bedî'* s.121. Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-A'lâm,* c.VII, s.10.

2.3. İktibasın Şer'î Hükmü

İktibasın hükmü mubah, mahzurlu ve haram olmak üzere çeşitlilik arz etmektedir ve bu hükümlerin her birisiyle ilgili deliller vardır. Yazılı metinler ve ona benzer eserlerde Kur'an-ı Kerîmle istişhadda bulunmanın cevazı konusunda ihtilaf edilmiştir. Çoğu alim lafzına halel getirilmediği ve manası değiştirilmediği sürece Kur'an'la istişhada cevaz vermiştir.[217]Malikiler ise onun haramlığına hükmederek abartıya kaçmışlar ve iştişhadda bulunanları şiddetli şekilde kınamışlardır.[218]

Suyutî, *Şerhu Ukûdi'l-Cümân*'da, Maliki şeyhlerinden biri ve Hicaz alimi olan Muhyiddin b. Ebi'l-Kâsım el-Ensârî'ye iktibas hakkında misal ve bu konudaki kendi fikrini sorduğunu o alimin de kendisine Malikiler'de iktibasın küfür olduğunu söylediğini[219] belirtmiştir.

İbn Kayyım, söz arasında Kur'an ayetlerini kullanmayı nehyetmiştir. Çünkü ona göre ayetlerin bu şekilde kullanılması Allah kelamını maksadından saptırır, kastedilen manadan çıkartır.[220]

İbn Kayyım, ayetlerin kullanımını nehyetmenin ötesinde haram kılmaktadır. Fakat vaaz ve irşat esnasında bazı ayetlerin "tazmin" edilmesini bunun dışında tutmaktadır. İmama göre bunun haram kılınma sebebi, bununla Allah kelamını yüceltme olmadığı içindir.[221]

Suyutî, müntesibi olduğu ve fetvalarını zikrettiği Şafii mezhebinin iktibas hakkındaki görüşü ile ilgili şunları söylemektedir:

"Kendi asırlarında iktibasın yaygın olup eski ve yeni bütün şairlerin bunu kullanıyor olması sebebiyle bizim mezhep imamlarımızdan gerek mütekaddimûn gerekse müteahhirûnun çoğu iktibas yapılmasına karşı çıkmamışlardır."[222]

Diğer taraftan Hasan-ı Basri'den iktibasın mekruh olduğuna dair bir rivayet nakledilmektedir. Haccac'ın bir ayetle istişhadda bulunan bir kişiyi kınadığını öğrendiğinde Hasan-ı Basri, Haccac'a;

أَنَسِيَ نفسه حين كتب إلى عبد الملك بن مروان : بلغني أن أمير المؤمنين عطس فشمّته من حضر فردّ عليهم : يا ليتني كنت معهم فأفوز فوزاً عظيماً

---

[216] el-Endelûsî, İbn Câbir, *el-Hilletu's-Seyrâ Fî Medhi Hayri'l-Verâ*, s.28.
[217] el-Kalkaşendi, Ebu'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'şâ Fî Sinâati'l-İnşâ,* Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1922, c.I, s.90.
[218] es-Suyutî, Celaluddin, *Şerhu Ukûdi'l-Cumân*, s.378; *Miftâhu's-Saade ve Misbâhu's-Siyâde,* c.II, s.270.
[219] es-Suyutî, *Şerhu Ukûdi'l-Cemmân*, s.378-9.
[220] İbnu'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Meşevvika, s.120.*
[221] İbnu'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Meşevvika, s.120.*
[222] İbnu'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Meşevvika, s.379.*

"Emiru'l-Müminin'in aksırdığı orada hazır olanların ise ona hayır dua ettiği, bunun üzerin halifenin onlara *"Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya ulaşsaydım." (Nisa, 4/73)* dediği bana ulaştı" şeklinde Abdülmelik b. Mervan'a yazı yazdığını unuttu mu? demiştir.

Hüsnü't-Tevessül Fî Sinâati't-Terassül eserinin sahibi şunları söylemektedir. "Hasan-ı Basri'den nakledilen bu rivayet sahih ise, Haccac başkasının yaptığını kınadığı için Hasan-ı Basrî'nin de Haccac'ı kınaması mümkündür."[223]

İbnu'l-Esir (ö. 637/1237), iktibasın caiz olmadığını söyleyenlere şöyle cevap vermektedir.

Söz arasına Kur'an'dan bir ayeti ayet olduğunu belirtmeksizin koymanın karışıklığa sebebiyet vereceği için caiz görülmediği söylenmektedir. Bu söze katılmıyorum. Çünkü Kur'an-ı Kerim, (kendisinin Kur'an olduğunu) açıklamaya ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açıktır.[224]

Dolayısıyla İbnu'l-Esir, قال الله ifadesinin ardından ayette zikrettiğimiz gibi, aktarılan şeyin Kur'an olduğunu açıklamaksızın söz arasında Kur'an ayetlerinin kullanılmasını da caiz görmektedir. İbnu'l-Esir'in yazılı eserlerinin birçoğunda "iktibası" kullandığına pek çok örnek vardır. Nesir örneklerinde bu örneklerden bir kısmını zikredeceğiz.

Begavî (ö. 510/1116), *et-Tehzîb* adlı eserinde cünüp kişinin Kur'an okuma niyeti olmaksızın Kur'an'dan bir şey söylemesine cevaz vermiştir. Musibet anında إنا لله وإنا إليه راجعون *"Biz Allah'a aidiz ve biz ona döneceğiz." (Bakara, 2/156),* hayvana binerken سبحان الذي سخّر لنا هذا وما كنا له مقرنين وإنا إلى ربنا لمنقلبون *"Bunu bize müsahhar kılan Allah her şeyden münezzehtir. Yoksa biz buna güç yetiremezdik Şüphesiz biz Rabbimize döneceğiz." (Zuhruf, 43/13)* sözleri bu kabilden sözlerdir.[225]

Allah'ın Hz. Musa'ya hitaben söylediği *"Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın."(Taha, 20/12)* ayeti ile *"Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl." (Taha, 20/14)* beyanındaki gibi Allah'ın kendisine izafe ettiği hiçbir şeyin gerek şiirde gerekse nesirde iktibas edilip kullanılması caiz değildir.[226]

---

[223] el-Hanefî, Şihabuddin, *Hüsnü't-Tevessül Fî Sinâati't-Terassül,* s.3
[224] İbnu'l-Esir, *el-Meselü's-Sâir,* c.III, s.200.
[225] el-Begavî, el-Huseyn b. Mes'ûd, *et-Tehzib,* thk. Adil Abdulmevcut- Ali Moâvad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997, c.1, s.280
[226] el-Hamevi, İbn Hicce, *Hizanetü'l-Edeb ve gayetul-arab, Daru mektebeti-l Hilal, 1. Baskı, Beyrüt, 1987,* c.II, s.455

Cumhur ulema nesirde Kur'an'dan iktibas yapılmasına cevaz vermişlerdir. Suyutî *Refu'l-Bâs ve Keşfu'l-İltibâs* adlı risalesinde, Kur'an'dan misaller getirerek iktibasa değinmiştir. Şöyle ki bu konuda pek çok delil ortaya koymuş selef-i salihinden, büyük sahabilerden ve âlimlerden iktibasın meşruiyeti ve cevazı sonucunu verecek pek çok nakilde bulunmuştur.

Şimdi buna dair inhisar değil misal kabilinden deliller sunacağız.

Mesela Enes b. Malik'ten Allah Resulü'nün Hayber'e girdiğinde şöyle söylediği rivayet edilmektedir.

"الله أكبر خربت خيبر إنا إذا نزلنا بساحة قوم فساء صباح المنذرين "

"Allahu Ekber. Hayber harab oldu. Biz bir kavmin yurduna indiğimizde o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!"[227]

Hadiste Allah'ın *"Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde, o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur! (Saffat, 37/177)"* beyanı iktibas edilmiştir.

Yine Allah Resulü'nün başka bir hadisinde

" إذا جاءكم من ترضون دينه وخلقه فأنكحوه، إلا تفعلوا تكن فتنة في الأرض و فساد كبير "

"Dini ve ahlakından razı olduğunuz bir kişi size geldiğinde onu nikahlayın. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız, yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur." buyurmuştur.[228] Bu hadiste ise iktibas edilen ayet *"Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız, yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur." (Enfal, 8/73)* ayetidir. Allah Resulü hadislerinde iktibası kullandıktan sonra bize düşen, söz içinde iktibasta bulunmanın ve sözü destekleme maksadıyla kullanmanın ancak caiz ve meşru olduğunu ikrar etmektir.

Allah Resulü'nün önde gelen sahabileri de iktibas konusunda onu izlemişlerdir. Nitekim Hz. Ebubekir'in ölüm anında hilafete Hz. Ömer'i tavsiye ettiği vasiyyetinde şöyle denilmiştir:

" بسم الله الرحمن الرحيم ، هذا ما عهد أبو بكر خليفة محمد رسول الله عند آخر عهده بالدنيا، وأول عهده بالآخرة ، في الحال التي يؤمن فيها الكافر ، ويتقي فيها الفاجر : إني استعملت عليكم عمر بن الخطاب فإن بَرَّ وعدل فذلك علمي به و رأيي فيه ، و إن جار و بدّل فلا علم لي بالغيب و الخيرَ أردت، ولكل امرئ ما اكتسب ، وسيعلم الذين ظلموا أي منقلب ينقلبون "

[227] Buhari, es- *Sahih*, Meğazî, 38, 4200, Dâru İbn Kesir, 1. Baskı, 2002, s.1032.

[228] İbnu'l-Kattan, Ali b. Muhammed b. Abdilmelik, Beyânu'l-Vehm ve'l-İhâm, thk. el-Huseyin Said, Dâru Tayyibe, 1. Baskı, 1997, c.V, s.202; Sıddık Han, *et-Talikâtu'r-Radiyye*, thk. Ali b. Hasan Ali el-Halebî el-Eserî, Dâru İbni'l-Kayyım, 1.Baskı, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye, 2003, c.II, s.143; el-Elbânî, Muhammed Nasuriddin, *İrvâu'l-Ğalîl,* el-Mektebetu'l-İslâmî, 1. Baskı, 1979, c.VI, s.267.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, dünya ömrünün sonunda ahiret ömrünün başında kâfirin mümin, facirin müttekî olduğu durumda Allah Resulü Muhammed'in halifesi Ebu Bekir'in ahdidir. "Ben sizin başınıza Ömer b. Hattab'ı geçirdim. İyilik yapar ve adaletle davranırsa, benim onun hakkındaki bilgim ve görüşüm böyledir. Zulmeder ve hakkı değiştirirse ben gaybı bilemem. Ben hayırlı gördüğümü seçtim. Herkes için yaptığının karşılığı vardır. Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.[229]

Bu vasiyyetin sonundaki cümle Şuara, 26/227'den iktibas edilmiştir.

Hasan b. Ali[230] de feragat ettiği hilafet için çıkan fitne ve fesatı ıslah etmek üzere bir söz söylemiş ve sözü içerisinde şunları söyleyerek Kur'an'dan iktibas yapıldığını göstermiştir.

" ..... وإني أرى أن تجتمعوا على معاوية و إن أدري لعلّه فتنة لكم ومتاع إلى حين "

" ….. Ben Muaviye aleyhinde olduğunuzu görüyorum. "*Bilmem! Belki bu sizin için bir imtihan ve bir vakte kadar yararlanmadır*."[231] Hasan b. Ali'nin bu sözünün son bölümünde Enbiya suresinin 111. ayetinden iktibasta bulunulmuştur.

Enes b. Malik'ten[232] şöyle bir hadise nakledilmektedir. Kendisine bir mesele hakkında soru sorulduğunda soruyu soran kişinin öğrenmek değil muğalata yapmak istediğini anladığında Enes ona, {**وللبسنا عليهم ما يلبسون**}"Onları yine içinde bulundukları karmaşaya düşürmüş olurduk." diye cevap verir.[233] Enes burada *"Eğer onu (Peygamberi) bir melek kılsaydık yine onu bir adam (suretinde) yapardık ve onları yine içinde bulundukları karmaşaya düşürmüş olurduk."(En'am, 6/9)* ayetiyle iktibasta bulunmuştur.

Suyutî *Ukûdu'l-Cümân* adlı eserde İmam Malik'in iktibası men ettiğini rivayet eder. Ancak, yukarıda İmam Malik'in kendisinin de iktibasta bulunduğunu göz önüne alırsak, Suyutî'nin bazı Maliki fukahasının iktibasa karşı olan görüşlerini tüm Malikilere şamil kıldığını düşünebiliriz.

---

[229] Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, El-Mubrid, *el-Kâmil Fi'l-Luğat ve'l-Edeb,* thk. Abdulhamid Hendâvî, Vizâratu'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, S.Arabistan, t.y., c.I, s.50; İbn Munkiz, Usâme, *Lubâbu'l-Âdâb,* thk. Ahmed Şâkir, Mektebetus-Sünne, 1. Baskı, Kahire, 1354, s.21.

[230] Hasan b. Ali b. Ebi Talib b. Hâşim'in biyografisi için bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ,* c.III, s.245; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, c.II, s.65.

[231] Beyhakî, *ed-Delâil,* c.VI, s.444.

[232] Malik b. Enes b. Malik el-Esbahî el-Hamirî, Ebu Abdillah. O dört mezhep imamından biridir. Maliki mezhebi kendisine nisbet edilir. Biyografi için bkz. Zehebi, *Siyeru Alâmi'n-Nubelâ,* c.VIII, s.48.

[233] Suyuti, Celaluddin, *el-Hâvî Li'l-Fetâvâ,* Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, c.I, s.266.

İmam Şafii[234] de Hac Emiri ve Mekke valisine yazdığı mektupta şunları söylemektedir.

" إنّي مُهدٍ إليك يا سيّد البطحاء كلمة طيبة كشجرة طيبة أصلها ثابت وفرعها في السماء..."

"Ey Çölün Efendisi! Ben sana kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibi güzel bir söz ithaf ediyorum."[235]

Burada *"Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir." (İbrahim, 14/24)* ayetinden bir iktibas vardır.

Bütün bunlar, vaaz, övgü ve dua makamında iktibası kullanmanın caiz olduğuna delalet etmektedir.[236]

İktibasın şiirde kullanılmasına gelince âlimlerin çoğu buna da cevaz vermişlerdir. Malikilerden Kadı Ebu Bekir el-Bakıllânî (ö. 402/1013) ise bunu hoş karşılamamıştır.[237] Bundaki kerahet vera ve Kur'an'a karşı olan edepten kaynaklanmaktadır. Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'i şiir olmaktan tenzih etmiş ve şiir sözünü Peygamberden nehyetmiştir. Nitekim *"Biz, o Peygambere şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kuran'dır." (Yasin, 36/69) ve "O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!" (Hakka, 69/41)* buyrulmuştur. Bunda kerahet olduğunu söyleyenlere göre, Kur'an'dan bir parçanın şiir bağlamında kullanılması uygun değildir.

Bahauddin es-Subkî (ö. 773/1371)[238] de *Urûsu'l-Efrah* adlı eserinde verânın bütün bunlardan sakınmak anlamına geldiğini söylemiştir.[239]

Fakat daha önce Allah Resulü, sahabenin önde gelenleri ve büyük İslam âlim ve fakihlerinden aktardığımız örneklerin tamamı, söz arasında iktibasta bulunmanın caiz olduğunu göstermektedir. Nitekim bunu iktibasın tarifinde de zikretmiştik. İktibasta bulunan şair veya yazar iktibas ettiği ifadeyi, Allah kelamının aynısı diye alıntılamamaktadır. Yani "Allah buyurdu." dememektedir. Bundan dolayı iktibas edilen şey şairin ya da yazarın sözü olarak aktarılmaktadır. Sözün Kur'an ayetlerinden birisini

---

[234] Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman. Nesebi Kusay b. Kilab b. Mürre b. Ka'b'e dayanmaktadır. biyoğrafisi için bkz. Zehebi, *Siyru A'lâmi'n-Nubelâ,* c.V, s.10; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, c.X, s.195.
[235] Suyuti, *el-Hâvî*, c.I, s.266.
[236] Suyutî, *el-İtkân Fî Ulumi'l-Kuran*, c.I, s.315.
[237] Suyutî, *el-İtkân Fî Ulumi'l-Kuran*, c.I, s.315; el-Bakillânî, Ebu Bekir, Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Cafer b. el-Kâsım, lakabı Şeyhussünne ve Lisanu'l-Ümme'dir. Biyoğrafisi için bkz. Zehebi, *Siyru A'lâmi'n-Nubelâ,* c.XVII, s.190.
[238] Ahmed b. Ali b. Abdulkâfî, Behâuddin es-Subkî. Şam kazasının valisidir. Biyoğrafisi için bkz. Zirikli, el-A'lâm, c.I, s.176
[239] es-Subkî, Bahauddin, *Urûsu'l-Efrâh Fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh,* c.II, s.334.

tamamen ya da çoğu itibariyle muvafakat ederek "tazmin" edilmesidir. Yoksa hakikat anlamında değildir.

Ayetlerin şiir veya nesirde zikredilmesi, güzel bir bağlam, selîm bir söz içerisinde olmalıdır. Ayetler, kötü mana ve maksatlardan uzak, değerli bir amacı, temiz bir manası olan şiirde kullanılmalıdır. Dolayısıyla konusu hafif meşrep, ahlaksızlık, dalga geçme olan yerlerde ayetlerin kullanılması uygun değildir.

Selef-i salihin, sahabe ve fakihlerin ileri gelenlerinden zikredilen bu örnekler iktibasın şer'îliğini göstermekte, mekruh ya da haramlığını nefyetmektedir. Kur'an-ı Kerîm'i mütalaa eden ve hakkıyla okuyan kişinin dilinin Kur'an ayet ve kelimeleriyle şekillendiğini, sözlerinin arasında ayetlerin olduğunu görürsün. Kur'anda değerli, hikmetli, lafzında icaz bulunan muhkem ayetler vardır. Bunlar insanlar arasında güzel amaçlar için dillerde dolaşan yaygın örneklerdir. Bazıları günümüze kadar belirli amaç için bir araya gelinen söz meclislerinde söylenegelmiştir. Bunlardan bazılarını inhisar değil misal kabilinden zikredeceğiz.

وكفى الله المؤمنين القتال *"Allah, savaşta mü'minlere kâfi geldi…" (Ahzab, 33/25)* ayeti hak yolda sefere çıkma arzusu makamında iktibas edilmektedir.

لكم دينكم ولي دين *"Sizin dininiz size, benim dinim bana.." (Kafirûn: 109/6)* ayeti ateşkes durumunda ve fikir hürriyyeti bağlamında kullanılmaktadır.

واهجرهم هجراً جميلاً *"Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl." (Müzzemmil, 73/10)* ayeti ise ayrılık ve güzel hicret makamında kullanılmaktadır.

وأتوا البيوت من أبوابها *"Evlere kapılarından girin…" (Bakara, 2/189)* ayeti de her şeyi gerçek ismiyle isimlendirme, yolu zahir, nuru vazıh hayra ve apaçık hakka tabi olma makamında kullanılmaktadır.

2.4. İktibasın Belagattaki Yeri

Arapça'da uzman ve edip olan bir kişi için hutbe esnasında, kitap yazısında veya bir şiir beytinde iktibası kullanmak önemlidir. Bu, lafzını kuvvetlendirmek, fesahatini artırmak amacına yöneliktir. Mana bununla kuvvet ve tatlılık kazanır. Kâfir Kureyşliler ve onların ileri gelenleri Kur'anla muhatap olduklarında inatları baki kalmakla birlikte bu kuvvet ve tatlılığı ikrar etmişlerdir. Çünkü onlar belagat ehli, fesahat öncüsü, söz üstadı olmalarına rağmen daha önce bunun gibisini işitmemişlerdir. Onlar Kur'an'ı işittiklerinde, beyanındaki kuvveti, lafzındaki büyüleyiciliği, kelimelerindeki cezâleti ikrar edip onun benzerini ortaya koymaktan, onunla boy ölçüşmekten aciz kaldıklarını anlamışlardır. Zaten

o, muhkem olarak indirilmiş apaçık bir kitapken nasıl aciz kalmazlar. Edip ancak onun ayetlerine ve belagatine eşlik ettiğinde lafızlarının büyüsüne vakıf olduğunda benzersiz metinler ortaya koyar. Âlim ancak onun belagatine, ayetlerinin muhkemliğine muttali olduğunda kurtuluşa erer. Bir yazarın uslubu ancak onun marifet denizinden yudumlamak, birbiriyle uyumlu lafız ve terkiplerine eşlik etmek suretiyle gelişir ve değerlenir.

"فهو نور الله في أفق الدنيا حتى تزول ومعنى الخلود في دولة الأرض إلى أن تدول ، وكذلك تمادى العرب في طغيانهم يعمهون ، وظلت آياته تلقف ما يأفكون ، فوقع الحق وبطل ما كانوا يعملون

O Allah'ın, yok oluncaya kadar dünya ufkundaki nurudur. Başka bir hale dönüşünceye kadar yeryüzündeki Allah'ın bitmeyecek manasıdır. Araplar azgınlıkları içinde bocalar dururlar. Kur'an ayetleri ise, onların uydurduklarını yakalayıp yutmaya devam ediyor. Artık hak meydana çıktı ve onların bütün yaptıkları boşa gitti.[240]

Bu satırları okuyan kişi onda sıradan uslubu yücelten alışılmış yazıların ötesine geçen tatlı bir söz bulur. Çünkü onun bazı lafızları Kur'an'a yönelir, ondan beslenir. Onun kalemi bütün lafızlara dokunmuştur. Çünkü o, lafızların kuvvetlendirdiği, ayetlerin yücelttiği sağlam bir usluba dayanmaktadır.

Nitekim Ebu Musa el-Eşarî'den[241] nakledilen bir rivayette Allah Resulü şöyle buyurmuştur: "مثل الذي يقرأ القرآن كالأُتْرُجّة طعمها طيب ، وريحها طيب ، والذي لا يقرأ القرآن كالتمرة طعمها طيب ولا ريح فيها" "Kur'an okuyan mü'min, kokusu hoş, tadı güzel olan portakal gibidir: Kur'an okumayan mü'min, kokusu olmayan tadı ise güzel olan hurma gibidir."[242] Dolayısıyla Kur'an okuyan kişinin sözlerinde yazılarında Kur'ın o hoş kokusunu ve güzel tadını bulmak mümkündür.

Arap âlimlerin çoğu, Kur'an ve ayetlerine yönelmeyi, usluplarını geliştirmeye, yüksek seviyede bir edebiyata ulaşmaya vesile olarak görmektedirler. Edebiyat ve şiir sahasındaki en önemli eserlerden olan *Subhu'l-A'şâ* kitabının yazarı ile *el-Meselü's-Sâir* kitabının yazarı, Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemeyi edebiyatın zirvesine ulaşmaya, piramidin en üstüne çıkmaya çabalayan herkese faydalı olacağını söylemektedir. Zira onu ezberleyen kişi, marifet ve dil zenginliğine ulaşacak ve ondan daha pek çok fayda sağlayacaktır. Sözüne layık olduğu şekilde ve münasip bir yere Kur'an ayetlerini tazmin eden kişinin sözüne yücelik, asalet ve letafet geleceğinde şüphe yoktur. Belagat ve fesahatin sırları

[240] er-Râfiî, *İcâzu'l-Kur'an ve'l-Belâgâtu'n-Nebeviyye*, s.31.
[241] Abdullah b. Kays b. Süleym b. Hazzar b. Harb. Sahabidir. Biyoğrafisi için bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II, s.380.
[242] Buhari, es-Sahih, *Fezâilu'l-Kur'an,17,* 5020

bilindiğinde Kur'an, kendisinden inci ve cevherlerin çıkartıldığı bir ummana dönüşür. Böylece yazar, kendi sözlerinde o cevher ve incilerden faydalanır. Söz sanatlarını kullanma konusunda araç olarak tek başına Kur'an-ı Kerim kâfidir. Bu sanatı kullanmaya aday olanların Kur'an'ı ezberlemesi, sırrını, remiz ve işaretlerini araştırması gerekmektedir. O zarar edilmeyecek bir ticaret, bitmeyen bir kaynak, müracaat edilen bir hazine ve beslenilen bir azıktır.[243]

Kur'an'ı edebiyat alanında kullanmak, körpe yazar ve yeni şairlere söz üstadlarının yoluna girme ve başarı merdivenlerini tırmandırma konusunda rehber olacaktır. Çünkü Kur'an, içerisinde beyan kelimelerinin var olduğu, ihbari ve inşaî cümleleri, muhtelif kalıpları ve pek çok hususiyetiyle yeteri kadar kelam usluplarını içeren belagatı mevsuk, fesahati malum bir kaynağa dayanmaktadır. Kur'an ayetleri, kötü uslubu ve fikri ortadan kaldırıp yerine değerli bir edebiyat, hakîm bir uslup ortaya koyar.

Benzerini getirmekten aciz olmalarıyla birlikte insanların, aralarında geçen pek çok şeyin şahitlerini bu aziz kitaptan çıkartmak mümkündür. Bu sözümüz üzerine bazı âlimlere الجار قبل الدار "Komşu evden önce gelir." sözünü Allah'ın kitabında nerede buluyorsun." denilebilir. Allah'ın kitabında (**{وضرب الله مثلاً للذين آمنوا امرأة فرعون إذ قالت ربّ ابنِ لي عندك بيتاً في الجنة)** *"Allah, iman edenlere ise, Firavun'un karısını örnek gösterdi. Hani o, "Rabbim! Bana yanında, cennette bir ev yap." demişti." (Tahrim, 66/11)* ayeti geçmektedir. Burada Firavun'un karısı evden önce komşu talep etmektedir. Bunun örnekleri çoktur. Arab'ın القتل أنفى للقتل "Cinayet cinayeti ortadan kaldırır." "Sözüne manen Allah'ın kelamından istişhad isteyen kişiye {**ولكم في القصاص حياة**} *"Kısasta sizin için hayat vardır." (Bakara, 2/179)* ayeti örnek verilir.[244]

Kur'an, içerisinde öncekilerin kıssaları ve haberlerinin bulunduğu bir ilim kaynağı ve marifet hazinesidir. Onun ortaya çıkışı Arap edebiyatında var olan alışılagelmiş edebî akımı değiştirmiş, yazar ve şairlerin yazılarına kendi uslubunu bahşetmiş, kitaplarını ayetlerinin süsüyle ziynetlendirmiş, usluplarını parlatma ve manalarını güçlendirmede ayetleriyle yardım etmiştir. Öyle ki yazarlar, yüce bir uslupla nazil olan kelamı dillerinden düşüremez olmuştur. Onlar söz ve irşatlarında Kur'an'ı kullanmayı sözlerini destekleme ve manalarını güçlendirme konusunda kendilerine bir delil kılmışlardır. Hatta tahmid ve temcid ile başlamayan hutbe "betra" yani soyu kesik olarak, Kur'an ile bestelenmeyen,

[243] İbnu'l-Esir, Ziyâuddin, *el-Meselu's-Sâir,* c.I, s.60-1; Bkz. el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c.I, s.189.
[244] el-Hanefî, Şihabuddin, *Husnu't-Tevessül Fî Sanâati't-Terassul,* s.2-3.

Resulüllah'a salavât ile süslenmeyen hutbe de çirkin anlamında "şevhâ" olarak isimlendirilmiştir.[245]

Kur'an'ın i'câzına dair telif edilen kitap ve araştırmalar sayılamayacak kadar çoktur. Satırların yazamadığı, kitapların saymakla bitiremediği bu güzellikler çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Biz çalışmamızda Kur'an'ın edebiyat ve dile etkisine katkı sağlamaya çalışacağız. Bununla birlikte ihtisas ehli araştırmalarında küçük ya da büyük hiçbir şeyi geri bırakmadan konuyu bütün yönleriyle ele almışlardır. Bizim çalışmamızın alanı, kullanılan Kur'an ayetlerinin edebiyata kattığı değerleri kapsamaktadır. Lügavî ve lafzî değerler getiren Kur'anî servet; bediî, belagat ve i'câz süsüyle bezenmiş önemli bir kaynaktır. Esmaî Abdulmâlik b. Karib (ö. 216/831)[246] den şöyle rivayet edilmektedir. O cariyesinin;

أستغفر الله لذنبي كلــه قتلتُ إنساناً بغير حلِّــه
مثل غزال ناعم في دلِّه انتصف الليل ولم أصلِّه

"Bütün günahlarımdan ötürü Allah'dan bağışlanma diliyorum.
Haksız yere bir insan öldürdüm.
Yüreği yumuşak bir ceylan gibi
Gece yarısı oldu onu ısıtmadı."[247]

sözünü işittiğinde ona söylediklerinden hoşnut olarak "Allah müstehakkını versin. Ne kadar da fasih konuştun." demiştir. Bunun üzerine cariyesi, bu söz, Allah'ın "Musa'nın annesine, *"Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Cünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız" diye ilham ettik." (Kasas, 28/7)* sözünden sonra fasih sayılır mı? demiştir. Allah tek bir ayette iki emri, iki nehyi, iki haberi ve iki müjdeyi cem etmiştir. Bu kendi zatına münhasır bir icaz çeşididir, demiştir."[248] Bu, üslubunu ve edebiyatını geliştirmeye çalışan her edip için Kur'an'da bulunan edebî bir servet, luğavî bir zenginliktir.

Kur'anî Arap dili - Allah'ın lütfuyla-, Hicaz sınırlarında yayılmış, Mekke sahrasını aşmış, tek bir milletin sınırlarında kalmamıştır. Bilakis Siyah Pantos kıyılarından

[245] Cahız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, c.II, s.6.
[246] Biyografisi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Ayân*, c.III, s.170; Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.X, s.175.
[247] el-Kastallânî, *Şerhu'l-Âllâmeti'z-Zurkânî Ala'l-Mevâhibi'l-Ledunniyye Bi'l-Minehi'l-Ledunniyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1996, c.VI, s.437.
[248] Bkz. Kadi İyaz, *eş-Şifa*, s.85.

Zanzibâr'a, Fas ve Timbuktu'dan Kaşgar'a ve Malay adalarına kadar İslam'ın nufûz ettiği geniş bir coğrafyadaki her türlü medeniyetin bir unsuru haline gelmiştir.[249]

Kur'an ile Arap yarımadası ve Yemenle sınırlı olan bir dilin, geniş bir coğrafyaya yayıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur'an hükümleri de bu coğrafyaya yayılmıştır. Böylece Arap dili sadece araplarla sınırlı kalmamış, Kur'an'ın dili olması ve onun ayetleri olması vesilesiyle farklı milletlerin kalplerine girmiştir. İndirilen vahyin Arapça olması bu dille indirilen risaletin evrensel olmasına engel olmaz. Çünkü bu risalette en büyük esas manalardır, lafızlar da onlar için bir araçtır.

Dillerin kendilerine has özelliklerinin olması, manaların evrensel olmasına mâni değildir.[250] Kur'an-ı Kerim Arap harfleriyle sınırları aşmış, yarımadanın darlığından kurtulmuştur. Öyle bir vakit gelmiştir ki Arapça, lafızlarından yudumlamaya gelen Arap olmayan insanların dillerine hâkim olmuştur. Fatihler onu taşımış, diller onu söylemiş, din dilini, bilgi ve hayatı kendisinde buldukları kavimlerin ağızları ondan hoşnut olmuş, Berberice, Türkçe, Farsça, Kürtçe ve benzeri diller kendisinde erimiş ve kendisinden etkilenmiştir.

Allah Araplara kendi dilleriyle Kur'an'ı indirerek büyük bir şeref lütfetmiştir. *"Kur'an'da Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?" (Enbiya, 21/10)* buyrulmaktadır. Yine bunda Kur'an'ı korumak suretiyle Arapçayı koruyarak Arap milletini ebedîleştirme vardır. *"Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz." (Hicr, 15/9)* Kur'an-ı Kerim Arapçayı çöl kumlarından çıkartarak medeniyetin kendisiyle canlılık kazandığı ve medeniyet tarzının güç bulduğu tanınmış dillerin hâkim olduğu yeni coğrafyalara taşımıştır. Böylece Kur'an dili de olan Arapça pek çok coğrafyada diğer dillere galebe çalmış ve tek bir dil sistemi tesis etmiştir. Kur'an'ın zuhuruyla beraber ortaya çıkan edebi kalkınma, yazarların uslup ve dillerinde ve pek çok yazınsal üründe açıkça görülmektedir. İnşallah ileride özel bir bölümde ele alacağımız bu konuyu pek çok örnekle zenginleştireceğiz.

Kur'an önceden olduğu gibi şimdi de, bütün yazarlar için daimî bir kaynaktır. O yazarların en iyilerinin ayırıcı vasfı, en faziletli olanının alameti ve çoğu yazarın uslup ve dillerinde kendisini rehber aldığı bir fenerdir. Nitekim İbnu'l-Esir şöyle söylemiştir.

---

[249] Brokelman, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, thk. Abdulhalim Neccâr, Dâru'l-Meârif, 5. Baskı, Kahire, c.I, s.4.
[250] Çiçek, Mehmet Halil, *Kur'ân'ın Evrenselliği*, 1. Baskı, 2002, s.67-69.

> Allah'ın basiretle kendisine Kur'an verdiği kişi söz ve manalarını düzgün biçimde kalıba döker ve başka bir şeye ihtiyaç duymaz. Ne var ki kendisinden çeşitli kalıplar çıkartan bir kuyumcu ya da çeşitli renklerdeki altınlardan farklı paralar türeten mahir bir sarraf olması gerekir. Fakat gümüşü karıştırmıyorum. Çünkü Kur'an'da gümüş değerinde bir şey yoktur. Yine gümüşü elinde çeviren, onunla kazanç sağlayan ve her türlü şeyi onunla işlemek suretiyle kendisinden değerli bir emtia çıkartan ticaret adamını kastetmiyorum... Şu bilinmelidir ki Kur'an manalarını anlamaya çalışanların çok ders almaya ihtiyacı vardır. Derslere devam edildiği sürece daha önce anlaşılamayan manalar açıklığa kavuşacaktır.[251]

Kur'an'ın ihtiva ettiği kelime hazinesi yazara yardımcı olur. Yazar onunla Allah'ın sözünü anlar, emrine ulaşır ve sözünün az lafızla çok mana anlatan değerini bilir. Bütün bunlar, kelamı altın kelimelerle donatmak, belagatin zirvesiyle süslemek için nesir ve şiiri iktibas yoluyla, Allah'ın ayetleriyle bezemekte gizlidir. Bu sebeple iktibas, ilk dönem kitaplarının uslubunu yücelten bir sebep, onları fesahat tahtına oturtan bir vesiledir. Kur'an lafızları Arap kelamının özü, zübdesi, vasıtası ve değeridir. Dolayısıyla hüküm verirken fakih ve hâkimler ona dayanmalı, şiir ve yazılarında usta şair ve edipler ona sığınmalıdır.[252]

Kur'an'ın kelime deryasından uzak duranların ilmi kesinlikle genişlemez. Ondan iktibas etmekten sakınanlar, yazı ve edebiyat olan iki denizi bir kılamazlar. Böyle yapanlar bizler için yapmacık ve bitkin bir edebiyat ortaya koymuş olurlar. Dolayısıyla ortaya koydukları bu eserlerde lafız – mana uyumunu sağlayamamış olurlar. "Yazdığı yazı ve şiirin karanlığının içine Furkânî iktibaslardan bir nur vermeyen kişinin hiçbir nuru yoktur."[253]

Kur'an fesahat ehline gelen edebî bir mucize, luğavî bir servettir. Dil üstadlarına meydan okuyan ayetler birbirini takip edince bu ayetler inanmayanların ancak kaçışını hızlandırmıştır. Onlar en mahir fasih ve beliğlerden yardım almalarına rağmen başarısız olmuşlar, inkâr kuyusunun en derin yerine düşmüşler ve azgınlıklarında iyice körleşmişlerdir. Büyük bir mucize olan Kur'an'ın beyan kuvveti ve lafızlarının metaneti karşısında şaşırıp kalmışlardır. "Hangi mucize şaşırtıcılığı bitmek bilmeyen Allah'ın kitabı gibidir. O bir derya ve bütün faydalı ilimlerin kaynağıdır. Yıldızları, hak ve batılı ayıran

---

[251] İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir,* c.I, s.134-5.
[252] İsfahânî, Rağıb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Saffan Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, 4. Baskı, Dımeşk, 2009, s.55.
[253] el-Huseynî, İhtiyâruddin b. es-Seyyid Ğiyâsuddin, *Esâsu'l-İktibâs*, İstanbul, Matbaatu Mihrân, 1298, s.3.

sağlam delilleriyle deniz ve karanın karanlıklarında yol gösteren hakkın zirvesidir. Yeryüzü Rabbinin nuruyla ve ayetleriyle aydınlanmış, Allah'ın kelimeleri hiçbir değişikliğe uğramayarak doğruluk ve adaletle tamamlanmıştır. İslam coğrafyasının sınırları yeryüzünün uçsuz bucaksız çöllerine, bitmek bilmeyen deryalarına kadar ulaştı. Kisra hazineleri galip olan davetin izzeti için kullanıldı. Farslıların başı asil Arapların oklarının hedefi oldu. Kayser'in orduları ateş toplarıyla def edildi…"[254]

Kur'an ile konuşan kadında bizim için cevamiu'l-kelim, kuvvetli bedahet, lisanda belagatin olduğu eşsiz bir iktibas örneği vardır. O sadece Kur'an ile konuşmakta, her türlü konuşmasında Kur'an'ın ayetlerinden yudumlamayı tercih etmekte ve hayatın her aşamasında ayetlerin sebebi nüzullerini ve kullanıldığı ortamla uygunluğunu anlatan bir dil ortaya koymak için bize, ayetlerin içinde yer aldığı lügavî bir ders vermektedir. O aynı zamanda dilini kötü sözden korumak, nefsini şerli kelamdan muhafaza etmek için de sadece Kur'an ile konuşmaktadır. Bunu Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797)[255] şöyle anlatmaktadır:

" خرجتُ حاجّاً إلى بيت الله الحرام ، وزيارة قبر نبيّه عليه الصلاة والسلام فبينا أنا في بعض الطريق، إذ أنا بسواد على الطريق فتميّزتُ ذاك فإذا هي عجوز عليها درع من صوف ، وخمار من صوف ، فقلت : السلام عليكِ ورحمة الله وبركانه ، فقالت : {**سلام قولاً من ربّ رحيم** } { يس58/36} ، قال فقلت لها: يرحمك الله ما تصنعين في هذا المكان ؟ قالت : { **ومن يضلل الله فلا هادي له**} {الأعراف186/7} ، فعلمت أنها ضالة عن الطريق ، فقلت لها : أين تريدين؟ قالت : {**سبحان الذي أسرى بعبده ليلاً من المسجد الحرام إلى المسجد الأقصى** } {الإسراء10/17}، فعلمت أنها قد قضت حجها وهي تريد بيت المقدس فقلت لها : أنت منذ كم في هذا الموضع ؟ قالت : {**ثلاث ليال سويّا**} {مريم10/19} . فقلت : ما أرى معك طعاماً تأكلين ، قالت : {**هو يطعمني و يسقين**} {الشعراء26/ 79} ، فقلت : بأي شيء تتوضئين؟ قالت : { **فلم تجدوا ماء فتيمموا صعيداً طيباً** } {النساء43/4}، فقلت لها : إن معي طعاماً فهل لك في الأكل ؟ قالت : {**ثم أتموا الصيام إلى الليل**} {البقرة43/2}، فقلت: ليس هذا شهر رمضان، قالت:{ **من تطوع خيراً فإن الله شاكر عليم**} {البقرة158/2} فقلت : قد أبيح لنا الإفطار في السفر ،قالت : { **وأن تصوموا خير لكم إن كنتم تعلمون**} {البقرة184/2}

فقلت : لِمَ لا تكلميني مثل ما أكلمك ؟ قالت : {**ما يلفظ من قول إلا لديه رقيب عتيد**} {ق18/50}.

فقلت: أي الناس أنت ؟ قالت : {**لا تقف ما ليس لك به علم إن السمع و البصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسؤولا** } {الإسراء17/ 36} ، فقلت : قد أخطأتُ فاجعليني في حلّ ، قالت : { **لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم** } {يوسف92/12} ، فقلت : هل لك أن أحملك على ناقتي فتدركي القافلة ، قالت :{ **وما تفعلوا من خير**

[254] İbnu'l-Hatib, *Lisânu'd-Din Reyhânu'l-Mentâb*, thk. Muhammed Abdullah İnân, Mektebetu'l-Hancî, 1. Baskı, 1980, c.I, s.24-5.

[255] Ebu Abdurrahman Abdullah b. el-Mubarek b. Vâzıh el-Mervezî. Biyografisi için bkz. Vefeyâtu'l-A'yân, c.III, s.32; Hediyyetu'l-Arifîn, c.I, s.438.

يعلمه الله} {البقرة2/ 197} ، قال : فأنختُ ناقتي قالت : {**قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم**} {النور24/ 30 }

فغضضت بصري عنها وقلتُ لها اركبي ، فلما أرادت أن تركب نفرت الناقة فمزّقت ثيابها فقالت :{ **وما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم** } {الشورى42/ 30} ، فقلت لها : اصبري حتى أعقلها قالت :{**ففهمناها سليمان** } {الأنبياء79/21} ، فعقلت الناقة وقلت لها اركبي فلما ركبت قالت : { **سبحان الذي سخر لنا هذا وما كنا مقرنين وإنا إلى ربنا لمنقلبون** } {الزخرف 13/43-14 }، قال : فأخذتُ بزمام الناقة و جعلت أسعى و أصيح فقالت : {**واقصد في مشيك و اغضض من صوتك**} {لقمان 19/31} ، فجعلت أمشي رويداً رويداً وأترنّم بالشعر فقالت : {**واقرؤوا ما تيسر من القرآن**} {المزمل73/ 20} ، فقلت لها: "أوتيتم خيراً كثيراً"

{ **وما يتذكر إلا أولوا الألباب** } {البقرة2/ 269 } ، فلما مشيت بها قليلاً قلت : ألك زوج ؟ قالت : {**يا أيها الذين آمنوا لا تسألوا عن أشياء إن تُبدَ لكم تسؤكم** } {المائدة5/ 101} ، فسكتُّ ولم أكلمها حتى أدركتُ بها القافلة فقلت لها هذه القافلة فمن لك فيها ؟ فقالت : {**المال والبنون زينة الحياة الدنيا**} {الكهف 46/18}

فعلمتُ أن لها أولاداً فقلت: وما شأنهم في الحج؟ فقالت:{ **وعلامات وبالنجم هم يهتدون**}{النحل16/ 16}، فعلمتُ أنهم أدلاء الركب فقصدت بها القِباب و العمارات فقلت : هذه القِباب فمن لك فيها ؟ قالت : {**واتخذ الله إبراهيم خليلاً وكلّم الله موسى تكليماً يا يحيى خذ الكتاب بقوة** } {النساء4/ 164} . فناديتُ: يا إبراهيم يا موسى يا يحيى فإذا بِشُبّان كأنهم الأقمار قد أقبلوا ، فلما استقرّ بهم الجلوس قالت : { **فابعثوا أحدكم بورقكم هذه إلى المدينة فلينظر أيها أزكى طعاماً فليأتكم برزق منه** "} { الكهف18/ 18}

فمضى أحدهم فاشترى طعاماً فقدّموه بين يدي فقالت:{**كلوا واشربوا هنيئاً بما أسلفتم في الأيام الخالية**} {الحاقة69/ 24}، فقلت : الآن طعامكم عليّ حرام حتى تخبروني بأمرها فقالوا : هذه أمنا لها منذ أربعين سنة لم تتكلم إلا بالقرآن مخافة أن تَزِلّ فيسخط عليها الرحمن فسبحان القادر على ما يشاء فقلت :

{ **ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء و الله ذو الفضل العظيم**} { الجمعة62/ 4}.

Hacca gidiyordum. Irak-Şam topraklarından geçerken yalnız bir kadına rastladım. Selam verdim; selamımı *"söz olarak Rahim bir rabden selam sözüdür onların duyacağı"(Yasin, 36/58)* ayetiyle aldı." Buralarda ne yapıyorsun?" diye sordum. "*Allah kimi yoldan çıkarmışsa, ona yol bulduracak yoktur" (A'raf, 7/186)* ayetini okudu. Anladım ki, yolunu kaybetmiş. Nereye gittiği sorduğumda *"Bir gece kulunu Mescid-i Haram'dan alıp Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ı tesbih ederim" (İsra, 17/1)* ayetiyle karşılık verdi. Anladım ki, geçtiğimiz hacc mevsiminde haccını tamamlamış, Kudüs'e gidiyor. "Ne zamandan beri böyle yolunu kaybettin? "dedim." *Tam üç gece (yani üç gündür)" (Meryem, 19/10)* dedi. Yiyecek verme teklifinde bulundum. *"Sonra orucunuzu gün batıncaya kadar tamamlayın" (Bakara, 2/187)* ayetini okudu." İyi de Ramazan'da değiliz" dedim. *"Kim Allah için nafile bir hayır yaparsa, Allah her hayrın karşılığını verendir, her şeyi hakkıyla bilendir" (Bakara,*

2/158) ayetiyle cevap verdi. "Yolculukta oruç açılabilir" dedim." "*Ama orucu tutarsanız, bu hakkınızda daha hayırlıdır" (Bakara, 184)* ayetini okudu. Niye benim gibi konuşmadığını sordum. *"Ağzından tek bir söz bile çıkmasın ki, yanında onu gözleyen ve o sözü kaydetmeye hazır bir gözcü bulunmamış olsun" (Kaf, 50/18)* dedi. Kimlerdensin?" diye sordum." "*Bu konuda bilgin yok (ailemi söylesem de tanımazsın). Sonra göz de, kalb de (görmeden, kesin bilgiye dayalı olmadan verdiğin her hükümden) sorumludur" (İsra, 17/36)* ayetiyle cevap verdi. "Hata ettim, hakkını helal et!" dedim. *"Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın" (Yusuf, 12/92)* dedi. Deveme bindirip kafilesine ulaştırma teklifinde bulundum. *"Hayır adına ne işlerseniz Allah onu bilir" (Bakara, 2/215)* ayetiyle mukabele etti. Devemi yanına getirdim. Binecekken, *"Mü'min erkeklere söyle, bakışlarını sakınsınlar" (Nur: 24/30)* ayetini okudu. Gözlerimi çevirdim; binecekken deve ürküp kaçtı, bu arada elbisesi az yırtıldı. *"Başınıza musibet olarak ne gelirse, bu bizzat işleyip, onu hak etmeniz sebebiyledir" (Şura, 42/30)* ayetini mırıldandı. "Sabret, deveyi bağlayayım!"dedim. *"Bu hususta Süleyman'ı anlayışlı ve daha isabetli davranır kıldık" (Enbiya, 79)* ayetini okudu. Deveyi bağladım ve "Şimdi deveye bin" dedim. Deveye bindi ve *"Bunu bize baş eğdiren Allah'ı tesbih ederim; yoksa bunu biz başaramazdık. Ve sonunda şüphesiz Rabbimize döneceğiz!" (Zuhruf, 13-14)* ayetlerini okudu. "Haydi!" diye deveyi hızlandırdım." *Yürüyüşünde (ve davranışlarında) vakur ol ve sesini yükseltme. Seslerin en çirkin, (bağıran) eşeğin sesidir!" (Lokman, 31/19)* mukabelesinde bulundu. Yürürken şiir okumaya başladım. *"Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun!" (Müzemmil, 73/20)* dedi. "Şiir okumak haram değil ki!" dedim. *"Bu hususu ancak gerçek idrak ve basiret sahipleri düşünüp anlar!" (Bakara, 2/269)* cevabını verdi. Bir süre gittik; sonra evli olup olmadığını sordum. *"Ey iman edenler! Cevabı verildiğinde sizi üzecek meselelerden sormayın!" (Maide, 5/101)* ayetini okudu. Derken kafilesine ulaştık ve "kafile içinde kimsen var mı?" dedim. *"Mal ve evlat dünya hayatının süsüdür!" (Kehf, 18/46)* dedi. Anladım ki, evladı var. İsimlerini sordum. *"Allah İbrahim'i dost edindi; Allah Musa ile konuştu; Ey Yahya, kitab'a kuvvetle tutun!" (Nisa, 4/125, 164; Meryem:12)* ayetlerini okudu. "Ey İbrahim, Ey Musa, Ey İsa!" diye kafileye seslendim. Nur yüzlü üç genç "buyur!" diye çıkageldi. Onlara para verip, *"Bununla içinizden birini şehre yollayın! yemeklerin helal ve temiz olanına baksın ve size bir yiyecek gitirsin. Dikkatli davransın!"(Kehf, 18/19)* dedi. Yiyecek gelince bana, *"Geçmiş günlerinizde*

yaptıklarınızın karşılığında şimdi afiyetle yiyip için!" (Hakka, 69/24) dedi. Çocuklara, "Annemiz" dediler," Ağzından Cenab-ı Allah'ın gazabını çekecek yanlış bir söz çıkar korkusuyla 40 yıldır böyle sadece Kur'an'la konuşur. *İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir. (Cuma', 62/4)*[256]

İbn Mübarek, bu hadiseyi Kur'an'da her şeyin bulunduğuna delil olarak anlatırdı. Kadın sözlerini Kur'an'dan seçmiş, cevaplarını ayetlerden iktibas etmiş, Kur'an'ı, dilinin ve kalbinin merkezi kılmıştır. Dilini "yüce bir doğruluk dili" olması için çabalamıştır. O, dillerde konuşulan, kulaklarda çınlayan en güzel kelimeleri seçerek Kur'an'la konuşmuştur. O su gibi saf, esinti gibi ince, bal gibi tatlıdır. Dolayısıyla Arapçadaki Kur'an kelimeleri öz, diğerleri kışır mesabesindedir. İbn Halâveyh (ö. 370/980)[257] şöyle demektedir: "Kur'an'da geçen lügattin Kur'an'ın dışında geçen lügatten daha sahih olduğu konusunda insanların icması vardır."[258]

Yazara şeref olarak, lafızların bereketinden edebî bir metin çıkartmak için Allah'ın kelimelerinin nurundan iktibas etmek, yazdıklarında vahyi takip etmek, Rabbinin kelimeleriyle konuşup kalemiyle ona göre yazmak kâfidir. Özetle her açıdan Kur'an'ın ancak Allah'ın kelamı olduğuna ve içinde yalan bir nokta, aldatıcı bir özellik ve cehaletten kara bir lekenin bulunmasının imkânsız olduğuna dair parlak nurlar ve kesin deliller bulunmaktadır.[259]

2.5. İktibasla İlgili Telif Edilen Kitaplar

İktibas hakkında yazılan kitaplar, müelliflerinin kitaplarının senâ kısmında ele aldıkları kısa risaleler ya da kitapların alt başlıklarında bir bölüm olmanın ötesine geçmemektedir. Bunun bir istisnası vardır. O da Seâlebî'nin *el-İktibâs* kitabıdır. İktibas hakkındaki en önemli kitap olan bu eseri müellif iktibas ve şahitleri olmak üzere iki bölümde ele almıştır. Şimdi iktibas hakkında telif edilen kitapları aktaralım.

---

[256] el-Ebşeyhî; Şihabuddin, Muhammed b. Ahmed, *el-Mustedraf fî Külli Fenni Mustezraf*, Dâru Mektebetu Hayat, Beyrut, 1992, c.I, s.87-8; es-Seâlebî, Ebu Mansur, el-İktibâs Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm, thk. İbtisâmu's-Siğâr, Dâru'l-Vefâ, 1. Baskı, 1992, c.II, s.7-8.

[257] el-Hemedânî, El-Huseyn b. Ahmed b. Haleveyh b. Hamdan. Biyografisi için bkz. Kehhale, Ömer Rıza, *Mucemu'l-Muellifîn*, Muessesetu'r-Risâle, ts., c.I, s.602.

[258] Suyutî, Celalettin, *el-Mezher Fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâuhâ,* thk. Heyet, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts., c.I, s.213.

[259] ez-Zurkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvâz Zemerli, Darul-Katibil-Arabi, 1. Baskı, Beyrüt, 1995. c.II, s.336

1. Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed es-Seâlibî'nin (ö. 429/1038)[260] *Kitabu'l-İktibâs Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*'idir. İki bölüm de bablara, bablar da ayrı fasıllara ayrılmıştır. İlk bölüm 10 babdan, ikinci bölüm ise 15 babdan oluşmaktadır.

Seâlebî ilk bölümde Allah Resulü ve Sahabeden başlayarak iktibasın çeşitli şahitlerini ele almıştır. Ardından ise peygamberler, ilim ve akıl sahipleri, fiillerin iyi ve kötü olanları, ezdad gibi konularda iktibasa temas etmiştir. İkinci bölümde ise hayat şartları, kadınlar ve onların tuzakları, yeme-içme, hitabet, sukutî cevaplar, rüyalar ve tabirleri konularını ele almıştır. Ayrıca meseller, şiir ve bazı Kur'an ilimlerinden bahsettiği gibi yazı ve hesap mevzularını da zikretmiştir. Yazar bütün bu mevzuları Kur'an'dan iktibasta bulunarak rivayet ve hikâye yoluyla arzetmiştir. Müellifin uslubu ve amacı eleştirmeden çok bu konuyla ilgili nakledilen bütün rivayetleri toplamaktır. Dolayısıyla eserde eski kaynaklardan alınan ve içerisinde iktibasın kullanıldığı pek çok haber, hikâye, mizahî rivayet ve susturucu cevaplar görülmektedir.

Müellif birinci bölümün 16. babında hoş karşılanmayan iktibastan bahsetmektedir. Daha önce iktibasın bu nevine dair misallere işaret etmiştik. Bu kitap, okuyucusunu içerisinde iktibasın kullanıldığı haber ve rivayetler konusunda bilgilendirmesi açısından benzersizdir.

2. Şihab b. Ahmed el-Hicâzi (ö. 875-1470)'nin *İktibâsu'l-Kur'ân'ı*. Suyutî, *el-Havî li'l-Fetâvâ* kitabının içinde *Ref'u'l-Be's* bölümünde bu eserden bahsetmektedir.[261] Suyutî eş-Şihâb el-Hicâzî'yle ilgili *el-Mencem fi'l-Mu'cem* adlı kitabında, *Kalâidu'n-Nuhûr Min Cevâhiri'l-Buhûr* başlığı altında yazarlardan birisi olduğunu söylemekte ve onun *İktibâsu'l-Kur'ân* adlı kitabı olduğuna işaret etmektedir.[262]

Keşfu'z-Zunûn'da bu kitabın telif sebebi ile yazarının şöyle söylediği aktarılmaktadır: "Kur'an'dan bahr vezinlerinden oluşan bir şey çıkarma düşüncesi aklıma geldi. Sonra her bir bahrı kasırlardan oluşan beyit şeklinde yapmayı düşündüm."[263] Bu kitabı matbu olarak elde edemedik.

---

[260] es-Seâlebî, Ebu Mansur, *el-İktibâs Mine'l-Kur'ani'l-Kerim*, thk. İbtisâmu's-Sığâr, Dâru'l-Vefâ el-Mansûrâ, Irak, 1. Baskı, 1992. Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlebî en-Nisâbûrî'nin biyografisi için bkz. *Vefeyâtu'l-A'yân, c.*III, s.178

[261] Bkz. Suyutî, *el-Hâvî Li'l-Fetâvâ*, I, s.287. Müellif şöyle söylemektedir. " şeyhimiz eş-Şihab el-Hicâzi'nin kitabını *İktisâbâtu'l-Kur'an* hakkında yazdığında…" o Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Hazrecî, Şihâbuddin el-Hicazi diye maruf olmuştur. Mısır'daki edebiyat üstadlarından biridir. Biyografisi için bkz. Suyutî, Celaluddîn *el-Mencem Fi'l-Mu'cem,* thk. İbrahim Abdulmecid, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1995, s.30; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s.230; el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, I, s.133.

[262] Suyutî, *el-Mencem Fi'l-Mu'cem,* s.63.

[263] Katip Çelebi, Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn,* Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., c.II, s.1355,

3. Celâleddin es-Suyutî'nin [264] *"Ref'u'l-Bâs ve Keşfu'l-İltibâs Fî Zurûbi'l-Mesel Mine'l-Kur'an ve'l-İktibâs'ı*". Bu, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ* kitabından bir bölümdür. Suyutî yaklaşık iki sayfalık bir bölümde iktibastan bahsetmektedir. Müellif bu bölümde uygun delillerle iştişhadda bulunarak dinî açıdan, cevaz verenlerle mekruh gören mezheplerin görüşleri zaviyesinden, iktibas üzerinde durmuş ve bu konudaki çok sayıdaki tartışmaya değinmiştir. Onlardan birisi sahabe ile tabiinden iktibası kullananların ve hadis-i şeriflerde iktibasa dair varid olan ifadelerin zikredilmesiyle birlikte Kur'an lafızlarının diyaloglarda kullanılması meselesidir. Bir diğeri namazda başka bir şahsı uyarma maksadıyla Kur'an okuyan kişinin hükmüdür. Yine dünya işlerinde Kur'an'dan bir şey zikretmenin cevazı meselesi onlardan biridir. Müellif imamlardan ve diğer âlimlerden nakledilen iktibasa dair örnekler vermiştir. Nitekim yazar "şiir ve diğer söz türlerinde iktibas caiz midir?" meselesini burada ele almıştır.

4. Celâleddin es-Suyutî'nin *Ehâsinu'l-İktibâs fî Mehâsini'l-İktibâs*[265] adlı eseri de vardır. Bu eser beş varaklık küçük bir risale olarak basılmıştır. Suyutî bu eserinde kati şekillerde Kur'an'dan iktibasta bulunmuş ve bunları harf sırasına göre tertib etmiştir.

5. Muhammed b. Muhammed Ali b. Ebi'l-Lutf'un (ö. 993/1585)[266] *Defu'l-İltibâs 'an Munkeri'l-İktibâs*[267] adlı eseridir. Bu eser iktibasın cevazının izah edildiği bir risaledir. Ebu'l-Lutf tarafından söz arasında iktibası kullanmayı inkâr edenlere reddiye olarak on varak olarak telif edilmiştir. Âlimlerin hutbelerindeki iktibasa dair pek çok delil bu eserde aktarılmaktadır.

6. Abdulhadi el-Fekâkî (ö. 2013) *el-İktibas mine'l-Kur'ani'l-Kerim fi'ş-Şiri'l-Arabi*.[268] Bu kitabın muhtavasında Hz. Peygamber'e (s.a) övgüler ve vaaz örnekleri bağlamında iktibas konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda Ömer Hayyam'ın ve Şirazî'nın tercümelere örnekliğinde iktibas konusuna değinilmiştir.

---

[264] Suyutî, *el-Hâvî Li'l-Fetâvâ*, c.I, s.259. Celalettin es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Osman b. Muhammed eş-Şâfî'nin biyografisi için bkz. el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, c.I, s.534, Kehhâle, *Mucemu'l-Muellifîn,* c.II, s.82; ez-Ziriklî, *el-A'lâm,* c.III, s.301.

[265] Bu eser basılıdır. Bir nüshası Dımeşk'de Esed Kütüphane'sinde 2264 ve 68725 numaralarda bulunmaktadır.

[266] Muhammed b. Ali b. Mansur el-Haskefî el-Makdisî eş-Şafiî'nin biyografisi için bkz. el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, c.II, s.244, Kehhâle, *Mucemu'l-Muellifîn,* c.XI, s.165.

[267] Bu eser basılıdır. Mısırdaki Hadyeviyye Kütüphanesi'nin 1. Kısmında 5294 numarada bulunmaktadır. Yine Suudi Arabistan'da el-Camiatu'l-İslâmiyye Kütüphanesi'nde 4563 numarada bulunmaktadır.

[264] el-Fekâkî, Abdulhadi, *el-İktibas mine'l-Kur'âni'l-Kerîm fi'ş-Şiiri'l-Arabi*, Dâru'n-Numeyr, Şam,1996, s. 13, 14

Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda el-Fekâkî'nin "Akd" ile iktibas arasındaki farkı dikkate almadan hepsini iktibas gibi kabul ettiğini görmekteyiz. Şu örnekle görüşümüzü temellendirmek istiyoruz:[269]

فإن الله خلّاق البرايا عَنَتْ لِجلال هيبته الوجوه

يقول إذا تداينتم بدين إلى أجلٍ مسمًّى فاكتبوه

"Muhakkak ki Allah mahlukatın yaratıcısı,

Yüzler O'nun yüceliği önünde boyun eğer

Allah diyor ki: "Belli bir süre için birbirinize

borçlandığınız zaman bunu yazın."

Bu örnekte "Allah diyor ki" ifadesi geçmektedir. Böyle bir ifadenin geçmesi bunun "Akd" olmasını gerektirir. Dolayısıyla el-Fekâkî'nin bu örneği iktibas örneği olarak alması hatalıdır.

7. Abdulmuhsin el-Asker (doğum 1966), *el-İktibas. Envâuhu ve Ahkamuhu*.[270] Bu çalışmada El-Asker iktibasın kelime manasını, belagattteki konumunu ve hükümlerini farklı mezhebler ışığında ele almıştır.

İktibas hakkında bir çerçeve çizebilmek için daha çok şiir örnekleri vermiştir. İktibas konusunu şerî yönünden de ele alan el-Askeri'nin bu eseri 97 sayfa olup iktibas konusunda araştırma yapan kişiler için başvurulması gereken bir eserdir.

8. Henaâ Felhân el-Kureşî, *el-İktibas ve't-Tazmîn Fî Şi'r İbn Derrâc el-Kastaliyyi*[271]. Dört bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde iktibas, türleri ve bu konudaki eleştirel yaklaşımlardan bahsedilmektedir. Araştırmacı iktibasın türlerini, ayetin lafzen değil manen aktarımı anlamındaki işârî iktibas ismi altında zikretmektedir. İkinci bölümde ise edebî tazmînden bahsetmektedir. Bununla şairin başka bir şairin lazıf ve manalarını kullanma anlamı kastedilmektedir. Üçüncü bölümde ise İbn Derrâc'ın geçmiş medeniyetlerin kültür ve şiirlerinden istifadesi ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ise İbn Derrâc'ın Şair Ebu Nevvâs'a olan muhalefetine değinilmektedir.

9. Dr. Halil Muhammed Eyyüb, *el-İktibâsu'l-Luğavî Mine'l-Kur'ani'l-Kerîm Fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*[272]. Bu çalışma Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'ndeki bir makaledir. Makalede iktibas mefhumundan bahsedildikten sonra hadislerdeki bazı

[269] el-Fekâkî, Abdulhadi, *el-İktibas mine'l-Kur'âni'l-Kerîm fi'ş-Şiiri'l-Arabi*, s. 13, 14

[270] el-Asker, Abdulmuhsin, *el-İktibas Envâuhu ve Ahkamuhu*, Dâru'l-Minhâc, 1. Baskı, Riyad, Hicri 1425.

[271] Henaâ Felhân, *el-İktibas ve't-Tazmîn Fî Şi'r İbn Derrâc el-Kastaliyyi*, yüksek lisans, Umu-l'Kira Üniv, 1435

[272] Halil Muhammed Eyyüb, *el-İktibâsu'l-Luğavî Mine'l-Kur'ani'l-Kerîm Fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Eskişehir Osmangazi üniv, İlahiyat Fak Dergisi, 2014, 135-156

iktibas örnekleri zikredilmiş ve akabinde bu örnekler beyan ilmi, özellikle de teşbih konusu ışığında tahlil edilmiştir.

10. Fatih Koç, *Peygamberimizin Kur'an'dan İktibasları*.[273] Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. 1. bölüm; iktibas ve tefsir, 2. bölüm; Peygamberimizin Kur'an'dan iktibasları. Fatih Koç'un iktibas ve tefsir konusunda iktibası yerinde kullandığı kanaatindeyiz. Fakat 2. bölüm olan Peygamberimizin Kur'an'dan iktibasları konusunu kanaâtimizce iktibas çerçevesinde ele almamıştır. Zira vermiş olduğu örnekler iktibas değil istişhad örnekleridir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in (s.a) nasihat şeklinde vermiş olduğu örnekler iktibas kapsamına girmemektedir.[274] Çünkü Peygamberimizin vermiş olduğu örnekler nasihattır. Konunun anlaşılması için ifade edilmiştir.

11. Reyhan Keleş, *Divan şiirinde lafzı ayet ve hadis iktibasları*.[275]

Bu çalışmada 3 bölüm olmuştur. Çalışmasının birinci bölümünde şairlerin divanlarında iktibas ettikleri ayetler Kuran-ı Kerim'deki sure sıralanışına göre verilmiş olup iktibas örnekleri, şairlerin yaşadıkları yüz yıllara göre kronolojik bir sıra içerisinde değerlendirilmiştir. 2. Bölümde ayetlerden farklı olarak sure adlarına yer veren şairlerin beyitlerinden örnekler verilmiştir. 3. bölüm ise hadis iktibaslarından oluşmuştur.

Çalışmamızda kullanma imkanı bulamadığımız ancak burada isimlerini zikretmek istediğimiz konuyla ilgili bazı eserler de şunlardır: Nayıf el-Uteybi, *el-İktibas Mine'l-Kur'ani'l-Kerîm Fi'ş*-Şi'r *ve nesir*.

Ula Ömer Halavani, *el-İktibas Mine'l-Kur'an Fi'ş-Şi'r ve nesir*

2.6. Hadis-i Şeriflerde İktibas

Resulüllah'ın sözlerinde Kur'an-ı Kerim'i kullanması tabîi bir durumdur. Çünkü O'nun diliyle söylediği, azaları ve kalbinde yer eden ilk şey Kur'an ve onun ayetleridir. Allah Resulü'nün sözlerinde Kur'an'ı kullanması yerli yerindedir. Onda ne bir fazlalık ne de yapmacıklık vardır.

Tabiatı itibariyle düz yazı kategorisinde olmasına rağmen, ondan ayrı müstakil bir başlık olarak değerlendirilen hadis-i şerifi biz de hadis-i şeriflerde iktibas başlığıyla ayrı ele aldık. Hadis-i şeriflerin teşrideki kudsiyeti, söz olarak beşerin en hayırlısı olması da

[273] Fatih Koç, *Peygamberimizin Kur'an'dan İktibasları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005.
[274] Bkz. Koç, *Peygamberimizin Kur'an'dan İktibasları*, s. 26-31.
[275] Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Lafzı Ayet ve Hadis İktibasları*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013 SBE, Tefsir Anabilim Dalı,.

edebî açıdan düz yazıdan ayrı olarak hususî bir ünvanla ele alınmasının daha iyi olacağını göstermektedir.

Allah Resulü'nün sözlerinde ayetleri kullanması, onun mubah olduğunu savunan fakihler için güçlü bir delil teşkil etmektedir. Onlar Resulüllah'ın sözleriyle görüşlerini delillendirmekte, fetvalarını ilk müftünün ve teşri sahibinin sözleriyle desteklemektedirler.

Allah Resulü'nün Kur'an'dan iktibasta bulunduğu hadislerinden birisi şöyledir. "إذا خطب إليكم من ترضون دينه وخلقه فزوّجوه إلا تفعلوا تكن فتنة في الأرض وفساد كبير" "Dinini ve ahlakını beğendiğiniz biri size gelirse kızınızı onunla nikahlayın. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız, yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur."[276] Hadiste *"İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız, yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur." (Enfal, 8/73)* ayetinden iktibas vardır. Dindar ve ahlaklı birinin evlendirilmesinin reddedilmesi toplumun üzerindeki olumsuz etkisinden dolayı İslam toplumunun bozulmasına neden olur. Çünkü ahlaksızlık ve kötülük yayılır, erdem ortadan kaybolur. Böylece bu durum bütün toplumu saran bir kötülüğü ortaya çıkarır.

Enes b. Malik'ten rivayet edilen başka bir hadiste Resulüllah'ın Hayber'e girdiğinde şöyle söylediği rivayet edilmektedir. "الله أكبر خَرِبت خيبر إنا إذا نزلنا بساحة قوم فساء صباح المنذرين " "Allah en yücedir. Hayber harab oldu. Biz bir kavmin yurduna indiğimizde o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!"[277] Burada ise *"Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde, o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!" (Saffat, 37/177)* ayetinden iktibas yapılmıştır. Hayber kalesi ve ona bağlı olan şeylerin yıkılması, dinden yüz çevirenlerin sonlarını görmezden gelen düşmanın başına gelen azabın müslümanlara hatırlatılması içindir. Ayetin zikredilmesi konu ile uyumludur.

Bir hadiste Allah Resulu Hz. Aişe'ye sihir suyundan içilen hurmadan bahsederek "نخلها كأنه رؤوس الشياطين" "Onun hurması şeytanların başları gibidir." demiştir. Allah Resulu, o hurmayı iğrençlik ve kötülük anlamında şeytanların başlarına benzetmiştir. Buradaki iktibas, طَلْعُهَا كَاَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ *"Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır."(Saffat, 37/65)* ayetindendir. Nitekim ayette bahsedilen zakkum ağacı kötü bir ağaçtır. Meyvesi de kendisiyle münasip olarak kötü garip bir şeyle vasıflanmaktadır ki o vasıf şeytanın başlarıdır. Sihir suyundan içilen hurma da böyledir. Hadisteki hurma bu

[276] İbnu'l-Kattân, *Beyânu'l-Vehm ve'l-Îhâm,* c.V, s. 202
[277] Buhari, es- *Sahih*, Meğazî, 38, 4200

garip meyvenin aynısına hamledilmektedir. Buradaki iktibas kötü bir maksadın ayetteki iki kelimeyle özetlenerek ifade edilmesidir. O iki kelime 'şeytanların başları'dır. [278]

Resulullah ince uslubu, hikmetli daveti ve güzel vaazıyla İslamâ davet amacıyla krallara ve yöneticilere gönderdiği mektup ve yazılarında pek çok Kur'an ayeti kullanmıştır. Kisraya gönderdiği mektupta şunları söylemiştir.

بسم الله الرحمن الرحيم : من محمد رسول الله إلى كسرى عظيم فارس ، سلام على من اتبع الهدى وآمن بالله ورسوله وشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمداً عبده ورسوله، وأدعوك بدعاء الله فإني أنا رسول الله إلى الناس كافة لأنذر من كان حياً ويحق القول على الكافرين ، فأسلم تسلم فإن أبيْت فإن إثم المجوس عليك "

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Allah Resulü Muhammed'den Farsın büyük Kisrasına. Hidayete tabi olana, Allah ve Resulüne iman edene, Allah'tan başka ilah olmadığına, onun hiçbir ortağı olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna şehadet edene selam olsun. Ben seni Allah'ın davetine çağırıyorum. Ben Allah'ın diri olanları uyarmam ve kâfirler hakkındaki o sözün (azabın) gerçekleşmesi için bütün insanlara gönderdiği elçisiyim. İslam'a gir kurtul. Red edersen Mecusilerin günahı senin boynuna olur.[279]

Bu hadiste *"Diri olanları uyarması ve kâfirler hakkındaki o sözün (azabın) gerçekleşmesi için Kur'an'ı indirdik." (Yasin, 36/70)* ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a) mektubundaki amaç, Farisilerin kralını güzellikle İslam'a davet etmedir. Mektup hikmet ve güzel öğüt barındıran sade bir uslüp içermektedir. Buradaki en güçlü anlam "Allah'ın diri olanları uyarmam ve kâfirler hakkındaki o azabın gerçekleşmesi için bütün insanlara gönderdiği elçisiyim" sözüdür. Ayet davetin hedefini ve ulaşacağı noktayı güzelce ifade etmektedir. Bu ayetin seçilmesi mektubun konusu ile son derece uyumlu olmuştur.

Heraklius'e yazdığı başka bir mektupta ise şöyle söylemektedir.

" بسم الله الرحمن الرحيم : من محمد رسول الله إلى هرقل عظيم الروم، سلام على من اتبع الهدى، أما بعد : فإني أدعوك بدعاية الإسلام أسلم تسلم يؤتك الله أجرك مرتين فإن تولّيت فإن عليك إثم الأكّارين و يا أهل الكتاب تعالوا إلى كلمة سواء بيننا وبينكم ألا نعبد إلا الله ولا نشرك به شيئاً ولا يتخذ بعضنا بعضاً أرباباً من دون الله فإن تولوا فقولوا : اشهدوا بأنا مسلمون"

Bismillahirrahmanirrahim. Resûlullah Muhammed'den Rûm'un büyüğü Heraklius'e!.. "Hidâyet yoluna tâbi olanlara selâm olsun! Ey Rûm milletinin büyüğü Heraklius: Seni, İslâma dâvet ediyorum. Müslüman ol ki, selâmette bulunasın.

[278] Buhari, es- Sahih, 59, 3268

[279] Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk,* Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, ts., s.419; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, c.VI, s.485; Gazali, Muhammed, *Fıkhu's-Sîre*, s.385.

Müslüman ol ki, Allah senin ecrini iki kat versin. Eğer bu dâvetimi kabul etmezsen, yoksul çiftçilerin, bütün tebaânın günâhı senin boynunadır. 'Ey Ehli kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek bir söze gelin. Allah'tan başkasına ibâdet etmeyelim, Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birbirimizi rab edinmeyelim.'Eğer onlar yüz çevirirlerse, siz deyin ki, Şâhid olun, biz Müslümanlarız.[280]

Bu sözlerinde ise *"De ki, 'Ey kitap ehli olan Hıristiyanlar ve Yahudiler! Sizinle bizim aramızda müşterek bir söze gelin. Allah'tan başkasına ibâdet etmeyelim, Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birbirimizi rab edinmeyelim. 'Eğer onlar yüz çevirirlerse, siz deyin ki, Şâhid olun, biz Müslümanlarız." (Âl-i İmrân, 3/64) a*yetinden iktibasta bulunulmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a) bu mektubunda görülen iktibas İslam'ın yayılma amacını gerçekleştirecek vesileye uygundur. Bu vesile güzel öğüt ve yumuşak dille yapılan davettir. Bundan dolayı Resulüllah (s.a) diğer ülkelerin krallarına gönderdiği mektuplarda da seçilen ayetlerin hepsi yumuşak dili ve doğru sözü işaret etmektedir.

Bu gibi ayetlerin kullanılması insanların konumlarına göre davranmaktır. Bu ayette vurgu yapılan ortak noktalar bulunmaktadır.

Said b. Müseyyib'in (ö. 94/713)[281] rivayet ettiği bir hadiste Allah Resulü hilali gördüğünde şöyle söylemiştir. " آمنت بالذي خلقك فسوّاك فعدلك "“Seni yaratan, seni düzenleyen, sana ölçülü bir biçim verene iman ettim.”[282] Bu hadisde *“Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?” (İnfitâr, 82/6-8)* ayetinden iktibas edilmiştir. İnsanın yaratılışı ve şekillendirilmesi bir mucizedir. Aynı şekilde Ay ve diğer varlıklar da birer mucizedir. Ayın durak yerleri vardır, küçülür ve büyür. Onun şeklinin arkasında yaratıcının büyüklüğü gizlidir. Bundan dolayı hadiste iktibas edilen ayetin sözün gayesine uygun olduğunu görmekteyiz.

Yine dua makamında Allah Resulü'nün Kur'an'dan iktibas ettiği pek çok örnek vardır: اللهم فالق الإصباح وجاعل الليل سكناً والشمس والقمر حسباناً ، اقضِ عني الديْن ، وأغنني من الفقر ، وأمتعني بسمعي وبصري وقوتي في سبيلك

“Ey karanlığı yarıp sabahı çıkaran, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü yapan Allahım! Borcumu ödememi, benim kulaklarımı, gözlerimi ve

[280] Buhari, *es-Sahih*, Cihat ve Seyr, 102, 2941; el-Elbânî, Muhammed Nasiruddin, *Sahihu'l-Câmi'*, el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı, 1988, c.I, s.544.

[281] Said b. el-Müseyyeb b Hazn b. Ebi Vehb el-Mahzûmî, el-Kuraşî, tabiinden olup Medine'deki yedi fakihten biridir. Biyografisi için bkz.Zirikli, el-A'lâm, c.III, s.102.

[282] Ebu Davud, Süleyman b. El-Eşas es-Sicistânî, *Merâsîl, 99* thk.Abdulaziz es-Seyrevân, Dâru'l-Kalem, 1.Baskı, Beyrut, 1986.

kuvvetimi senin yolunda geçirmemi nasip et."[283] hadisi ise **"فالق الإصباح وجعل الليل سكنا والشمس والقمر حسبانا ذلك تقدير العزيز العليم"** *"O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir (ölçüp biçmesidir)." (Enâm, 6/96)* ayetinden iktibasta bulunulmuştur.

Enes b. Malik'in rivayet ettiği bir hadiste Allah Resulü " اللهم آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار" "Allah'ım bize dünyada da ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru." buyurmaktadır. Buradaki iktibas ise "Onlardan, **"ومنهم من يقول ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار"** *"Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır." (Bakara, 2/201)* ayetindendir. Bu hadiste ayetten yapılan iktibasın dua makamında kullanıldığını görmekteyiz.

İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste Bedir günü Allah Resulü şöyle buyurmuştur."لا يستوي القاعدون من المؤمنين عن بدر والخارجون إلى بدر " "Bedir'e çıkmayıp oturanlarla Bedire çıkanlar bir olmaz."[284] Bu hadis ise **"لا يستوي القاعدون من المؤمنين غير أولي الضرر والمجاهدون في سبيل الله بأموالهم وأنفسهم"** "*Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler denk olmazlar." (Nisa, 4/95)* ayetinden iktibas olunmuştur. İslam devletinin oluşma aşamasında savaş gereksinimleri ve orduyu donatma çok büyük gayret, sayısal bir çoğunluk ve techizat gerektiriyordu. Bedir savaşında her bir Müslüman ferdin önemi büyüktü. Çünkü o İslam devletinin varlığını devam ettirmesi ile yok olması arasındaki belirleyici bir kavşak konumundaydı. Şüphesiz ki böyle bir durumda savaşan bir fert oturandan daha hayırlıdır. Bundan dolayı iktibas oturanlarla savaşanların bir olmayacağı manasında kullanılmaktadır. Böylece bu iktibas manayı pekiştirmekte ve ona açıklık kazandırmaktadır.

Allah Resulü'nün dua ve mektuplarında Kur'an ayetlerini kullanması, bizim için iktibasın caiz olduğu yönünde bir delil olarak yeter. Çünkü ilk teşri kılıcı sözlerini Kur'an ayetleriyle süslemiştir.

---

[283] el-Makdîsî, İbn Muflih, *el-Âdâbu'ş-Şeriyye*, thk. Şuayb el-Arnavut, Muessesetu'r-Risal, 3. Baskı, Beyrut, 1999, c.I, s.412; İbn Abdi'l-Ber, Yusuf b. Abdullah İbn Muhammed, et-Temhîd, thk. Said Ahmed İrâb, Tatvan, 1991, c.XXIV, s.50.

[284] Müslim b. Haccac, en-Nisâburî, *Sahihu Müslim*, Zikr Dua Tevbe İstiğfar, 2690, Daru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 2003.

2.7. Nesirde İktibas

2.7.1. IV-VIII. yıllarda genel olarak iktibas:

Nesirde iktibas konusunu inceleyeceğimiz bu bölüm, Abbasilerin merkezi otoritenin güçlü olmaması nedeniyle küçük emirliklerin bağımsızlık mücadelesi verdiği dönemi esas almaktadır. Bu dönemde Mısır ve Şam'da (323-328) İhşidî Devleti, Halep'te ise Hamadani Devleti (317-394) kurulmuştur. Yine bu dönemde Fatimi Devleti (399-567) ayrıca batıda da Endülüs Devleti bulunmaktadır.

Bu dönemde edebi hayatın yükselişini görürüz. Edebiyatın ve sanatın bütün dalları yükseliştedir. Özellikle nesir de bu dönemde gelişmiştir. Diğer yandan Kur'an-ı Kerim, hadis-i nebevi ve Peygamberlerin kıssaları kaynaklı dini hutbeler, vaazlar da gelişim gösterdi. Bu dönemde İslami yazarlar her yönden öne çıktı. Bu yazarlar eserlerinde özellikle Kur'an-ı Kerim'den pek çok alıntı yaptılar.[285] Yine de bu yazarlar nesir türündeki eserlerinde, çeşitli bedî sanatlarına ihtimam gösterdiler. Dönemin edebi seviyesiyle ilgili Şevki Dayf şu ifadeleri kullanmaktaydı: " Bu dönemde fikir dünyası o kadar gelişmişti ki mescitler üniversite gibiydi; buralara her yerden öğrenciler geliyordu.[286]

Bu dönemin diğer bir özelliği, bir yandan tercümeler yoluyla diğer yandan İslam'a yeni giren kavimler nedeniyle İslam kültürünün zengin bir görünüme kavuşmasıdır. Yine bu dönemde rekabet halindeki devletlerin ortak özellikleri, âlimlere hürmet göstermeleri ve eser vermeleri konusunda onları tevşik etmeleriydi. Bu nedenle içerisinde binlerce eser bulunan kütüphaneler meydana geldi. Ayrıca bu zenginlikler içerisinde nesrin de bir çeşidi olan makalat türü ortaya çıktı.[287] Çalışmamızın bu bölümünde 4. – 8. yüzyıllardaki vaaz, hutbe, kitap mukaddimesi ve makamat türündeki eserlerde bulunan iktibaslar üzerinde duracağız.

Zemahşerî (ö. 538/1143)[288] *Atvâku'z-Zeheb Fi'l-Mevâiz ve'l-Hutab* isimli kitabında şöyle söyleyerek iktibasta bulunmuştur.

---

[285] -Bkz. Dayf, Şevki, *el-Asru elAbbasiyyü s-Sânî*, Darü'l-Meârif, 2.Baskı, Mısır, ts. s.554

[286] Dayf, Şevki , *el-Asru elAbbasiyyü s-Sânî*, s.643

[287] Mustafa, Mahmut, *el-Edebül-Arabiyyü ve Tarihuhu fîl-Asri'l- Abbasiyyi*, Maktabatu el-Halabi, 2.Baskı, Mısır, 1937, s.18-97

[288] ez-Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Havârizmî. Biyografisi için bkz. İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-Ayân,* c.V, s.168; İbn 'İmâd El-Hanbelî*, Şezerâtü'z-Zeheb Fî Ahbâr Men*

"يا بن أبي وأمي هات حديث الآباء والأمهات وحدّث عن رجال العشيرة وكرام الأخلاق والجيرة ..... قد اقتضاهم من أوجدهم أن يَفنَوا وخلت عنهم الديار كأن لم يَغنَوا "

"Ey ana-babamın oğlu! Babaların ve anaların sözlerini getirin. Aşiret adamlarından, yüce ahlaklı kişilerden rivayette bulunun… Çünkü onlara hayat bahşeden Allah onları vefat ettirecek, şehirler sanki orada yaşamamışlar gibi onlarsız kalacak."[289]

Burada **كأن لم يغنوا فيها ألا بعداً لمدين كما بعدت ثمود** *"Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Biliniz ki Semûd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi Medyen halkı da uzaklaştı." (Hud, 11/95)* ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Bu kısa fani dünya hayatından bahseden konuşmanın siyakı onun içinde bulunanları ve sonra oradan göç edenleri anlatmaktadır. Böylece amaçlanılan şeyi en az sözle kısaca aktarmaktadır. Bu Zemahşerî'nin Hud suresi 95. ayetin "*Sanki orada hiç yaşamamışlardı*" kısmını sözünde iktibas ettiğinde kulandığı yöntemdi. Sanki ölüm vakti ve ölen kişi, insana bir an yaşadığı hissini vermektedir. Böylece, bütün hatıraları dağılır ve yaşadığı anlar sona erer.

Zemahşerî başka bir yerde " ... ستعلم غداً إذا تندّمت أن ليس لك إلا ما قدّمت ، وإذا لقيت المنون لم ينفعك مال ولا بنون" *"Sen ancak sana yaptığın şeylerin kalmasından dolayı pişmanlık duyduğun ve ölümle karşılaştığın zaman ne malın ne de oğulların fayda vermediğini anlayacaksın..."*[290] ifadelerini kullanmıştır. Burada **يوم لا ينفع مال ولا بنون** *"O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar!" (Şuarâ, 26/88)* ayetinden iktibas da bulunulmuştur. Zemahşeri ölüm vaktinin gelişini kısaca açıklamaktadır. O zaman bütün hatıralar yok olur ve insanın yaptığı şeyler önüne getirilir. O zaman ona fayda verecek bir mal bulunmaz. Onu bundan kurtaracak çocukları da yoktur.

Yazılarında çokça iktibasta bulunan yazar ve edipler, yazılarını Kur'an'dan alıntı yaparak süslendirmektedirler. Şerefuddin Abdulmümin b. Hibetullah el-Mağribî el-İsfehânî (ö. 600/1204)[291] içerisinde vaaz, zühde teşvik niteliğindeki sözlerin yer aldığı *Etbâku'z-Zeheb* isimli eserindeki bütün sözleri, Kur'an ayetleriyle sonlandırmaktadır. Bunun birkaç örneğini verelim.

Zeheb, thk.Mahmut el-Arnavût, Dâru İbn Kesir, 1. Baskı, Dımeşk, 1986, c.VI, s.194; Zehebî, *Siyeru Alami'n-Nubelâ*, c.XX, s.151.

[289] ez-Zemahşerî, *Etvâku'z-Zeheb*, s.11-2.

[290] ez-Zemahşerî, *Etvâku'z-Zeheb*, s.41.

[291] Biyografisi için bkz. Zirikli, el-A'lâm, c.IV, s.170.

" ما العقل إلا عطيّة من عطاياه ، وما النفس إلا مطية من مطاياه ، فإن شاء زمّها بزمام الهدى وإن شاء تركها سدى، فمن يستطع لنفسه خفضاً أو رفعاً . قل فمن يملك لكم من الله شيئاً إن أراد بكم ضراً أو أراد بكم نفعاً"

"Akıl ancak Allah vergisi olan bir şeydir. Nefis (can) ise onun verdiği şeyin yüklendiği bir binektir. O dilerse hidayet dizginiyle onu kontrol altında tutar. Dilerse başıboş bırakır. Onun yanında kim nefsini alçaltmaya ya da yüceltmeye güç yetirebilir!"

İsfehânî'nin bu ifadelerinde **قل فمن يملك لكم من الله شيئاً إن أراد بكم ضراً أو أراد بكم نفعاً** "*De ki: "Allah, sizin bir zarara uğramanızı dilerse, yahut bir yarar elde etmenizi dilerse, O'na karşı kimin bir şeye gücü yeter?" (Fetih, 48/11)*[292] ayetinden iktibas yapılmıştır. Allaha teslim olma, kâmil imanın belirtilerindendir. O dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltır. Bütün bu durumları İsfahânî bizlere bir ayetten yaptığı iktibasla açıklamaktadır. Bu ayet bizlere her şeyin Allah'ın elinde olduğunu, onun uluhiyyet sahibi olduğunu ve itaatkâr kulun onun emrine teslim olması gerektiğini ifade etmektedir.

Ölümü hatırlatma sadedinde kendisi şunları söylemiştir:

".... ألا يَرْدَعُنا موت الآباء والأمهات عن أباطيل الترهات ، ألا إن المرء غافل مطرق والموت واعظ مُفلِق . ينادي أقواماً تظنهم قياماً وهم قعود وتحسبهم أيقاظاً وهم رقود، تكرهون جرع الحِمام وأنا ساقيكم قل إن الموت الذي تفرون منه فإنه ملاقيكم "

Ana-babaların ölümü, bizi batıl şeylerden sakındırır. Dikkat edin kişi başına inecek tokmaktan gafildir, ölüm ise kibre giren kişiye en büyük öğüttür. Ölüm kendisini oturduğu halde ayakta, uyuduğu halde uyanık sananlara seslenir. Ölümü yudumlamak hoşunuza gitmez. Ben size yudumlatacağım. De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır..."[293]

Bu sözde iki iktibas vardır. İlki **وتحسبهم أيقاظاً وهم رقود** "*Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın". (Kehf, 18/18)* ayeti iken ikincisi **قل إن الموت الذي تفرون منه فإنه ملاقيكم** *"Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır..." (Cuma, 62/8)* beyanıdır. İsfahânî bizlere ölümle ilgili güzel öğüt içeren bir mesaj sunmaktadır. Mezarlıklar bizleri her taraftan kuşatmaktadır. Ölüler bizler için bitmeyen bir mesaj ve uyarıdır. Yazar ölümle alakalı söylenenleri duymadan devam

[292] el-İsfahânî, el-Mağribî, Şerefuddin, Abdulmumin b. Hibetullah, *Etbâku'z-Zeheb,* el-Matbaatu'l-Edebiyye, Beyrut, 1209, s.7.
[293] el-İsfahânî, *Etbâku'z-Zeheb,* s.9.

edenlere bir ayetten iktibas yaparak şöyle seslenmektedir: **"تحسبهم أيقاظا وهم رقود "** *"Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın."* (Kehf, 18/18) bu ayet Ashabı Kehf hakkında inmiştir. Fakat İsfahânî bu ayeti kulaklarını her an gelen ölüm haberine kapatanlar ile her an gelmeye devam eden tabutları görmemek için gözlerini kapatanlar için kullanmaktadır. Onlar eğlenmeye devam ederek içerisinde öğüt ve uyarı taşıyan ölüm haberlerine kulaklarını tıkamaktadırlar.

Sonra İsfahânî o mesajını kendisinden kaçış olmayan bir son ile bitirmektedir. Her ne kadar yaşama ümidimiz devam etse de bizi bekleyen sondan bahseden ayeti iktibas etmektedir. Bu son ondan kaçtığımız ölümdür. O birgün bize de uğrayacak işte o zaman bu hayat sona erecektir. Cimrilerin halini vasfettiği yerdeki sözlerinde kendisi şunları söylemektedir:

" تعساً للبخلاء بما تحوي جيوبهم ، يوم يُحمى عليها في نار جهنم فتُكوى بها جباههم وجنوبهم ، ألا أخبرك عنهم وأقول لك مَن هم؟ هم الجمّاعون الطمّاعون الذين يُراؤون ويمنعون الماعون"

Ceplerinde biriktirdikleri yüzünden cimriler perişan olsun. O gün onlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak. Ben sana onlardan bahsedip onların kim olduklarını söyleyeyim mi? Onlar gösteriş yapan, ufacık bir yardıma bile engel olan para toplayıcıları ve aç gözlülerdir.[294]

Burada da iki iktibas vardır. Birincisi يوم يُحمى عليها في نار جهنم فتُكوى بها جباههم وجنوبهم وظهورهم "*O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacaktır. (Tevbe, 9/35)* ayeti, ikincisi ise الذين هم يُراؤون ويمنعون الماعون *"Onlar gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar." (Mâun, 107/6-7)* ayetidir.

Cimriliğin nitelenip, tarif edilmesi onu ahirette bekleyen konumun zikredilmesini gerektirir. Bu İsfahânî'nin Kur'an'dan yaptığı iktibaslarda izlediği bir yoldur. Onun iktibas kullanımları yerli yerince olmuştur. Cimrinin malı ve altını onu biriktirdiği ve infaka engel olduğu için ahirette kendisine ağır bir yük olarak geri dönecektir. Sonra cimrinin tarifini Kur'an'dan yaptığı iktibas ile noktalamaktadır. Böylece bizlere kendisinde nifak özelliği taşıyan cimriyi tarif etmektedir. O kendi nefsini aşırı sevdiğinden dolayı zekâta ve yemek yedirmeye engel olur. Malın infak edilip biriktirilmemesine veya fakirlerden men edilmemesine teşvik etme maksadıyla sarfedilen sözlerinde İsfehâni, şunları söylemektedir:

[294] el-İsfahânî, *Etbâku'z-Zeheb,* s.13.

" المال رزق أتيح فمن ضنّ به فقد اتهم الرزاق وأساء الظن به ، مَن حَلّ عقدة فِلسِه فقد حاز ملكاً عقيماً ومن يوق شح نفسه فقد فاز فوزاً عظيماً " "Mal ihsan edilen bir rızıktır. Kim onda cimrilik ederse rızıklandıranı töhmet altında bırakır, ona su-i zanda bulunur. Kim para biriktirirse bereketsiz bir mal edinir. Kim de nefsinin cimriliğinden korunursa, o büyük bir başarı kazanır."[295]

Bu sözdeki iktibas iki farklı ayetten terkib edilmiş bir iktibastır. Terkibin ilk bölümü olan "Kim de nefsinin cimriliğinden korunursa" ifadesi ومن يوق شح نفسه فأولئك هم المفلحون *Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." (Haşir, 59/9)* ayetinden, terkibin ikinci bölümü olan ولئن أصابكم فضل من الله ليقولن كأن لم تكن بينكم وبينه مودة يا ليتني كنت معهم فأفوز فوزاً عظيماً "o büyük bir başarı kazanır." ifadesi ise *"Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı kazansaydım." (Nisa, 4/73)* ayetinden iktibas olunmuştur. İki ayetin bazı kısımlarının sanki tek bir ayetmiş gibi birleştirildiği görülmektedir. İsfahânî Kur'an'dan iki farklı ayetin lafızlarından iktibas yaparak rızık ve infak konularında bu iki ayeti uyumlu bir şekilde kullanmaktadır. O, **فأفوز فوزاً عظيماً** "büyük bir başarı kazanır" kısmını ayetten iktibas ederek nefsini cimrilikten koruyan kimse için kullanır. Başka ayetten de diğer kısmı alıp tek parça olarak bize sunar. Böylece manayı kuvvetlendirir, karşılığı açıklar. Bu iki iktibastan böyle bir sonuç ortaya çıkar.

İlme ve kör taklide girmemeye teşvik bağlamında söylediği sözler ise şöyledir: " فما أسعد من هُدِيَ إلى العلم ونزل رباعه ، وأُرِيَ الحق ورُزِق اتباعه وما أشقى جهالاً قلّدوا الآباء فهم على آثارهم مقتدون. . أوَلَو كان آباؤهم لا يعقلون شيئاً ولا يهتدون " "Kendisine ilmin gösterildiği, onun bereketinin indiği, hakkın gösterildiği ve onunla rızıklandırıldığı kimse ne kadar mutlu, atalarını taklit eden cahiller ne kadar bedbahtlardır. Onlar atalarının izinden gitmektedirler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?"[296] Burada da terkîbî bir ifade vardır. Terkibin ilki olan "Onlar atalarının izinden gitmektedirler." ifadesi إنا وجدنا آباءنا على أمة وإنا على آثارهم مقتدون .... *"Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz" demiş olmasınlar. (Zuhruf, 43/23)* ayetinden "Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?" ifadesi ise **وإذا قيل لهم اتبعوا ما أنزل الله قالوا بل نتبع ما**

[295] el-İsfahânî, *Etbâku'z-Zeheb,* s.26.
[296] el-İsfahânî, *Etbâku'z-Zeheb,* s.42.

ألفينا عليه آباءنا أولو كان آباؤهم لا يعقلون شيئاً ولا يهتدون "*Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!" derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?" (Bakara, 2/170)* ayetinden iktibas olunmuştur. İsfahânî farklı surelerde olup aynı siyak içerisinde yer alan ayetleri birbirine katarak yeni bir şey ortaya çıkarır. Böylece o düşüncesinin kabul edilmesi ve konuya yardımcı olması amacıyla Kur'an'ın lafızlarını seslendirir. Onun yukarıdaki cümledeki ilk iktibası Zuhruf suresinin "*Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz*" ayetidir. O böylece bizi cevabı açık olan bir soruya yönlendirmektedir. **"أولو كان آباؤهم لا يعقلون شيئا ولا يهتدون"** "*Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)*" diyerek Bakara suresinden ikinci iktibası yapmaktadır. Böylece o geniş bilgisi ve ilmi sayesinde farklı surelerdeki ayetleri aynı mevzuda bir arada kullanabilmektedir.

İsfahânî zühd olgusunun yoğunlukta olduğu çeşitli pek çok tavsiye kaleme almıştır. Onlardan birisinde şöyle söylemektedir.

"فاتبِع الرسول تكن مطيعاً وأشفع الفرض بالسنة يكن لك شفيعاً ، واعبد من تخافه وترجوه واسجد لمن عنت له الوجوه وما أتاكم الرسول فخذوه "

"Resule tabi ol ki itaatkâr olasın, farzları sünnet ile destekle ki sünnet sana şefaatçi olsun, kendisinden korktuğun ve rahmetini umduğun kimseye ibadet et, bütün yüzlerin kendisine boyun eğdiği kimseye secde et ve Resul'ün size verdiğini alın."[297]

Bu sözde **وعنت الوجوه للحي القيوم** *"Bütün yüzler; diri, yaratıklarına hâkim ve onları koruyup gözeten Allah'a boyun eğmiştir." (Taha, 20/111)* ve **وما أتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا** *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin." (Haşr, 59/7)* ayetlerinden iktibas vardır. Sözlerinin sonunda iktibasta bulunduğu nasihatlerini sağlam bir dil, birbiriyle sımsıkı irtibatlı cümle örgüsüyle ele almaktadır.

" فاعطف لأخيك المسلم وإن كان غريباً وصِل من ناسيك وإن لم يكن قريباً، واعلم أن قريبك كل من يلتقي معك في **سام وحام** فاتقوا الله الذي تساءلون به و**الأرحام** "

"Tanımasan bile Müslüman kardeşine şefkat göster. Yakının olmasa bile seni unutanı sen unutma ve sana yakın olanın her daim seninle birlikte olan kişidir. Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının."[298]

[297] el-İsfahânî, *Etbâku'z-Zeheb,* s.46.

Burada ise **يا أيها الناس اتقوا ربكم الذي خلقكم من نفس واحدة وخلق منها زوجها وبث منهما رجالاً كثيراً ونساء واتقوا الله الذي تساءلون به والأرحام إن الله كان عليكم رقيباً** *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir." (Nisa, 4/1)* ayetinden iktibasta bulunulmuştur. İsfahânî kardeşliği, birbirini sevmenin ve yardımlaşmanın gerekli olduğu din kardeşliği ve soy olarak hepimizin tek noktada birleştiği insanlık kardeşliği olarak ayırmaktadır. Soy kardeşliği hakkındaki sözlerde rahim kardeşliğinden bahsedilmesi gerekir. Ayetin sonu Sam ile Ham kelimelerine ve manaya uyumlu olarak (الأرحام) "rahimler" lafzı ile gelmektedir.

Hırs konusunda ise şunları söylemektedir:

" واعلم أن الحرص نار حامية فيها عين آنية ، والقناعة جنة عالية قطوفها دانية ينادى فيها الحريص أن لك أن لا تموت فيها ولا تحيا ، ويُبشّر فيها القانع أن لك أن لا تجوع فيها ولا تعرى "

"Hırs içinde sıcak bir kaynağın olduğu yakıcı ateştir. Kanaat ise meyveleri sarkan yüksek bir bahçedir. Orada açgözlüye, "orada sen ne ölür, ne de yaşarsın" diye nida edilir. Kanaatkara ise "senin için orada aç kalmak, çıplak kalmak yoktur." diye müjde verilir."[299]

Burada üç farklı ayetten iktibas yapılmıştır. "Meyveleri sarkan" ifadesi {قطوفها دانية} *Onun meyveleri sarkar." (Hakka: 69/23)* ayetinden "orada sen ne ölür ne de yaşarsın" ifadesi **ثم لا يموت فيها ولا يحيا** "*Sonra orada ne ölür (kurtulur), ne de (rahat bir hayat) yaşar." (A'lâ, 87/13)* ayetinden, "senin için orada aç kalmak, çıplak kalmak yoktur" ifadesi ise **إن لك أن لا تجوع فيها ولا تعرى** *"Şüphesiz senin için orada aç kalmak, çıplak kalmak yoktur." (Taha, 20/118)* ayetindendir.

Nifak ve sözlerin yaşantıyla uygun olmaması hakkında ise İsfehânî şunları söylemektedir.

" فيا رهابين الضلالة ويا ثعابين الجهالة ، مالكم إذا تكلمتم نصحتم وتفاصحتم ، وإذا فعلتم تباعدتم وتقاعدتم ، توبوا إلى الله جميعاً فإنه غفار لمن تاب ، أتأمرون الناس بالبر وتنسون أنفسكم وأنتم تتلون الكتاب "

Ey Dalaletin ruhbanları ve cehaletin yılanları, size ne oluyor ki konuştuğunuz zaman nasihat eder, güzel konuşursunuz da yapmaya gelince ondan uzak durur ve oturup

[298] el-İsfahânî, *Etbâku'z-Zeheb,* s.70.
[299] el-İsfahânî, *Etbâku'z-Zeheb,* s.91.

kalırsınız. Siz hep birlikte tövbe edin. Çünkü Allah tevbe edenlere karşı son derece affedicidir. Siz Kitab'ı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?[300]

Burada "Siz hep birlikte tövbe edin." ifadesi, **وتوبوا إلى الله جميعاً أيها المؤمنون لعلكم تفلحون** "*Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!" (Nur, 24/31)* ayetinden, "Allah tevbe edenler için son derece affedicidir." ifadesi **وإني لغفار لمن تاب وآمن وعمل صالحاً ثم اهتدى** *"Şüphe yok ki ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen, sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affediciyim." (Taha, 20/82)* beyanından, "Siz Kitab'ı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?" ifadesi ise **أتأمرون الناس بالبر وتنسون أنفسكم وأنتم تتلون الكتاب أفلا تعقلون** "*Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?" (Bakara, 2/44)* ayetinden iktibas olunmuştur. Yine burada da İsfahânî'nin alışık olduğu üzere ayetleri çok güzel bir şekilde uyumlu hale getirdiği ve bir arada kullandığı görülmektedir. Nifak konusundaki bu sözlerinde Nur, Taha ve Bakara surelerinden ayetleri bir arada kullanarak bizlere şekil ve anlam olarak bir bütün halinde sunmaktadır. Neredeyse bu öğütleri okuyan kişi ayetleri birbirinden ayıramaz.

İsfahânî bazen ayetten bir parça, bazen ise ayetin tamamı üzerinden iktibasta bulunmaktadır. *Etbâku'z-Zeheb* yazılarındaki pek çok örnek böyledir. Bu kitapta neredeyse bütün sözlerde iktibasta bulunulmuş ve ayet zikredilmiştir. Bu örneklerin konunun anlaşılması için yeterli olduğunu düşünmekteyiz.

İbnu'l-Esir'in (ö. 637/1237)[301] iktibası kullanma konusunda yazar ve edipler arasında yıldızı parlaktır. O *el-Meselu's-Sâir* kitabındaki pek çok sözünü Kur'ân ayetleriyle süslemiştir. Onun yazılarında Kur'an'dan iktibasta bulunması bunu caiz gördüğünü göstermektedir. Bunun da ötesinde o, her yazarın Kur'an'dan hoşuna giden ayetleri yudumlamasını, ayetlere yönelip uslubunu yüceltmesini, yazılarını değerli kılıp yazı alanında eşsiz ve söz yarışında üstad olmasını sağlamaktadır.

Kitaplarının birisinin dua kısmında iktibası kullandığı örneklerden biri şöyledir.

[300] el-İsfahânî, *Etbâku'z-Zeheb*, s.92.
[301] Biyografisi için bkz. el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, c.II, s.492; Zirikli, *el-Â'lâm*, c.VIII, s.31.

" أكرمُ النعم ما كان فيها ذكرى للعابدين ، وتقدَّمه أني رأيت أحد عشر كوكباً والشمس والقمر رأيتهم لي ساجدين ، فهذه النعمة هي التي تأتي بتيسير العسير وتجلو ظلمة الخَطْب بالصباح المنير ، فانظر إلى آثار رحمة الله كيف يحي الأرض بعد موتها ، إن ذلك لمحي الموتى وهو على كل شيء قدير "

Nimetlerin en yücesi içerisinde kullara müjde olan nimettir. O, "Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı" demişti." Bu, zorlukları kolaylaştırmak ve karanlığı nur saçan bir kandille aydınlatmak üzere gelen bir nimettir. Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O, ölüleri de elbette diriltecektir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.[302]

Burada Yusuf Suresinin 4. ayetinden açık bir iktibas yapılmıştır. Diğer bir iktibasta Rum Suresi'nin 50. ayetidir. Bu, İbnu'l-Esir'in kendisini tazmin olarak ifade ettiği şeydir.

O yine günlerin değişmesine dair sözlerinin arasında iktibası kullanmıştır: "لقينا Bizi güldüren" أياماً ضاحكات وَلِيتها أيام عابسات فكانت كسبع سنبلات خضر وأخر يابسات " günlerin ardından yüzümüzü düşüren günlerle karşılaştık. O zamanlar sanki yedi yeşil başakla diğer kuru başaklar gibiydi."[303] Burada **يوسف أيها الصديق أفتنا في سبع بقرات سمان يأكلهن سبع عجاف وسبع سنبلات خضر وأخر يابسات لعلي أرجع إلى الناس لعلهم يعلمون** "*(Zindana varınca), "Yûsuf! Ey doğru sözlü! Rüyada yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesi, bir de yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak hakkında bize yorum yap. Ümid ederim ki (vereceğin bilgi ile) insanlara dönerim de onlar da (senin değerini) bilirler" dedi." (Yusuf, 12/46)* ayetinden iktibas vardır. İbnu'l- Esir güzel günlerle ilgili sözlerinin başında bu mutlu edici günleri nitelemektedir. Sonra da insanları karamsar yapan kötü günleri açıklamaktadır. Sonrasında o bu günleri Kur'an'dan iktibas ettiği ayetle açıklamaktadır. Böylece manayı pekiştirip açıklık kazandırmakta ve zihinlerin anlamasını kolaylaştırmaktadır.

Dua makamında ise şunları söylemektedir.

" جعله الله في اقتناء المعالي من المكثرين ، وخلّد ذكره تخليد المنظَرين واحضره السعادة ، ولا جعله في الآخرة من المحضَرين ، ورفع مكانه فوق الناس حتى لا يكون فيه أحد من الممترين ، و قَرَن النصر بمساعيه ، فإذا نزل بساحة قوم فساء صباح المنذرين "

Allah ona pek çok yüce nimetleri elde etmeyi nasip etsin. Süresiz mühlet verilenler gibi onu ebedi olarak yad etsin. Allah ona saadet lütfetsin, onu ahirette ateşe

[302] İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir,* c.I, s.135.
[303] İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir,* c.I, s.137.

hazırlananlardan eylemesin. Onun değeri bütün insanların üstündedir. Hatta hiçbir şüpheci o konumda olamaz. Yardım onun çabalarıyla yakındır. Azabımız bir kavmin yurduna indiğinde, o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur![304]

Burada **فإذا نزل بساحتهم فساء صباح المنذرين** *"Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde, o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!" (Saffat, 37/177)* ayetinden iktibasta bulunulmuştur.

İbnu'l-Esir, tuzak kurmaktan bahsettiği bir yerde yine Yusuf Suresi'nden iktibasta bulunmuştur. " لم يأتِ أمراً إلا أخفى أسباب أواخيه ، وبدأ فيه بالأوعية قبل وعاء أخيه " "Ancak yakınlık bağını gizleyerek onlara geldi. O konuda kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı."[305] Burada ise yazar **فبدأ بأوعيتهم قبل وعاء أخيه** *"Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı." (Yusuf, 12/76)* ayetinden iktibas yapmıştır. İbnu'l- Esir'in aldatma ile alakalı sözlerinde kullandığı iktibasın güzelliği açıktır. Burada anlam yönünden konu ile iktibas yapılan ayetin açık bir şekilde uyumluluk arz ettiği görülmektedir. Hilekâr kişi yaptığı işin bütün sebeplerini ve sonuçlarını gizler. Burada anlam ve yapılan iş birbirine çok yakındır. Tabi Hz. Yusuf'un (a.s) eylemi hakkında hilekârlık ifadesini kabul etmemekteyiz. Çünkü onun eylemi barındırdığı hikmetlerden dolayı güzel hile sınıfına girmektedir. Hz. Yusuf (a.s) mesele hakkında önceden bir bilgisi olmadığını onlara göstermek için kardeşinin kabından önce diğerlerinin kabını aramıştır. Bu durum yaptığı işin sebeplerini gizleyen hilekârın özelliklerini açıklama konusunda İbnu'l- Esir'in ayeti kullanmaya sevk eden nedendir.

Aklı yerinde olmayan bir genci kınama hakkında söylediği sözlerde de iktibasta bulunmuştur.

" ولقد ملكه النسيان ، حتى كأنه يَقِظ في صورة نائم ، وحتى حقق قول التناسخ في نقل أرواح الأناسي إلى البهائم ، فما أُرسل في حاجة إلا ذهبت عن قلبه يمنة ويسرة ، ولا طُلب منه ما استحفظه إلا قال : أرأيت إذ أوينا إلى الصخرة "

O unutkan oldu. Hatta sanki uyur surette uyanık. Hatta insanların ruhlarının hayvanlara geçtiğine dair reenkarnasyon görüşü gerçekleşti. Çünkü onu bir ihtiyaç için gönderdi de elindeki şeyler onun aklından gitti. Ondan muhafaza ettiği şeyi

[304] İbnu'l-Esir, Ziyauddin, *el-Veşa'l-Merkûm Fî Halli'l-Menzûm*, thk. Cemil Sad, Câmiatu Bağdâd, 2. Baskı, ts.s.192-3.
[305] İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir*, c.I, s.138.

istedi de o ancak şunu dedi: "Gördün mü? Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum.[306]

Burada **قال أرأيت إذ أوينا إلى الصخرة فإني نسيت الحوت وما أنسانيه إلا الشيطان أن أذكره** "*Genç, "Gördün mü! Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum. Doğrusu onu sana söylememi bana ancak şeytan unutturdu." (Kehf, 18/63)"* ayetinden iktibas yapılmıştır. İbnu'l- Esir'in unutkanlık hakkındaki sözleriyle sözünün sonunda Kehf suresinden iktibas ettiği ayet arasında bir tevafuk görmek mümkündür. İbnu'l- Esir'in genci çok unutkan ve zihni dağınıktır. Hz. Musa'nın yanındaki delikanlının da durumu böyledir. Birincisinin unutkanlığı Hz. Musa'nın gencinin yemeği unutması ile uyumluluk arz etmektedir. Böylece unutkanlık konusunda Kur'an'dan yapılan iktibas, bize unutkanlığı ve ona neden olan şeyleri açıklayıp manayı pekiştiren yeni bir özellik daha eklemektedir.

Bu örneklerden İbnu'l-Esir'in kendi cümleleriyle uyumlu olarak yerli yerince iktibası kullandığını görmekteyiz. İktibas ettiği ayetler, cümleleriyle aynı seci ve vezinde gelmekte: sanki başka cümlelerle birlikte lafzen ve manen insicam içinde tek bir parça gibi görünmektedir.

Kitaplarında geniş şekilde iktibastan faydalanan pek çok yazar vardır. Onlardan biri de İbn Gânim el-Makdisî (ö. 678/1280)[307] dir. O vaaz, zühd ve tasavvufa dair *Keşfu'l-Esrâr An Hükmi't-Tuyûri ve'l-Ezhâ*r ile *er-Ravzu'l-Enîk Fi'l-Va'zi'l-Raşîk* adlı eserlerinde ve çiçek, hayvan ve kuşların dillerine dair *Keşfu'l-Esrâr* kitabında zühd ve tasavvuf mührünün hâkim olduğu uslubunu yaymak için iktibasta bulunmayı tercih etmiştir. *Keşfu'l-Esrâr* kitabındaki iktibas örneklerinden birinde şöyle söylemektedir.

" فمن فكّر في صحيح قصده ، ونظر بتوفيق رشده ، علم أن كلّ مخلوق موقوف في قبضتيْ شقائه وسعده ، ومرزوق من خزائن نعمه ورفده ، **ما يفتح الله للناس من رحمة فلا ممسك لها وما يمسك فلا مرسل له من بعده**"

"Allah'ın maksadını doğru şekilde düşünen kişi her mahlukun mutlu ya da mutsuzluk haline bağlı olduğunu, nimet ve lutuf hazineleriyle rızıklandırıldığını anlar. "*Allah, insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur. Neyi de tutarsa, bundan sonra onu gönderecek yoktur."* (Fâtır, 35/2)"[308]

[306] İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir,* c.I, s.144.
[307] Abdusselâm b. Ahmed b. Gânim el-Makdisî, İzzuddin. Vaiz olup nazım ve nesirde eserleri vardır. biyografisi için bkz. Zirikli, *el-Â'lâm,* c.III, s.355.
[308] el-Makdisî, Abdusselâm b. Ahmed b. Gânim, *Keşfu'l-Esrâr An Hükmi't-Tuyûri ve'l-Ezhâr,* thk. Ahmed Salâhiyye, Matbaatu'l-Kitabi'l-Arabî, 1. Baskı, Dımeşk, 1988, s.94-5.

El-Makdisî kafiyeye uygun olan Kur'an ayetlerinden iktibas yapmayı alışkanlık haline getirmiştir. Makdisî'nin iktibası kullandığı bazı konularda iktibas Makdisî'nin söylediği sözlere lafzi açıdan da uyumluluk arz etmektedir. Böylece iktibas yapılan ayetler müellifin yazılarında kastettiği anlamla uyumluluk göstermektedir. Makdisî ayeti zikretmeden önce rızık konusundaki sözlerini ve Allah'ın rızık hazinelerini aktarır. Sonra bu rızık konusunda açık bir delil olacak ayeti zikreder. El-Makdisî güzel bitkilerden menekşenin diliyle sözlerinde şöyle iktibasta bulunmuştur.

"قال فتنفس البنفسج تنفس الصعداء، وقال طوبى لمن عاش عيش السعداء ومات موت الشهداء..... فالناس يتمتعون بيابسي ورطبي وجاهلون بعظم خطبي ، غافلون عما أودعني من حكم ربي ، ولسان الحال يقول عني لا ضجر هذه حكمة لمن اعتبر ، وتذكرة لمن ادّكر ومزدجر لمن ازدجر، **حكمة بالغة فما تغن النذر"**

Menekşe derinden nefes alır ve şöyle söyler. Mutlular gibi yaşayıp şehitler gibi ölen kimseye müjdeler olsun… İnsanlar benim büyük hutbemi bilmeden, ortaya koyduğum rabbimin hükmünden ğafil olarak benim yaş ve kurumdan faydalanırlar. Lisanı-ı hal ile benden bahseder. Bunda canından bezme ve sıkılma yoktur. O ibret almak isteyenler için bir hikmet, öğüt almak isteyenler için öğüt, sakınmak isteyenler için bir sakındırıcıdır. *Bu haberler, zirveye ulaşmış birer hikmettir! Fakat uyarılar fayda vermiyor!* (Kamer, 54/5)[309]

İbn Gânim'in ayetlerden iktibasına göz attığımızda, ayetlerin kelime hatta harfinde bile değişiklik yapmadan aktardığını görmekteyiz. Ayetlerin çoğunu ise seciye uygun aktarmaktadır. Örneğin, kendisi doğan kuşunu şöyle konuşturmaktadır:

"فلما نظر مؤدبي إلى تخليط الوقت ، خاف عليّ من المقت ، فكمّ بصري بِكُمّة **ولا تمدّن عينيك** ،وعقد لساني . بعقدة **لا تحرّك به لسانك**، وقيّدني بقيد **ولا تمش في الأرض مرحاً**

"Benim terbiyecim zamanın karışıklığına baktığında benim öldüğümden korktu. Bundan dolayı gözlerimi *"Gözünü dikme." (Taha, 20/131)* örtüsüyle örttü. Dilimi, *"dilini hareket ettirme." (Kıyame, 75/16)* bağıyla bağladı ve beni *"Yeryüzünde kibirlenerek yürüme." (Lokman, 31/18)* kaydıyla kayıtladı."[310]

El-Makdisî kuşların ve hayvanların ağzından hikmetli sözleri çokça söylemektedir. Yukarıda kuşun dilinden aktardığı gibi bazı ayetleri onların diliyle aktararak söylemektedir. Burada kuşun dilinden Allah'ın takdir ettiği şeyle yetinme nasihati verilerek gözlerini daha fazlasına dikme denilmektedir. Sonra nasihat sahibi kuşa söylediği nasihatlere, konuşma konusunda aceleci olmamasını ve sabırlı olmasını

[309] el-Makdisî, *Keşfu'l-Esrâr, s.120-1.*
[310] el-Makdisî, *Keşfu'l-Esrâr, s.147.*

eklemektedir. Sonra sözlerini tevazulu olma ve kibirlenmeme konusundaki nasihatleri ile sonlandırmaktadır. Aslında bu nasihatlerin hepsi kuşun arkasında gizli kalan insana yöneliktir. Diğer bir örnekte el-Makdisî güneşi de şöyle konuşturmaktadır.

"يريدون إطفائي وإذهاب ضيائي، فأحرقه مكافأة لفعله **ولا يحيق المكر السيء إلا بأهله** فلو مُلئت الأرض فراشاً لكنت منهم في أمان ، كذلك لو ملئت الأرض أوباشاً من أهل الطغيان لما أطفؤوا نور الإيمان **يريدون أن يطفئوا نور الله بأفواههم ويأبى الله إلا أن يتم نوره ولو كره الكافرون**"

Onlar benim ışığımı söndürmek ve götürmek istiyor. Ben onu, yaptığı şeyi mükâfatlandırarak yakacağım. "*Kötü tuzak, ancak sahibini bulur. (Fatır, 35/43)* Yeryüzünün her yeri onlarla dolu olsa bile ben onlardan emin olacağım. İman nurunu söndürmek için bozguncuların ayak takımlarının yeryüzünü doldurması da böyledir. "*Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz. (Tevbe, 9/32)*[311]

Kâfirlerin inkârı ve konuşmalarında açık hakikatleri görmezden gelmeleri onlar için kötü bir karşılık olarak dönecektir. Burada müellif güneşi yazısının kahramanı yaparak kötü tuzağın ancak sahibinin başına geleceği konusundaki ayetten konu ile alakalı iktibas yapmaktadır. Sonra söz, güneşin ışığı, aydınlığı ve kâfirlerin onun ışığını söndüremeyeceklerine dair ifadelerle devam etmektedir. Konu ile uyumlu bu iktibas bizlere Allah'ın kâfirlerin inkârlarına ve onu söndürme konusundaki umutsuz çabalarına rağmen nurunu tamamlayacağını delillendirmektedir. El-Makdisî anka kuşunu ise şöyle konuşturmaktadır.

"فمن استولت عليه حرارة الشوق ، فليشرب **من كأس كان مزاجها كافورا** ومن غلب عليه برودة الرجا فليشرب من كأس **كان مزاجها زنجبيلا**،ثم قولوا للعاشق سَلْ سبيلاً واشرب من عين **تُسمّى سلسبيلا**

"Aşk ve şevk ateşi kendisini kuşatmış olan kişi "*katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten..." (İnsan, 76/5)* içsin. Ümidin soğukluğu kendisini kuşatmış olan kişi ise "…K*atkısı zencefil olan içecekle dolu bir kâseden.." (İnsan, 76/17)* içsin. Sonra aşığa bir su iste ve *"selsebil adı verilen pınardan"* (İnsan, 76/18) *iç."* dediler."[312]

Burada yazar temiz kalpli insanları ve müminleri nitelerken, katkısı kâfur olan içeceklerden içenleri tasvir eden ayet-i kerimeyi zikretme ihtiyacı hissetmektedir. İktibasa konu katkısı zencefil olan kâseler ile selsebil adındaki pınarlardan içileceğini haber veren diğer ayet gibi bu ayet de kendinden önce zikredilen şart cümlesinin

[311] el-Makdisî, *Keşfu'l-Esrâr, s.179.*
[312] el-Makdisî, *Keşfu'l-Esrâr, s.222-3.*

cezasıdır. Aşk ve şevk ateşi kendisini kuşatmış kişiden bahsederken yazar, bu kimsenin ateşini ancak zikri geçen bu cennet içeceklerinin söndürebileceğini ifade etmektedir. İşte bu noktada, iktibas sanatının ne kadar ince ve yerli yerinde kullanıldığı gözler önüne serilmektedir.

El-Makdisî zühd, hatırlatma, görkemli ve mecaz anlamlı lafızların yoğunlukta olduğu sözlerini içeren *el-Va'zu'r-Reşîk* kitabında kullandığı iktibas örnekleri, öncekilerden pek farklılık arz etmemektedir. Burada da iktibası ayetin tamamı ya da bir kısmını değiştirmeksizin aktarması şeklinde kullanmaktadır. Buradaki bazı örnekleri zikredelim.

"وا حسرة أيديكم إذا قيل لكم متى عملتم **هل علمتم ما فعلتم**، إذ أنتم اليوم أعرضتم وغداً عليه عُرضتم .... إن كنتم مع الخلق جاملتم ، وإن بارزتم الحق جاهرتم ، وإن خفتم الناس تسترتم **وهو معكم أينما كنتم"**.

Size ne zaman çalıştınız dendiğinde ellerinize yazıklar olsun ?, "N*eler yaptığınızı biliyor musunuz?" (Yusuf: 12/89)* denildiğinde elinizdekinden dolayı yazık size! Çünkü siz bugün yüz çevirdiniz. Yarın da sizden yüz çevrilecek… Halkla beraber olduğunuzda nezaketli davranın. Hak size belirdiğinde onu açıkça söyleyin. İnsanlardan korkarsanız onlardan gizlenin. "*Nerede olsanız, O sizinle beraberdir." (Hadîd: 57/4)*[313]

Bu ifadelerde iktibas, üzüntü duyma ve ayıplama bağlamında kullanılmıştır. Bu iktibaslarda ilk harften son harfe dek seci uyumu gözetilmiştir. İlk iktibas sorduğu sorunun cevabını aslında bilen bir kimseden yapılmıştır. Zira, bu kimse Hz. Yusuf olup kardeşlerinin daha önce kendisine Bünyamin'e ne yaptıklarını bildiği halde bu soruyu yöneltmiştir. Yazarın bu ayetten iktibasta bulunduğu hususta da insanlar, kendi kusurlarını ve bu kusurların Allah'ın emirlerine uygun olmadığını bilmektedirler. Dolayısıyla yazarın bu ifadelerindeki ana amacı, insanlara Allah'ın her bir davranış ve hareketimizi gördüğünü hatırlatmaktır. Kendisi, nasihat ve tavsiyeler babında ise şunları söylemektedir:

" يا هذا أما آن أن تتخلص إلى سفينة الإخلاص فتقعد **في مقعد صدق مع رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه**، وإما أن نكون شهداء هذا البحر ، فندفن في مقابر الشهداء **ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله أمواتاً بل أحياء عند ربهم يرزقون**"

İhlas *gemisine* ulaşırsan *"doğru bir oturakta" (Kamer, 54/55)* "*Allah'a verdikleri söze sâdık kalanlarla…" (Ahzab: 33/23)* dururs*un*. Bu denizin şahitleri olursak

[313] el-Makdisî, Abdusselâm b. Ahmed b. Ğânim, *er-Ravzu'l-Enîk ve'l-Va'zu'l-Raşîk*, thk. Ahmed Salahiyye, 1. Baskı, Dımeşk, 2001, s.75.

şehitlerin kabrine defnediliriz. "*Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanmayın; onlar Rabları katında diridirler, rızıklanırlar." (Al-i İmrân, 3/169)*[314]

Burada kullanılan iktibasta, Makdisî'nin farklı surelerdeki ayetleri, uyumluluk, bağlılık ve münasebet bakımından tek bir ayetmiş gibi mezcetmeyi başardığını görmekteyiz. Kusurlu kimseler doğru bir oturakta Allah'a verdikleri söze sâdık kalanlarla beraber oturmak istemektedirler. Anlatılmak istenen bu durum, farklı iki surede yer alan ayetlerin yazar tarafından tam bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Kitaplarında iktibası çokça kullanan isimlerden biri de Lisanuddin b. el-Hatib (ö. 776/1374)[315]dir. İçerisinde pek çok iktibasın bulunduğu sayısız kitabından pek çok delili burada zikretmemiz mümkündür. O kitaplardan birkaçı, *Reyhânu'l-Mentâb*, *el-İhâta Fi Târihi Girnâtâ*, *Ravzatu't-Ta'rîf bi'l-Hubbi'ş-Şerîf ve el-Lemhatu'l-Bedriyye Fi'd-Devleti'n-Nasriyye*'dir. İçerisinde çokça iktibasın yer aldığı bu kitaplardan örnek vereceğimiz ilk kitap *Reyhânu'l-Mentâb*'tır. "ولا آنف من ذكر الهوى بعد أن خضت غِماره ، واجتنيت ثماره وأقمتُ مناسكه ورميت جماره ، وما أبرئ نفسي إن النفس لأمارة " Onun kalabalığına daldıktan, meyvesini toplayıp ibadetini yerine getirip taşını attıktan sonra nefisten bahsedeceğim. Çünkü ben nefsimi temize çıkarmam, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder."[316] ifadesinde iktibas **وما أبرئ نفسي إن النفس لأمارة بالسوء إلا من رحم ربي إن ربي غفور رحيم** "*Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" dedi." (Yusuf, 12/53)* ayetinden yapılmıştır.

İbnu'l-Hatib, manası daha geniş, dizimi daha güçlü bir metin ortaya koymak için yazılarını iktibas süsüyle, Kur'an kelimelerinin yaldızıyla süslendirmektedir. Onun uslubunda ve söz arasında ayetleri kullanımını incelediğimizde, kullanılan ayetlerin sanki sözünden bir parça gibi olduğu görülür. Kur'an ayetlerini yazdıklarından ayrı okumak mümkün değildir. Bu hususa ilişkin bir örnek sunalım.

"فالحذر الحذر أن تعجّل النفس سيرها ، ويفارق القفص طيرها ، وهي بالعرض الفاني متشبطة وبثاء الثقيل مرتبطة ، وبصحبة الفاني مغتبطة ، فالمرء مع من أحب . يموت المرء على ما عاش عليه ويحسّ على ما مات

[314] el-Makdisî, *er-Ravzu'l-Enîk, s.123.*
[315] Muhammed b. Abdullah b. Saîd el-Selmânî Ebu Abdillah. Lisanuddin b. el-Hatib ismiyle meşhur olmuştur. Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-A'lâm,* c.VI, s.235; el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, c.II, s.167.
[316] İbnu'l-Hatib, *Rayhanu'l-Muntab*, c.I, s.42.

عليه ، **أن تقول نفس يا حسرتى على ما فرطت فى جنب الله وإن كنت لمن الساخرين. أو تقول لو أن الله هدانى لكنت من المتقين ، أو تقول حين ترى العذاب لو أن لى كرة فأكون من المحسنين "**

Nefsin seferinde acele etmesine ve kuşun kafesinden kaçmasına dikkat et. Nefis fani bir araza bağlıdır. Fani bir sohbetle sevinçlidir. Kişi sevdiğiyle beraberdir. Kişi yaşadığı şekil üzere ölür. Öleceği hali hisseder. "*Kişinin, «Allah'ın huzurunda yaptığım eksikliklerden, kusurlardan dolayı yazıklar olsun bana; cidden ben alaya alanlar arasında idim!» demesin* (39/56) yahut *"Allah beni doğru yola iletseydi, elbette O'na karşı gelmekten sakınanlardan olurdum" demesin.* (39/57) yahut *"Azabı gördüğünde, "Keşke benim için dünyaya bir dönüş daha olsa da iyilik yapanlardan olsam" demesin. (Zümer, 39/56-8)*[317]

Burada iktibasın yapıldığı bağlamın anlatımın amacına uygun olduğunu görmekteyiz. Yazar, nefsin nitelikleri ve hevasından bahsettiğinden ötürü söz konusu ayetleri zikretme ihtiyacı hissetmiştir. Zira nefisle ilgili anlatılmak istenen hususların takviye edilip tamama erdirilebilmesi için bu ayetlerin zikredilmesi olmazsa olmaz bir şart niteliğindedir. Konuyla ilgili bir diğer husus, iktibas edilen ayetlerin secî uyumu gösteriyor olmasıdır. Cümlelerin sonunun tek bir secî üzerine gelmesi ise lafzî uyumu üst noktaya taşımaktadır. Seçili metnin hem lafzen hem de manen uyum arz etmesi, yazarın iktibas kullanımının ne denli üst bir edebi düzeyi yansıttığını da göstermektedir.

İbnu'l-Hatîb'in kitabında zikredildiği üzere, Mağrib sultanı Sultan Ebu Fâris Abdulaziz el-Merînî (ö. 774/1372)[318] hutbesinde şöyle demektedir.

" أما بعد :حمد الله كافي من استكفاه وهادي من استهداه ، الذي نصر الحق وأعلاه ودحض الباطل وأرداه ، ووعد من توكل عليه وفوّض أمره إليه بحسنى عقباه ، وأخرج الذين كفروا من أهل الكتاب من ديارهم لأول الحشر ، ما ظننتم أن يخرجوا وظنوا أنهم حصونهم مانعتهم من الله فما أوسع رحماه .. "

Birisiyle yetinmek isteyen kişiye kâfi olan, hidayet isteyen kişiye hâdî olan, hak olana yardım eden, onu yücelten, batılı çürütüp rezil eden Allah'a hamd olsun. O, kendisine tevekkül edene, işleri kendisine havale edene güzel akıbet vaad eden, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allahtan koruyacağını sanmışlardı. O'nun rahmeti ne kadar geniştir.

[317] İbnu'l-Hatib, *Rayhanu'l-Muntab*, c.I, s.50; Bu kitaptaki başka bir örnek için bkz. İbnu'l-Hatib, *Rayhanu'l-Muntab*, c.I, s.27.
[318] İbnu'l-Hatib, Lisanuddin, *Ravzatu't-Tarif Bi'l-Hubbi'ş-Şerîf*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata', Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts. s.108-9.

Burada **هو الذي أخرج الذين كفروا من أهل الكتاب من ديارهم لأول الحشر ما ظننتم أن يخرجوا وظنوا أنهم مانعتهم حصونهم من الله فأتاهم الله من حيث لم يحتسبوا** *"O, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi." (Haşr, 59/2)* ayetinden iktibas yapılmıştır. Hatib hutbesinde, sultanı övme amacı taşıdığından, söz konusu hükümdarın övülmeye değer niteliklerine ayet-i kerimeler üzerinden işaret etmeyi uygun görmüştür. Bu sebeple Allah'ın hükümranlığının yüceliğine işaret eden hakkın yardımcısı, kendisine dayanılan, işlerin halli kendisine bırakılan vb. övgü içeren ifadeler hutbede yer almıştır. Bu sürecin doğal bir uzantısı olarak hatip, Allah'ın kâfirleri güçlü ve kuvvetli olduklarını sandıkları yurtlarından nasıl çıkardığını gösteren ayet-i kerimeden iktibasta bulunmaktadır. Bu yolla kendisinin bu eylemleri gerçekleştirdiğinden ötürü sultanı medhettiğinden bahsedilmesi mümkündür.

Ravzatu't-Tarif Bi'l-Hubbi'ş-Şerîf adlı kitapta zühd, nasihat ve tefekkür konusunda Kur'an'dan iktibasta bulunulmuştur.

" وإذ لا بد لكل شجرة من أرضٍ عليها يستقلّ عمودها ويرتكز لواؤها .... فوجب أن تكون الأرض المختصة بشجرة الحب ، الشجرة الشمّاء التي أصلها ثابت وفرعها في السماء ، هي الأجزاء الناطقة والمقومات الفاعلة والأقدار المميزة من عالم الإنسان المفضّل بخصوصيتها ، للعلم بمزيّتها وحليتها والمميز بشريف اسمها ومنيف رسمها، ولقد كرمنا بني آدم وحملناهم في البر والبحر ورزقناهم من الطيبات وفضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلا

Çünkü her ağacın üzerinde direği müstakil, sancağı merkezde olan bir toprak olması gerekir… Sevgi ağaçlarıyla ve kökü sağlam, dalları göğe yükselen güzel ağaçlarla kaplı yeryüzünün; hususiyetiyle değerli, ilimle ziynetli, ismi ve resmiyle mümeyyiz insanlardan oluşan konuşan azaların, yapıcı değerlerin, seçkin kıymetlilerin olması gerekir. *Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık. (İsrâ, 17/70)*[319]

Bu sözlerde **ألم تر كيف ضرب الله مثلاً كلمة طيبة كشجرة طيبة أصلها ثابت وفرعها في السماء** "*Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir." (İbrahim, 14/24)* ayetiyle ağaç hakkında iktibas yapıldığı gibi sözün sonunda başka bir ayetin tamamı aynen alıntılanmıştır.

[319] İbnu'l-Hatib, Lisanuddin, *el-Lemhatu'l-Bedriyye Fi'd-Devleti'n-Nasriyye,* thk. Muhibbuddin el-Hatîb, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire, 1347, s.9.

Yine "*el-Lemhatu'l-Bedriyye Fi'd-Devleti'n-Nasriyye*" kitabında İbnu'l-Hatib Kur'an'dan pek çok iktibas kullanmaktadır. Onlardan biri şöyledir.

" ما أشبه الليلة بالبارحة والغادية بالرايحة ، إنما مثل الحياة الدنيا كماء أنزلناه من السماء فاختلط به نبات الأرض فأصبح هشيماً تذروه الرياح "

"Bu gece, dün geceye, gelen geçene ne kadar da benzer. Dünya hayatının örneği, gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Burada, **"واضرب لهم مثل الحياة الدنيا كماء أنزلناه من السماء فاختلط به نبات الأرض فأصبح هشيماً تذروه الرياح وكان الله على كل شيء مقتدرا"** *"Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir." (Kehf: 18/45)* ayetinden kaynaklı bir iktibas vardır.

Yine *Lemha* kitabında geçen ifadelerin biri şöyledir.

"وقال صلوات الله عليه أكثروا من ذكر هادم اللذات كيلا تتشبث بها يد ، ولتنظر نفس ما قدمت لغد، والرضا عن آله الذين حازوا على ظهر جسرها الممدود ومرّوا ، ولقوا الله وهم لم يغترّوا فكانوا إذا عاهدوا برّوا وإذا سمعوا اللغو مرّوا ، وإذا تليت عليهم آيات الله خرّوا ، وكانوا عند حدود تقواه لا يبرحون ، وبسوى مواهبه الباقية لا يفرحون أولئك حزب الله ألا إن حزب الله هم المفلحون "

Allah Resulü (s.a) şöyle buyurmuştur. Elin lezzetlere yapışmaması için lezzetleri acılaştıran ölümü çokça hatırlayın. Kişi yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah, nefis köprüsüne binip onunla yürüyüp giden ehl-i beytinden razı olsun. Onlar aldanmamış olarak Allah'ın huzuruna çıktılar. Çünkü onlar söz verdiklerinde sözlerini yerine getirdi, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gittiler. Onlara Allah'ın ayetleri okunduğunda secdeye kapandılar ve devamlı takva sınırlarında kaldılar… İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.[320]

Burada ayetlerden pek çok iktibas yapılmıştır. Onlardan birinde "Kişi yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın." ifadesinde iktibas yapılan **يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله ولتنظر نفس ما قدمت لغد** "*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın." (Haşr, 59/18)* ayetidir. "Faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gittiler." ifadesini **والذين لا**

[320] İbnu'l-Hatib, *el-Lemhatu'l-Bedriyye Fi'd-Devleti'n-Nasriyye*, s.10.

يشهدون الزور وإذا مروا باللغو مروا كراما "*Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir." (Furkan, 25/72)* ayetinden, "Onlara Allah'ın ayetleri okunduğunda yerlere kapandılar." ifadesini ise **والذين إذا ذُكّروا بآيات ربهم لم يخروا عليها صماً وعمياناً** "*Onlar, kendilerine Rabblerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara kör ve sağır olarak yerlere kapanmazlar." (Furkan, 25/73)* ayetinden iktibas etmiştir. Son olarak ise "İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." ifadesini **أولئك حزب الله ألا إن حزب الله هم المفلحون** "*İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." (Mücâdele, 58/22)* beyanından iktabas etmiştir. Bu noktada yazarın, iktibas olunan ayet ile kendi metni arasında, secî uyumunun bulunmasına özen gösterdiğini görebilmekteyiz. Bu durum, salt secîye uygun bir ayet seçme gayesiyle anlam bağlamının koparılmasını gerektirmemektedir. Nitekim hem ayetin hem de metnin ölüm ve sonrası bağlamında birleştiği açıkça görülmektedir. İktibas olunan ikinci ayet-i kerime de aynı şekilde, ortaya konulan lafız – mana uyumu sebebiyle asıl metnin ayrılamaz bir parçası haline getirilmiştir.

Endelüs şehri Girnata'nın tarihinden bahseden bir kitap olan *el-İhâta Fi Târihi Gırnatâ* kitabının mukaddimesinde yazar şu sözleriyle iktibasta bulunmuştur:

"أما بعد : أحمد الله الذي أحصى الخلائق عددا وابتلاهم اليوم ليجزيهم غدا ، وجعل جيادهم تتسابق في ميادين الآجال إلى مدى ، وباين بينهم في الصور والأخلاق والأعمال والأرزاق ، فلا يجدون بما قسم محيصاً ولا فيما حكم مُلتحدا ،وَسِعهم علمه على تباين أفراقهم وتكاثف أعدادهم ، والداً وولداً ونسباً وبلداً ووفاة ومولداً ، فمنهم النبيه والخامل والعالم والجاهل ولا يظلم ربك أحداً. وجعل لهم الأرض ذلولاً يمشون في مناكبها ، ويتخذون من جبالها بيوتا ومن متاعها عُدداً "

Sayısız mahlukatı yaratan, onları yarın elde edecekleri şey için bugün imtihan eden, onların en değerli olanlarını ecel meydanında belli müddete kadar yarıştıran, yaratılışta, ahlakta, amelde ve rızıkta onları birbirinden ayıran, -ki mahlukatı o yemin ettiğinde kaçacak, hükmettiğinde sığınacak yer bulamaz- baba, oğul, neseb, şehir, doğum, ölüm, zeki, aptal, âlim, cahil nitelikleriyle onları birbirinden ayırıp ona göre muamele etme konusunda ilmi geniş olan, -ki Rabbin kimseye zulmetmez- yeryüzünü üzerinde dolaşmaları ve dağlardan evler yapmaları için serfiraz kılan Allah'a hamd olsun.[321]

[321] İbnu'l-Hatib, Lisanuddin, *el-İhâta Fi Târihi Girnatâ,* thk. Muhammed İnân, Mektebetu'l-Hancı, 2. Baskı, 1973, c.I, s.79.

Bu mukaddimede üç farklı iktibas vardır. Birincisi "Rabbin kimseye zulmetmez." ifadesidir. Bu ifade لا يظلم ربك أحدا *"Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez." (Kehf, 18/49)* ayetinden iktibas olunmuştur. *"Y*eryüzünü onlar için üzerinde yürümeleri" ifadesi **هو الذي جعل لكم الأرض ذلولاً فامشوا في مناكبها وكلوا من رزقه وإليه النشور** *"O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde dolaşın ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır." (Mülk, 67/15)* ayetinden, "dağlardan evler yapmaları için serfiraz kılan." ifadesi de **وأوحى ربك إلى النحل أن اتخذي من الجبال بيوتاً ومن الشجر ومما يعرشون** *"Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin." (Nahl, 16, /68)* ayetinden alıntılanmıştır.

Edebiyatta iktibasın kullanımı, sadece kitapların mukaddimeleri veya zühd, tasavvuf konularıyla sınırlı olmayıp edebiyatın birçok alanında görülebilmektedir. Bu alanlardan biri de "makamâttır." Bu edebi alan, hicri dördüncü asırda yaygınlaşan bir sanat olup sağlam kıssa ve kafiyeli cümle üslubuyla zarif ve secili hikâye ve kıssalara dayanmaktadır.

Ortaya konulan kıssa veya hikâyeler, sıradan bir uslupla da anlatılabilirken yazar, o hikâyelerde lafza ve luğavî kalıplara önem vermekte ve edebî sanatları çokça kullanmaktadır. Böylece sıradan hikâyeler, güçlü ve sağlam edebî bir metine dönüşmektedir. Yazar hiçbir lafzı boş yere seçmemekte, büyüleyici, en güzel ve görkemli lafızları seçerek hikâyesini onunla örgülemektedir. Bu edebî tarzı ilk kez uygulayan kişi Bediuzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008)'dir.[322] El-Hemedânî'nin makâmâtı, aslı olmayan hayali hikayelerin nakli üzerine kurulmaktadır. O bu makamâtta bir mekânda kalmayıp çokça sefere çıkan İsa b. Hişam olarak çağrılırken, Ebu'l-Feth el-İskenderî olarak da isimlendirilmektedir. Onun şahsiyyeti çeşitlilik arz etmektedir. Bazen ilim ve din sahibi olarak, bazen insanlara vaaz ve nasihatta bulunan vaiz gibi görünür. Bazen de sihirbaz ve insanların mallarını tuzak kurarak alan hilekâr ve düzenbaz olarak görünmektedir.[323]

İsa b. Hişam'ın diliyle el-Hemedânî'nin makâmâtında yapılan iktibaslardan biri şöyledir. " وقلتُ : ألست أبا الفتح ؟ ألم نربك فينا وليداً ولبثت فينا من عمرك سنين " "Ben 'sen Ebu'l-Feth değil misin?' dedim. Seni biz küçük bir çocuk olarak alıp aramızda büyütmedik

[322] Ahmed b. el-Huseyin b. Yahya b. Said, Ebu'l-Fazl. Bediuzzaman ismiyle meşhur olmuştur. Hemedânlıdır. Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-Âlâm*, c.I, s.115; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, c.I, s.130; el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn,* c.I, s.69.
[323] Bkz. el-Bustânî, Butrus, *Enbâu'l-Arab Fi'l-A'sari'l-Abbâsî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1979, s.391.

mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirdin."[324] Burada "(*Firavun) şöyle dedi:* **قال ألم نربك فينا وليداً ولبثت فينا من عمرك سنين** *"Seni biz küçük bir çocuk olarak alıp aramızda büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirdin." (Şuarâ, 26/18)* ayetinden iktibas yapılmıştır.

İsa b Hişam'ın diliyle el-Azerbeycânî'nin makâmesinde şöyle geçmektedir.

" فبينا أنا يوماً في بعض أسواقها إذ طلع رجل .... قال: اللهم يا مبدئ الأشياء ومعيدها ومحيي العظام ومبيدها وفالق المصباح ومديره وفالق الإصباح ومنيره وموصل الآلاء سابغة إلينا ، وممسك السماء أن تقع علينا وبارئ النسم أزواجاً وجاعل الشمس سراجاً والسماء سقفاً والأرض فراشاً ، وجاعل الليل سكناً والنهار معاشاً ومنشئ السحاب ثقالاً "

Bir gün bir çarşıda iken bir adam geldi ve dedi ki: "Eşyayı yoktan var eden ve eski haline çeviren; kemikleri dirilten ve yok eden; ışığı çıkartan ve idare eden; gece karanlığında sabah ışığını yarıp çıkartan ve onu nurlandıran; nimetleri ulaştıran ve bize bol bol veren; göğün üzerimize düşmesine engel olan; insanı çift yaratan; güneşi kandil, göğü korunmuş tavan, yeryüzünü döşek yapan, geceyi dinlenme zamanı, gündüzü de geçimi temin zamanı kılan; bulutlardan yağmur meydana getiren Allah'ım![325]

Burada ise sırasıyla **وجعل الشمس سراجا** *"Onların içinde nasıl güneşi bir kandil yapmıştır?..." (Nuh, 71/16),* **وجعلنا السماء سقفاً محفوظاً** *"Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık..." (Enbiyâ, 21/32),* **الذي جعل لكم الأرض فراشا** *"O, yeri sizin için döşek yapan..." (Bakara, 2/22),* {**فالق الإصباح وجعل الليل سكناً والشمس والقمر حسباناً**} *"O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı)." (Enam, 6/96),* **وجعلنا النهار معاشاً** *"Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık." (Nebe', 78/11),* **هو الذي يريكم البرق خوفاً وطمعاً وينشئ السحاب الثقال** *"O, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir." (Ra'd, 13/12)* ayetlerinden iktibas yapılmıştır. Yazarın ayetlerden iktibasta bulunma konusunda farklı surelerden ayetlerin bir bölümünü ya da iki kelimesini kullandığını görmekteyiz. Kısa bir paragrafta ayeti tam olarak zikretmeksizin altı farklı iktibas kullanmaktadır. Yazar, bu ayetlerin sadece bir bölümünü iktibas etmekle yetinmiştir. Fakat mana tam anlamıyla anlaşılmış ve vuzuha kavuşmuştur.

[324] Abdah, Muhammed, *Makâmâtu Bediüzzaman el-Hemedânî,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 2005, s.11.
[325] Abdah, *Makâmât,* s.53.

Böylece okuyucu da tek bir ayetmiş gibi iktibas edilen ayetleri bir bütünlük içinde idrak etmiştir.

Hastahaneler anlamına gelen Farsçadaki "Maristân" kelimesine nisbetle isimlendirilen Maristânî'nin makamesinde de iktibas yapılan ayetler vardır. Bunu İsa b. Hişam Basra hastahanesine giren bir mecnunun diliyle rivayet eder. Mecnun şöyle söyler:

"وأنتم يا مجوس هذه الأمة تعيشون جَبْراً ، وتموتون صبراً وتُساقون إلى المقدور قهراً ،ولو كنتم في بيوتكم لبرز الذين كُتب عليهم القتل إلى مضاجعهم أفلا تنصفون "

"Siz Ey bu ümmetin mecusileri zorla yaşıyor, sabırla ölüyor ve size takdir edilen yere yine zorla sevk olunuyorsunuz. Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. İnsaflı olmayacak mısınız?"[326]

Burada **قل لو كنتم في بيوتكم لبرز الذين كتب عليهم القتل إلى مضاجعهم** *"Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi…" (Al-i İmrân, 3/54)* ayetinden iktibas yapılmıştır. Yazar sözünü mecnunun diliyle devam ettirir. "..... يا أعداء الكتاب والحديث بما تطيّرون أبالله وآياته ورسوله تستهزئون" "Ey uğursuz görmek suretiyle kitaba ve hadise düşman olanlar! Siz Allah, ayetleri ve elçisiyle mi alay ediyorsunuz?"[327] Burada ise { **ولئن سألتهم ليقولن إنما كنا نخوض ونلعب قل أبالله وآياته ورسوله كنتم تستهزئون** *"Şâyet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, "Biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk", derler. De ki: "Allah'la, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi dalga geçiyorsunuz?" (Tevbe, 9/65)* ayetiyle iktibas yapılmıştır. Bu noktada ilk ayet-i kerime esasında münafıkların ölüm korkusundan bahsederken, yazar bu ayeti kınamada bulunduğu Mecusi topluluğu için kullanmıştır. Bu yolla bu topluluğa evlerinde dahi olsalar başlarına ölüm musibetinin gelebileceğini hatırlatmaktadır. İkinci iktibasta ise, ayet ile metin arasındaki hem söz hem de anlam bakımından ortaya konulan uyumluluk açıkça görülmektedir.

Mevize makamesinde de iktibas yapıldığını görmekteyiz. Bu makamede İsa b. Hişam Basrada iken bir vaaz işitir ve şöyle söyler.

"أيها الناس إنكم لن تُتركوا سُدى وإن مع اليوم غداً ، وإنكم واردو هُوّة فأعدوا لها ما استطعتم من قوة ..... كذبت ظنون الملحدين جحدوا الدين وجعلوا القرآن عضين . إن بعد الحدث جَدَثاً وإنكم لم تخلقوا عبثاً "

[326] Abdah, *Makâmât,* s.141-2.
[327] Abdah, *Makâmât,* s.144.

Ey insanlar siz başıboş bırakılmayacaksınız. Bugünün yarını da olacak. Siz derin bir çukura girdiniz. Gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın… inkarcıların zanları gerçek değildir. Onlar dini yalanladılar. Kur'an'ı da parça parça ettiler. Bundan sonra kabir vardır. Siz boşuna yaratılmadınız.[328]

Bu parçada da Kur'an'da yer alan **أيحسب الإنسان أن يُترك سدى** *"İnsan, kendisinin başıboş(suda) bırakılacağını(terk) mı zanneder." (Kıyame, 75/36)* ayetindeki iki kelime olan terk ve sudâ lafızlarından iktibas yapıldığı görülmektedir. İkinci iktibasta ise "Gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın." sözünde **وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة ومن رباط الخيل ترهبون به عدو الله وعدوكم وآخرين من دونهم لا تعلمونهم الله يعلمهم** *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz." (Enfâl, 8/60)* ayetin bir bölümü iktibas yapılmıştır. Üçüncü iktibasta **" الذين جعلوا القرآن عضين "** *"Kur'an'ı da parça parça edenlerdir." (Hicr: 15/91)* ayetiyle yapılmaktadır. Son olarak ise *"*boşuna yaratılmadınız." ifadesinde geçen iki kelimede **أفحسبتم أنما خلقناكم عبثاً وأنكم إلينا لا تُرجعون** *"Sizi boşuna(abes) yarattığımızı(halaka) ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?" (Muminûn: 23/115)* ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Zikri geçen ilk iktibasta farklı surelerde yer alan ayetlerden yararlanılmış olmasına karşın ifadeler arasındaki secî uyumuna özen gösterilmiştir. Bu süreçte aynı şekilde, metnin anlamsal bağlılığı kesintiye uğramadan sürdürülmüştür. Sonraki iktibasta ise, alıntı yapılan ayet savaşa hazırlanılması ve düşmana karşı sefere çıkılması emrine yönelikken yazar bu ayeti ahirete hazırlık bağlamında zikretmektedir. Bu rağmen yazarın, mezkur ayet-i kerimeyi kendi bağlamsal maksadına uygun olarak başarıyla iktibas ettiğini söylemek mümkündür.

Bu makâmâttaki örneklerden biri de, el-Haris b. Himam olarak isimlendirilen ravinin rivayet ettiği bütün makameleri Ebu Zeyd es-Serucî'den hikâye ederek alan Harirî'nin (ö. 516/1054)[329] makâmeleridir. Kendisi, makâmelerinden birisinde şöyle iktibasta bulunmuştur. "تأمر بالعرف وتنتهك حماه ، وتحمي عن المنكر ولا تتحاماه ، وتُزحزح عن الظلم ثم تغشاه وتخشى الناس والله أحق أن تخشاه " "Marufu emredersin, ama onun sınırını ihlal edersin. Münkerden sakındırırsın, fakat ondan korunmazsın. Zulmden insanları

[328] Abdah, *Makâmât,* s.151-2.

[329] el-Kasım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Harîrî, Ebu Muhammed el-Basrî. Fesahat, belağat ve edebiyatta öncüdür. Biyografisi için bkz. el-Hamevî, Yakut, *Mu'cemu'l-Udebâ,* 1993, c.V, s. 2202.

uzaklaştırırsın, lakin kendin ona bulaşırsın. İnsanlardan çekinirsin, oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktır."[330]

Bu paragrafta **وإذ تقول للذي أنعم الله عليه وأنعمت عليه أمسك عليك زوجك واتق الله وتخفي في نفسك ما لله مبديه وتخشى الناس والله أحق أن تخشاه** *"Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, "Eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın" diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktır…" (Ahzab, 33/37)* ayetinin bir bölümünden iktibas yapılmıştır.

Raziyye makamesindeki durum da aynıdır. Ebu Zeyd, yeni bir vaiz olarak ortaya çıkmıştır. O söze akıbet açısından başlamıştır. Kişiye faydalı ve zararlı şeyleri ayırmış, güzel ahlakın özelliklerini söylemiş ve ona teşvik etmiş, kötü ahlakın özelliklerinden bahsederek ondan sakınmaya davet etmiştir. Günün birinde vaaza koşan bir topluluk görülür. Vaiz insanları hayra çağıran ve marufu emreden Ebu Zeyd'dir. Ebu Zeyd şöyle der.

" .... ولا تبالي أَلَك أم عليك ... أتظن أن ستترك سدى وأن لا تحاسب غدا .... كلا والله لن يدفع المنون مال ولا بنون ... فطوبى لمن سمع ووعى وحقق ما ادعى ونهى النفس عن الهوى وعلم أن الفائز من ارْعوى **وأن ليس للإنسان إلا ما سعى وأن سعيه سوف يُرى**

Neyin sizin lehinizde neyin aleyhinde olduğu umrunuzda değil mi?... Siz başıboş (südâ) bırakılıp yarın hesaba çekilmeyeceğinizi mi zannediyorsunuz? Ölümü ne mal ne oğullar def edebilir. Hakkı işiten, akleden ve yerine getiren, nefsini hevadan sakındıran, kazananın cehaletten kurtulan olduğunu bilen kimselere müjdeler olsun. *"İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. (Necm: 53/39-40)*[331]

Burada Harirî açıkça manaya ilave olarak Kur'an'dan iktibasta bulunmuştur. Ayrıca bu makamede, kelamına südâ ile başlayıp hevâ ile bitirerek seci sanatının düzgün bir kafiyesini seçmek suretiyle sözlerine musiki bir hava katmaktadır.

Ebu Zeyd'in sözü, İmâniyye makamesinde şöyle geçmektedir.

" .... فلما شرعنا في القُلعة ورفعنا الشُّرُع للسرعة سمعنا من شاطئ المرسى حين دجا الليل و أغشى هاتفاً يقول : يا أهل ذا الفُلك القويم المُزجى في البحر العظيم بتقدير العزيز العليم هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم"

[330] el-Harirî, *Makâmâtu'l-Harirî*, s.19.
[331] el-Harirî, *Makâmâtu'l-Harirî*, s.178.

"Sefere başlayıp hızlanmak için yelkenleri kaldırdığımızda gece karardığında demirlenen kıyıdan bir ses işittik. Hafiften bir ses duyuldu. Şöyle diyordu. "Ey alîm ve aziz olan Allah'ın takdiriyle büyük denizde yüzdürülen dayanıklı geminin ahalisi: *"Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi ?" (Saff, 61/10)*[332]

Yazarın burada bu ayeti kullanmasındaki amaç seci sanatını icra etmenin ötesindedir. Burada bu ayetten sonra olacak şeylere merak uyandırma vardır. Dolayısıyla yazar burada okuyucu ve dinleyicinin duygularını harekete geçirmiş, dikkatlerini çekmiş ve onları gelecek olaylara karşı teyakkuz halinde tutmuştur. Yazar bu ayeti kullanmak suretiyle bütün bu unsurları bir araya getirmiş olmaktadır. Kufî makamesinde ise öncekinin aksine kısmî bir iktibas yapılmaktadır. Kendi durumunu vasfederken Ebu Zeyd'in sözleri şu şekildedir:"إن مَرامي الغربة لَفَظتني إلى هذه التربة ، وأنا ذو مجاعة وَبوسى وجِراب كفؤاد أم موسى" "Gurbet arzusu bana bu topraklar hakkında söz söyletti. Ben Musa'nın annesinin kalbi gibi açlık, şiddetli fakirlik ve hastalık içindeyim."[333] Burada **وأصبح فؤاد أم موسى فارغاً إن كادت تبدي به لولا أن ربطنا على قلبها لتكون من المؤمنين** "*Mûsâ'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz (çocuğu ile ilgili sözümüze) inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı." (Kasas, 28/10)* ayetine işaret vardır. Yazar burada Ebu Zeyd'in azlık, fakirlik, yoksulluk gibi maddî ihtiyaçları ile Hz. Musa'nın annesinin kalbi üzerinden örnek verdiği manevî ihtiyaçları bir araya getirmiştir. Zira oğlunun uzak olması ve onu gördüğü halde tek bir kelime konuşamaması annesine acı vermiştir.

Harîrî *Makâmât'*ının sonunu hikâyelerinin kahramanı Ebu Zeyd es-Serucî'nin mescidlerde yapmış olduğu itikâflara, onun zühd ve tasavvuf konusundaki yapmacıklığına ayırmıştır. Yazar makamesini nasihat ve ravi Haris b. Himam'ın vasiyetiyle bitirmektedir. O vasiyetinde şöyle der." ... اجعل الموت نُصب عينك ، وهذا فراق بيني وبينك" "Ölümü gözünün afeti kıl. Çünkü bu bizi birbirimizden ayırır."[334] Yazar sözlerinin sonunda Kur'an'da Hızır ve Hz. Musa arasında geçen konuşmadan yaptığı iktibasla bitirmektedir. **قال هذا فراق بيني وبينك سأنبئك بتأويل ما لم تستطع عليه صبرا** "*Hızır, "İşte bu birbirimizden ayrılmamız demektir" dedi. "Şimdi sana sabredemediğin şeylerin içyüzünü anlatacağım." (Kehf, 18/78)* Harirî makâmelerinde Kur'an'dan pek çok iktibasta bulunmuştur. Adeta o

[332] el-Harirî, *Makâmâtu'l-Harirî*, s.178.
[333] el-Harirî, *Makâmâtu'l-Harirî*, s.45.
[334] el-Harirî, *Makâmâtu'l-Harirî*, s.455.

insanlara Kur'an'ın kurumaz bir kaynak olduğunu anlatmak istemektedir. O edebiyatın ve hayatın her yönüyle ilgili Kur'an'dan faydalanmaktadır.[335]

2.7.1.1 İbn Nübâte ve İktibas

Ebu Yahya Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail b. Nübâte (ö.374/984)[336] Seyfuddevle İbn Hamdân zamanında Halep hatipliği yapmıştır. Hutbelerinde ayet zikretmekten veya surelere işaret etmekten geri durmamıştır. Hutbelerinin konusu, zühde teşvik, dünyayı kınama, ölümü hatırlatma üzerinedir. Halk onun gibi hutbe verenin olmadığı konusunda ittifak etmiştir.[337] Şimdi onun pek çok hutbesinde yer alan iktibas örneklerine değineceğiz. Hutbeleri, Arap edebiyatını etkileyen ve yazılarını zenginleştiren iktibas örnekleriyle doludur. O, hutbelerinden birisinde şöyle söylemektedir.

"أيها الناس ارمقوا العواقب بمقل الفكر ، وانظروا لنفوسكم أجمل النظر ... قبل أن تُقبل الساعة بعجابها وتُنشر الخليقة لحسابها ، وتُرتهن النفوس باكتسابها وتُنكر القبائل أنسابها ، يوم ترونها تذهل كل مرضعة عما أرضعت، وتحصل كل مبضعة عما أبضعت وتُجازى كل موضعة بما فيه أوضعت "

Ey insanlar kıyamet saatiyle şaşkınlıkla karşılaşılmadan, hesap için diriltilmeden, kazanılan şeyler rehin bırakılmadan, kabileler nesebini inkâr etmeden önce düşünüp taşınarak akıbetinize bakın, nefislerinizi güzelce gözden geçirin. "*Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer." (Hac, 22/2)* Herkes ektiğini biçecek, ortaya koyduğu şeyin karşılığını alacaktır.[338]

İbn Nübâte iktibas yaparken, ayetleri tam olarak yani değiştirmeksizin naklettiği gibi hiçbir harfine dokunmadan ve kelime tertibini de bozmadan ayetin bir bölümünü, ifade ettiği manayı kuvvetlendirmek ve iyice açıklığa kavuşturmak için kullanmaktadır. Bu örneklerden birisi şöyledir.

"Şeytanın ayaklarınızı kaydırmasına dikkat edin. Günah pisliklerini gözyaşı dökerek temizleyin. Kalplerin hüznünü, pişmanlık gününü hatırlayarak teselli edin. Siz ona yüzünüzün tozuyla, aç bir karınla, baldırı çıplak, yalın ayak, sarhoşlar gibi, korkudan şaşkına dönmüş bir şekilde geldiniz. Dostlarınız sizden ayrılır. Yardımcılarınız bir şey yapamaz. Çocuklar babasından kaçar. İşte o zaman açıkça tek Allah'ın olduğunu anlarlar. Ey ümitleri kesildiğinde çaresi olmayan, ey eceli geldiğinde şiddetle korkan,

---

[335] Seyyid Amrûf, Murtezâ Gâzi, *el-İktibâsu'l-Kur'anî Fî Makâmâti'l-Harirî,* et-Turâsi'l-Arabî, Dımeşk, 2002, s.60

[336] Biyografisi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, c.III, s.156; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb,* c.IV, s.397; Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, c.III, s.156; Zirikli, *el-Â'lâm,* c.IV, s.23.

[337] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb,* c.IV, s.398.

[338] el-Mikdâd, Yâsir, *Divân Hutabi İbn Nübâte,* el-Va'yu'l-İslâm, 1. Baskı, Kuveyt, 2012, s.35-6.

zulmete girdiğinde pişmanlığı çok olan, şüphesiz bu kesin gerçektir! Onun haberlerinin doğruluğunu bir süre sonra mutlaka öğreneceksiniz.[339]

Hutbenin sonunda iki farklı ayetin bir bölümüyle iki ayrı iktibas yapılmıştır. İlk iktibas **إن هذا لهو حق اليقين** *"Şüphesiz bu, kesin gerçektir." (Vakıa, 56/95)* ayetiyken, ikinci iktibas **ولتعلمن نبأه بعد حين** "*Onun haberlerinin doğruluğunu bir süre sonra mutlaka öğreneceksiniz." (Sad, 38/88)* ayetidir.

İbn Nübâte, hutbesinde ayetleri kafiyeli olarak mezcetmekte ve sanki tek parçaymış gibi nesir yazısında onları ahenkli bir şekilde kullanmaktadır. Hatta neredeyse Kur'an hafızları, ayetleri iyi bilenler ve onunla meşgul olanlar bile ayetleri metinden ayırt edememektedirler. Bu duruma bir örnek olarak şunu zikredebiliriz.

"..... قد شغلك كشف الغطاء عن الأخذ والعطاء ، فجاد بك إلى قبرك البخيل ، وأتبعك الصوت والعويل ، وتضمنك السفر الطويل ، وقابلك اليوم الثقيل وحاسبك الملك الجليل على الكثير والقليل ، فألفيتَ منسيّ عملك مذكوراً ومخفيّ زللك مسطوراً ومستور فضائحك مشهوراً ، ولُقيت كتاباً تلقاه منشوراً ، لا يدع سريرة إلا أبداها ولا يغادر صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها ، فيومئذ تَفِد الخلائق على الله بهما ، فيحاسبهم على ما أحاط به علماً ، ويُنفِذ في كل عامل منهم بعلمه حُكماً، وعنت الوجوه للحي القيوم وقد خاب من حمل ظلما"

…Aldığın ve verdiğin şeylerle ilgili örtünün kaldırılması seni meşgul ediyor. Cimri mezarın seninle zenginleşti. Sesler ve inlemeler seni izledi. Uzun yolculuğa çıktın. Ağır bir gün seni karşıladı. Melek seni az ya da çok hesaba çekti. Amelinden unuttuklarını hatırlatarak, hatalarından gizlediklerini ortaya çıkartarak, kötülüklerinden saklı olanları ortaya dökerek seni karşıladı. Gizli şeylerin bırakılmayıp ortaya çıkartıldığı, küçük – büyük hiçbir şeyin bırakılmadan hepsinin sayılıp döküldüğü açılıp okunan bir kitapla karşılaştın. İşte o gün mahlûkat Allah'ın huzuruna bölük bölük gelecek ve Allah her şeyi kuşatan ilmiyle onları hesaba çekecek. Amelde bulunan herkese ilmiyle hükmünü infaz edecek. "*Bütün yüzler; diri, yaratıklarına hâkim ve onları koruyup gözeten Allah'a boyun eğmiştir. Zulüm yüklenen, mutlaka hüsrana uğramıştır. (Taha, 20/111)*[340]

Bu hutbedeki ilk iktibas **ووُضع الكتاب فترى المجرمين مشفقين مما فيه يقولون يا ويلتنا مال هذا الكتاب لا يغادر صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها** *"Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" derler." (Kehf, 18/49)* ayetinden bir bölüm ile yapılmıştır. Bu noktada dikkatimizi çeken ilk husus iktibas ile ortaya çıkan lafzî ve manevî

[339] el-Mikdâd, Yâsir, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.48.
[340] el-Mikdâd, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.56.

uyumluluktur. Şöyle ki, أحصاها ve أبداها ifadeleri ile metnin حكما-ظلما kelimeleriarasında secî uyumu ortaya çıkmaktadır. Hutbe anlam bakımından ele alındığında ise, hatibin ahirette karşılaşılacak durumu tasvir ederek dinleyenlere hatırlatmalarda bulunmak amacı ile iktibasta bulunulan ayetler dikkat çekici bir uyumluluk arz etmektedir.

Yine başka bir hutbesinde ise kendisi şöyle demektedir:

" فيا أهل العقول تفكروا ، ويا ذوي التحارب اعتبروا ، ويا أولي الأبصار تبصروا ، ويا حملة القرآن تدبروا قبل أن تتضمنكم الحبر وتغيركم الغِير ويُستعجم منكم الخبر ، ويواريكم التّرب والمدر ، فلا يرى منكم عين ولا أثر . **ويقول الإنسان يومئذ أين المفر كلا لا وزر إلى ربك يومئذ المستقر**"

Çitler sizi kuşatmadan, heva ve heves sizi değiştirmeden, haberler size müphem kalmadan, toprak üzerinize örtülmeden önce ey akıl sahipleri tefekkür edin. Ey birbirine düşman olanlar ibret alın. Ey basiret sahipleri basiretli olun. Ey Kur'an hafızları derinlemesine düşünün. Sizden ne bir göz ne bir eser görünür. "*(Evet) o gün insan «Kaçış nereye?» diyecek. Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur." (Kıyame, 75/12)*[341]

Burada kıyame suresinden yapılan iktibas açıktır. İktibas edilen ayet, metnin aslında re (ر) harfi üzerine yapılan kafiyeye tam uygun olarak sanki metinden bir parçaymış gibi, gelmiş ve metnin manasını tamamlamıştır.

Hatibin Ramazan hutbesinin bir bölümü şöyledir.

".... يا لها داراً انقطع من الرخاء رجاء حلالها وامتنع من البقاء فناء نكالها ، شعار أهلها الويل الطويل ودثارهم البكاء والعويل، وسرابيلهم الخزي الوبيل ومقيلهم الهاوية فبئس المقيل ، يقطع الحميم منهم أمعاءً طالما أولعت بأكل الحرام ، وتضعضع الجحيم منهم أعضاءها لما أسرعت في اكتساب الآثام .... فجلودهم مجدّدة للعذاب ووجوههم مسودة بسوء لحساب، والزبانية يدخلون عليهم من كل باب يقولون لا مرحباً بكم أُبتم شر مآب ، يُنادون إلهاً غرّهم في العاجلة حلمُهُ فخالفوه وحقّ عليهم في الآجلة حكمُهُ لما أسفوه، **ربنا أخرجنا منها فإن عدنا فإنا ظالمون ولو رُدّوا لعادوا إلى ما نهوا عنه وإنهم لكاذبون** ، فيجيبهم الجبار بعد حين إجابة ذي قوة متين **اخسؤوا فيها ولا تكلمون** "

Ey büyük günah işleyenler, helali umarak bolluğun bitttiği, azabın bitmesi için bekadan vazgeçilen bir diyar(ateş) isteyin. Onların ehlinin şiarı uzun bir pişmanlıktır. Onların üst elbisesi ağlama ve feryat, pantolonları kötü bir rezillik, dinlenme yeri ateştir -ki o ne kötü bir dinlenme yeridir.- Haram yemeye düşkün oldukları için kaynar su onların bağırsaklarını delecek, günah işlemeye devam ettiği için ateş onların azalarını yakacak. Onların bedenleri azab içinde kalacak, yüzleri kötü bir hesap sebebiyle kararacak, zebaniler onlara her kapıdan girecek ve onlara "Size hoş

[341] el-Mikdâd, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.58-9.

geldin yok. Siz şerli bir yere döndünüz." diyecek. Onlar dünyada nefislerine uyup aldandığı dolayısıyla O'na muhalefet ettiği, ahirette de kendilerine O'nun azabının hak olduğu ilaha seslenecek. *"Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer (tekrar günaha) dönersek şüphesiz kendimize zulmetmiş oluruz." (Muminûn, 23/107) "Eğer (Dünya'ya) geri döndürülselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancıdırlar." (En'âm, 6/28)* Biraz sonra güç ve kuvvet sahibi Cebbâr olan Allah onlara şöyle cevap verecek. *"Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!" (Muminûn, 23/108).*[342]

Burada ayetler son derece yerinde kullanılmış ve nasıl kullanılması gerektiği bir nevi gösterilmiştir. Hutbede geçen farklı surelerdeki üç ayet aşikardır. Bu ayetler sanki tek bir vakitte bir defa nazil olmuş gibi birbiriyle uyumludur. Bu ayetler metnin başından sonuna kadar güzelce süslenmiş tek bir parça olarak şekil verilmiş ahenkli bir manzum, birbiriyle irtibatlı bir nesr gibi gelmiştir.

Allah'tan daha önce Dünya'ya geri dönme talepleri olmayıp bu talepleri reddedilmediğinden ötürü, dünyaya döneceklerini uman zalimlerin ateşten çıkma talepleri ilm-i ilâhi tarafından reddedilmektedir. Onların bu amel ve düşüncesi adl-i ilâhi gereği gelecek olan "Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!" neticesinin sebebidir. İbn Nübâte ölüm ve kıyamet korkuları hakkındaki hutbesinde ise şöyle söylemektedir.

"فتأهبوا رحمكم الله للصوت السميع والموت الذريع والخطب الفظيع والحساب السريع ، إذا انشقت السماء فمارت وتمزقت الجبال فسارت وبعثرت الضرائح فثارت ، ونُشرت الصحف فطارت وشُخّصت الأبصار فحارت ، وخسرت تجارات المسيئين فبارت ، واشتدت رحى القيامة على المذنبين فدارت ، وسقطت قوى المتجبرين فخارت ، وأزلفت الجنة للمتقين فنارت وسُعّرت النار على الكافرين ففارت ، هنالك يفرّ الولد من والديه ويعض الظالم على يديه، وتوضع موازين الحق لوزن أعمال الخلق ، فأما من ثقلت موازينه فهو في عيشة راضية وأما من خفّت موازينه فأمه هاوية وما أدراك ما هيه نار حامية"

İşitilen bir ses, ani bir ölüm, kötü bir bela, hızlı bir hesap için hazırlanın. -Allah size merhamet etsin.- Gök yarılıp dağ parçalanıp gittiğinde, mezarlar alt üst olduğunda, sahifeler saçılıp uçuştuğunda, gözler dikilip hayrete düştüğünde, kötülerin ticareti zarar edip bittiğinde, kıyamet bütün şiddetiyle günahkarların üzerine kopmaya başlayıp devam ettiğinde, kibirlilerin güçleri kırılıp zayıfladığında, cennet müttakilere yaklaştırılıp nurlandığında, cehennem kâfirler için alevlendirilip kaynadığında, işte o zaman oğul ana-babasından kaçacak, zalim elini ısıracak, hak

[342] el-Mikdâd, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.106-7.

ölçüleri halkın amellerini tartmak için konulacaktır. *İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye (kızgın ateş)'dir." (Karia, 101/6-10)*[343]

Hutbede, sonunda yer alan açık ayet iktibasının yanında pek çok iktibas yer almaktadır. "Cennet müttakilere yaklaştırılıp nurlandığında" ifadesi **وأزلفت الجنة للمتقين** *"Cennet, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılacak." (Şuarâ, 26/90)* ayetinden iktibas edilmiştir. **ويوم يعض الظالم على يديه يقول ياليتني اتخذت مع الرسول سبيلا** "zalim elini ısıracak" ifadesi ise "*O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!" (Furkan: 25/27)* ayetinden nakledilmiştir. İbn Nübâte iktibasta bulunduğu ayeti, maksadının anlaşılması ve kuvvetlendirilmesinde kullanmıştır. O bu amaçla, farklı surelerden birçok ayeti, ölüm ve sonrası bağlamında ortak bir mananın oluşmasında bir araya getirmiştir. Bu hususta ahiretteki farklı insan gruplarını tasvir eden ayet-i kerimelere yer verilmesi adeta bir zorunluluk halini almıştır.

İbn Nübâte Allah Resulü'nün vefatına dair hutbesinde şöyle söylemektedir.

"... فكيف يطمع في البقاء الطامعون وهم المصدقون بما يسمعون أم ماذا ينتظر المقصرون ، ويتعلل به المغرورون ؟أيحسبون أنهم من المنون مستورون ؟ أم يتوهمون أنهم إلى البلد مؤخرون؟ ساء ما يستشعرون بل تأتيهم بغتة فتبهتهم فلا يستطيعون ردّها ولا هم ينظرون"

İşittiklerini tasdik ederken geride kalanlar nasıl ümitlenecek, günahkârlar ne bekleyecek, mağrurlar ne ile avunacak? Yoksa onlar ölmeyeceklerini mi sanırlar? Yahut onlar asıl diyara gitme hususunda ertelenecek lerini mi vehmederler? Ne kötü düşünüyorlar. "*Şüphesiz o (tehdit edildikleri azap) onlara ansızın gelecek de kendilerini şaşkınlıktan dondurup bırakacak. Artık ne onu geri çevirmeye güçleri yetecek, ne de kendilerine göz açtırılacak." (Enbiyâ, 21/40)*[344]

İktibas edilen ayet, metinde yerli yerine konulmuş, ayetin kelimeleri aslî mekânında kullanılmıştır. Fani dünyaya kendini kaptıranlar orada ebedi kalacağını sanırlar. Zamanın geçip gitmesine itibar etmez, çevresindeki insanların göçüp gitmesine bakmazlar. Onlar kendilerini ebediyyen ahiretten tehir edilmiş sanırlar. Oysa Rabb'inin emri ansızın ve dünya yolcularını uyarmak için gelecektir.

[343] el-Mikdâd, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.122-3.
[344] el-Mikdâd, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.276.

Cihad ve farklı konulara teşvik babındaki hutbesinde İbn Nübâte, iktibas yapmıştır.

" ... فأقبلوا رحمكم الله على جهاد العدو يُدِم الله إقبالكم وأخرجوا حق الله من الأموال يُثمر الله أموالكم ، وأصلحوا فساد الأعمال يُصلح الله لكم أحوالكم ، وأهينوا النفوس في سبيل الله يُكرم الله مآلكم ، وحصِّنوا بالصبر الجميل حُرمكم وأطفالكم ، **وإن تتولوا يستبدل قوماً غيركم ثم لا يكونوا أمثالكم"**

Düşmanla cihada yönelin ki, Allah sizin yönelmenizi daim kılsın, mallarınızda Allah hakkını elinizden çıkarın ki Allah mallarınızı bereketlendirsin. Fasit amellerinizi ıslah edin ki Allah da sizi ve halinizi ıslah etsin. Nefislerinizi Allah yolunda küçük görün ki Allah sizin akıbetinize değer versin. Güzel sabır ile kendinizi güçlendirin ki size ve evlatlarınıza hürmet edilsin. *"Eğer O'ndan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar." (Muhammed, 47/38)*[345]

Buradaki iktibas **ها أنتم هؤلاء تُدعون لتُنفقوا في سبيل الله فمنكم من يبخل ومن يبخل فإنما يبخل عن نفسه والله الغني وأنتم الفقراء وإن تتولوا يستبدل قوماً غيركم ثم لا يكونوا أمثالكم** "*İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O'ndan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar." (Muhammed, 47/38)"* ayetinin bir bölümüdür. İktibas olunan ayet zikredildiği hutbenin konusuyla uyum arz etmektedir. Savaş ve cihattan yüz çevirmek dinden ve Allah Resulü'nden yüz çevirmek gibi olup her iki davranışın sonu da zarar getirmektedir.

Kur'an'ın hatminde yaptığı hutbede ise şunları söylemektedir.

"... اللهم اجعلنا من الذين جدّوا في قصدك فلم ينكُلوا وسلكوا الطريق إليك فلم يعدلوا ، واعتمدوا في الوصول عليك حتى وصلوا ، فرويت قلوبهم من محبتك ، وأنِست نفوسهم بمعرفتك فلم يقطعهم عنك قاطع ولا منعهم عن بلوغ ما أمّلوه لديك مانع ، فهم فيما اشتهت أنفسهم خالدون ،**لا يحزنهم الفزع الأكبر وتتلقاهم الملائكة هذا يومكم الذى كنتم توعدون"**

Allah'ım bizi, senin maksadın üzerine ciddiyetle gidip ondan geri durmayanlardan, senin yolundan gidip ondan dönmeyenlerden, vasıl oluncaya kadar sana ulaşma konusunda azmedenlerden eyle. Çünkü onların kalpleri senin mahabbetini yudumlamış, nefisleri marifetinle dolmuştur. Hiçbir yol kesici onları senin yolundan ayıramamış, hiçbir mâni senin tarafından ümit besledikleri şeye ulaşmada onlara engel olamamışdır. Dolayısıyla onlar nefislerinin arzuladığı şeyleri ebedi olarak

[345] el-Mikdâd, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.313.

tadacaklardır. *“En büyük korku bile onları tasalandırmaz ve melekler onları, "İşte bu, size vaad edilen (mutlu) gününüzdür" diyerek karşılarlar.* (Enbiya, 21/103)[346]

İbn Nübâte içki içmenin nehyi konusunda yaptığı hutbede ise şunları söylemektedir.

"... أيها الناس : وضح الصواب لمن طلبه فرغب فيه ونصح الكتاب لمن عمل بأوامره ونواهيه ، وأفصح بذكر ما أحلّ لكم وحرّم ، وبيان ما أشكل عليكم وأبهم ، فلا تُغلّبوا –رحمكم الله- الأهواء الموبقة لمن أطاعها عليه **وقد فصّل لكم ما حرّم عليكم إلا ما اضطررتم إليه وإن كثيراً ليضلون بأهوائهم بغير علم** ، ويخادعون أنفسهم بارتكاب المحارم والإثم ألا وإن الخمرة رجس من عمل الشيطان فاجتنبوها ، وخطوة من خطواته فلا تقربوها "...

Ey insanlar onu talep edip arzulayan için doğru açıktır. Emir ve nehiyleriyle amel edecek kişi için kitap nasihatçi, sizin için helal ve haram kıldığı şeyi zikretme ve size kapalı gelen şeyleri açıklama konusunda fasihtir. Kendisine itaat eden kişiyi helak eden hevaya mağlup olmayın. “*Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken, üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir. Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyarak bilmeden (halkı) saptırıyorlar.” (En’âm, 6/119)* nefisleri haram ve günah işleme konusunda onları aldatıyor. Dikkat edin içki şeytan işi bir pisliktir. Ondan sakının. Onun adımlarına yaklaşmayın.[347]

İbn Nübâte’nin hutbelerinde kullandığı iktibasın amacını birkaç noktada özetleyebiliriz.

- İbn Nübâte Kur’ân iktibasıyla hutbede vermek istediği manayı güçlendirmekte ve desteklemektedir. Dolayısıyla ayetler manayı tamamlayıcı olarak gelmektedir.
- Hutbede kullanılan ayetlerin yazarın ilk hutbesinden son hutbesine kadar takip ettiği seci sanatına uyumlu olarak kullanıldığını görmekteyiz.
- Ayetler sanki hutbenin bir parçası olup metinle bütünleşmiş olarak gelmekte ve onun aslî unsuru gibi kullanılmaktadır.

Şimdi ise ayetleri kullanımı açısından İbn Nübâte’ye yakın bir yol takip eden İbnu’l-Cevzî’nin iktibas örneklerinden bahsedeceğiz.

[346] el-Mikdâd, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.404.
[347] el-Mikdâd, *Divânu Hutabi İbn Nübâte*, s.420-1.

2.7.1.2 İbnu'l-Cevzî ve İktibas

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kuraşî, İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200)[348] Hanbeli fakihi, muhaddis, tarihçi ve kelamcıdır. Bağdad'da doğmuş ve ölmüştür. Onun hitabet ve vaazda büyük bir yeri vardır. Hutbelerinin çoğu, vaaz, zühd, Allah'a hamd ve sena üzerinedir. Hutbeleri el-Leali, el-Yevâkît, el-Mensûr gibi pek çok önemli kitapta yer almaktadır. Bu hutbeleri diğerlerinden ayıran hususiyet; kafiyeye uygun olarak çokça ayet kullanmasıdır. İbnu'l-Cevzî de İbn Nübâte'nin metodunu uygulamıştır.

Bütün hutbelerinin yer aldığı *el-Leali* kitabındaki, iktibasta bulunduğu bazı hutbeleri burada zikredeceğiz. Onlardan birisi:

" الحمد لله الذي بيده الإيجاد والإنشاء .... والرخص والغلاء ، وخلق الإنسان وخلق له الأشياء ، فمن خلقه كانت الأرض والسماء، وهبّت الريح وجرى الماء وتكوّن الصبح والمساء ، وعلّمه الخطّ فجاء الهجاء .... ولقّنه الإقرار بالقدر فالمنع منه والعطاء **قل اللهم مالك الملك تؤتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء"**

İcâd ve inşâ eden, fakirleştiren, zenginleştiren, insanı ve onun için eşyayı yaratan Allah'a hamd olsun. Yeryüzü ve gökyüzü onun yarattıklarından oldu. Rüzgâr esti, su aktı, sabah ve akşam oluştu. İnsana yazmayı öğretti ve ardından hece geldi… Kaderi ikrar etmeyi insana telkin etti. Men etmek de O'ndan, ihsan da O'ndandır. "*De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın..." (Al-i İmrân, 3/26)*[349]

İktibas olunan ayet, hutbe ile hem lafzî hem de anlamsal bakımdan uyum arz etmektedir. Zira ayet, hatibin hutbesinde esas aldığı secîye uygun olduğu gibi Allah'ın kuvvet ve kudretinin dile getirildiği bir bağlamda zikredilmiştir.

Geçmiş milletleri hatırlattığı ve bu hususta vaazda bulunduğu hutbesinde şöyle söyler.

"الحمد لله الذي تسبحه الأعيان المائعة والجامدة ، والعيون الجارية والراكدة ، والعيون المتيقظة والراقدة والقلوب القلقة والباردة ، أَسْجد الملائكة لآدم لا إنها

عائدة ، ونجّى نوحاً وغرّق الأمم الجاحدة ، وسلّم الخليل يوم النار فأصبحت خامدة ، وكلّم موسى كفاحاً وأعظم به فائدة ، وأحيا الموتى لعيسى وأنزل المائدة ، وقدّم محمداً فما ولدت مثله والدة ، ودحر الشياطين لمبعثه فذُلّت الماردة ، وأطلق سيوفه في أعدائه فأصبحت حاصدة ، وجعل أمته على الأمم قبلها شاهدة، فاشكروه فقد أحبكم واحمدوه إذ أَعْذبَ شُربكم يا أيها الناس اتقوا ربكم الذي خلقكم من نفس واحدة**"**

Akıcı ve donuk kaynakların, uyanık ve uyuyan gözlerin, hisli ve soğuk kalplerin kendisini tesbih ettiği, melekleri Adem'e secde ettiren, Nuh'u kurtarıp inkârcı

[348] Soyu Ebu Bekir es-Sıddık'a dayanmaktadır. Hadis ve irşat konularında asrının âlim ve önderlerindendir. Biyografisi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, c.III, s.140; Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, c.I, s.520.
[349] TO PDF:http://www.al-mostafa.com. S2, 20-06-2017

kavmini boğan, İbrahim'i ateşten kurtarıp ateşi söndüren, Musa ile konuşan, İsa için ölüleri dirilten, sofra indiren, Muhammed'i bize bahşeden ki hiçbir ana onun gibisini doğurmamıştır. Şeytanlar onun gelişiyle yenilmiş, inatkarların inadı kırılmıştır, kılıçlar düşmana çekilip düşman biçilmiştir. Peygamberin ümmeti önceki ümmetlere şahit kılındı. Siz Allah'a şükredin. Çünkü o sizi seviyor. Siz ona hamdedin. Çünkü o sizin içeceğinizi tatlandırıyor. "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Allah'a karşı gelmekten sakının." (Nisa, 4/1)*

Burada **يا أيها الناس اتقوا ربكم الذي خلقكم من نفس واحدة وخلق منها زوجها وبث منهما رجالاً كثيراً ونساء. واتقوا الله الذي تساءلون به والأرحام إن الله كان عليكم رقيباً** "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir." (Nisa, 4/1)* ayetinin bir kısmından iktibasta bulunulmuştur.

İbnu'l-Cevzî, ayet iktibaslarında yukarıdaki örneklerde olduğu üzere, açıkça ayeti zikrederek kullandığı gibi açıkça zikretmeksizin kendi cümlesinin içine bir nevi yedirmek suretiyle de kullanmaktadır. Bidat ehlinin ortaya attığı bidatlarla alakalı konuştuğu bir hutbesinde bu tarz bir kullanımı mevcuttur.

" الحمد لله الذي أعزّ مَن بخدمته يحتمي وشرف من إلى طاعته ينتمي ... أقرّ بوحدانيته لحمي ودمي وأعلمني وجودي أنه أخرجني من عدمي ، وعجز عن الإحاطة بصفاته ذهني وفمي ..... جمعتُ بين الكتاب والسنة وعاش لي توأمي ، سوط السنة بيدي أضرب به من إلى البدع ينتمي ، هذه عصاي أتوكأ عليها وأهش بها على غنمي، يا لها من درر قذف بها بحر قلبي إلى ساحل فمي ."

Kendisine hizmet etmek suretiyle gazabından korunan kimseyi izzetli kılan, kendisine itaat edeni şereflendiren Allah'a hamd olsun… Etim ve kanım onun vahdaniyyetini ikrar eder. Vücudum O'nun, beni yokluktan çıkarttığını ve zihnim ile ağzım O'nun sıfatlarını kavramaktan aciz olduğumu haber eder… Ben kitap ve sünneti cem ettim. O ikisi bende ikiz gibi yaşadı. Elimdeki sünnet kırbacını bidatleri çıkartana vuracağım. O benim değneğim. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Ey kalb denizimin ağız sahiline attığı inci sahipleri![350]

İbnu'l-Cevzî bu hutbesinde Hz. Musa'nın sözleri olan **قال هي عصاي أتوكأ عليها وأهش بها على غنمي ولي فيها مآرب أخرى** "*O dedi ki: "O benim değneğimdir. Ona*

[350] http://www.al-mostafa.com.S2, s.30. 20-06-2017

dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm." (Taha, 20/18) ayetinin bir kısmını kendi sözleri gibi iktibas yapmıştır. Çünkü asâ(baston) ile dayanılıp yüründüğü gibi gerektiğinde bir şeye de kırbaç misali vurulabilir. İbnu'l-Cevzî de sünnet dayanağını(asâ) gerektiğinde kırbaç gibi bidatçilere vuracağını belirtmiş ve bunun için ayetten iktibasta bulunmuştur.

el-Leali kitabındaki iktibaslardan verdiğimiz örnekler yeterlidir. Şimdi de *Yevâkît* adlı kitaptaki iktibaslardan birkaç örnek zikredelim. Yazar bu kitabında da aynı metodu uygulamıştır. Yani hutbelerinin çoğuna hamd ve sena ile başlamış, sonra hutbe konusuyla uygun olan ve ifade etmek istediği amaca muvafakat eden bir ayetle bitirmiştir.

Bunun örneklerinden birinde öldükten sonra insana tekrar hayat verilmesi, yağmurun toprağa dokunduğunda yeryüzüne hayat vermesine güzel bir uslupla benzetilmiştir ve bu örnek manayı kuvvetlendirme maksadıyla ayetten iktibasla bitirilmiştir:

"الحمد لله الذي لم يزل إلهاً موجوداً وخالقاً معبوداً وربّاً ، أحسن الفِطر لمّا فطر وزيّن الصّور وربّى ، تساوت الكائنات في علمه قولاً وفعلاً ونهياً وأمراً وبعداً وقرباً .... ألم ترَ كيف أجدبت الغبراء وقد ألمّها الشقاء ضربا ؟ فثارت سحائب اللطف في معادن العطف وأشهر البرق من الضباب غصبا ، وزمجرت أسود الرعود وأشهرت سيوف البروق وأجرت هنالك حربا..... فيا عجباً لمنكر البعث وهو يرى البذر في باطن الأرض قد مات عطشاً وجدبا ، فما كان إلا أن نفخ في صور الرّعد فصار اليبيس رطبا... **فأنبتنا فيها حبّاً وعنباً وقضباً وزيتوناً ونخلاً وحدائق غلباً "**

Mevcut, hâlik, ma'bûd, rab ve ilah olan, suretleri yaratan, süslendiren ve terbiye eden, kainatı ilmiyle söz-fiil, nehy-emir, uzak-yakın olarak müsavi tutan Allah'a hamd olsun… O'nun toprakları nasıl çoraklaştırdığını görmedin mi? Onun acısı bir bedbahtlıktır. Rahmet yağmurlarını şefkat madenlerine boşalttı… Susuz ve çorak iken çekirdeği toprakta gördüğü halde dirilişi inkâr edene yazık! Diriliş ancak sura üfürülüp kurunun yaş olmasından ibarettir. *"Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler ortaya çıkardık." (Abese, 80/27-30)*[351]

Yeryüzünün farklı çeşitlerdeki taneleri, hurmayı, üzümü, zeytini, bahçeleri bitirmesi, İbnu'l-Cevzî'nin ölümden sonra dirilme gibi zor bir meseleyi bize anlaşılır kılmak için takdim edip farklı suretlerde açıkladığı şeyin özüdür.

[351] Naci Hilal, *Mecmu' Resâile Fi'l-Hutabi ve'l-Mevâiz,* Mecelletu'l-Hikme, 1. Baskı, Biritanya, 2000, s.32-33.

İbnu'l-Cevzî bu eserinde tek bir ayetten alıntı yaptığı gibi aynı bağlamda pek çok ayetten de açıkça iktibasta bulunmaktadır. Onlardan birisi de Allah'ın yaratması ve sanatının büyüklüğüne dair sözlerinde geçmektedir.

" الحمد لله الذي نصب لقلوب العارفين إلى معرفته ومحبته معراجا ..... وآنس الغافلين بالدنيا إعراضاً واستدراجا ، سوّى بقدرته سبع سموات وبنى فيها أبراجا ، وأقامها مقام العبد ترجع إليه وتولج إيلاجا ، وزيّنها بالكواكب بين مقيم ومدلج إدلاجا **وجعل القمر فيهنّ نوراً وجعل الشمس سراجا**، وبسط الأرض فقسّمها مهاداً ومروجاً فجاجا ، وأودعها أفانين المعادن ليقضي للساكن فيها منها وطراً وحاجا **فاطر السموات والأرض جعل لكم من أنفسكم أزواجاً ومن الأنعام أزواجا**. فإذا يبست أصول الزرع تعرّضت للخشوع تشكو احتياجا ، انبعث للبِرّ لطف البَرّ فانبعث سحاباً عجاجا ، فاغترف من بركة البركات ماءً عذباً لا ملحاً ولا أجاجا **وأنزلنا من المعصرات ماءً ثجاجاً**.... فيا ساكن المنزل تأهب للانتقال فحادي الرحيل قد شدّ الأحمال وخفّف الأثقال وأثار لشدة السير غباراً وعجاجا، وهل أبقى سلب الغابرين عذراً للعابرين واحتجاجا ؟ أما سلك الموت إلى الترب بمن أخذ منهم منهاجا ؟ ولَيجْمعنّهم مَن مزّقهم ولينشرنّهم من أدرجهم في ظلام القبور يوم النشور إدراجا **والله أنبتكم من الأرض نباتاً ثم يعيدكم فيها ويخرجكم إخراجا** "

Ariflerin kalplerini marifet ve mahabbetine urûc ettiren, gafilleri de dünyaya istidrâc üzere çeviren, kudretiyle yedi kat semayı yaratıp onu burç burç bina eden, kendisine dönüp îlac olması için semayı kul makamında yaratan onu daim ve gece boyu giden (mudlic) yıldızlarla süsleyen, *"Onların içinde ayı, bir ışık, güneşi de bir kandil (sirac) yapan" (Nuh, 71/16)* yeryüzünü yayıp onu, düzlükler, otlaklar (murûc) ve geniş yollara (fucâc) ayıran, yeryüzüne orada oturanların ihtiyaç olduğunda almaları için madenler koyan, "G*ökleri ve yeri yaratıp, size kendinizden zevceler, hayvanlardan da (kendilerine) zevceler yaratan…"(Şura, 42/11)* Allah'a hamd olsun. Ekinin kökleri kuruduğunda eğilip bükülmeye maruz kalır ve ihtiyaç duyarak şikayet eder. Allah ona tuzlu (ucac) bir yağmur gönderdi. Bereket olarak tuzlu ve acı (ucâc) olmayıp tatlı olan bir su indirir. "*Ve rüzgarın sürüklediği bulutlardan şarıldayan*(seccâc) *sular indirdik." (Nebe, 78/14)* Allah dağılmış kimseleri bir araya getirecek ve onları kabrin karanlığında diriliş günü derece derece (idrâc) diriltecek. "*Allah sizi yerden bir bitki (gibi) bitirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve kesinlikle sizi (yeniden) çıkaracaktır."* (ihrâc) *(Nuh, 71/18)*[352]

İbnu'l-Cevzî, bu hutbesinde birden fazla ayetle açıkça iktibas etmekle kalmamış metnin vezin ve kafiyesine uygun olarak sonu cim ve elif (جا) harfiyle biten kelimelerin olduğu ayetleri seçmiştir. Bu sebeple İbnu'l-Cevzî, uslubundaki kuvveti artırmak, lafızlarını güzelleştirmek için ayetleri kullanmada mahir bir hatiptir.

[352] Naci, *Mecmu' Resâile Fi'l-Hutabi ve'l-Mevâiz*, s.40-2

Hatibin iktibasta bulunduğu ilk ayet yer, gökler, yıldızlar ve diğer şeylerin yaratılışına dair hutbenin konusuyla örtüşmektedir. Sonra hatip yerden, Allah'ın çift çift yaratmış olduğu insanların hizmetine sunmak için yerin içine koymuş olduğu rızık ve madenlerden, kuru toprağı canlandırdığı yağmurdan onunla bitirdiği ekinlerden bahsetmiştir. Son olarak ise sözlerini, münasip olarak **والله أنبتكم من الأرض نباتاً ثم يعيدكم فيها ويخرجكم إخراجا** "*Allah sizi yerden bir bitki (gibi) bitirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve kesinlikle sizi (yeniden) çıkaracaktır.* ***(ihrâc)****" (Nuh, 71/18)* ayetiyle bitirmiştir.[353]

İbnu'l-Cevzî, pek çok hutbesinde iktibas yapmaktadır. Burada da zikrettiğimiz bazı örneklerine baktığımızda ayet kullanma ve iktibasta bulunma konusunda İbn Nübâte ile benzer bir yol izlediği görülmektedir. Bu iki hatibin de hutbeleri sanki tek bir alet ile parlatılmış veya aynı su ile yıkanmış bir söz gibidir. Dolayısıyla hutbenin sözleri birbirinden bağımsız, mana da lafızdan kopuk değildir. Hutbe sanki iplikleri allı pullu seçilmiş ve birbirine sımsıkı bağlı dokunmuş bir örgü veya hiçbir çukuru ya da yaması olmayan dümdüz bir yol gibidir. Birbiriyle sıkı bir irtibatı olduğundan sözün başı sonundan ayrılamaz. Dolayısıyla kullanılan ayetlerin hepsi, manayı tamamlayan ve süsleyen, cümlede bir boşluk ya da manada bir ağırlık oluşturmayan bir parça gibidirler. İki hatip de kafiyeye bağımlı kalmamışlardır. Fakat ayetleri okuyan ve dinleyenlerin farklı ve birbirinden bağımsız hissetmemesi için sözlerinin kafiyesine göre ayet tercih etmişler, manayı tamamlayan lafzı süslendiren ve güzelliğe güzellik katan ayetleri seçmişlerdir.

2.7.1.3 İbnu'l-Verdî ve İktibas

İbnu'l-Verdî diye bilinen Zeynuddin Ömer b. Muzaffer (ö. 749/1348)[354] değerli bir yazardır. O, lisanı fasih olan ediplerden olup Kur'an'a dayanan güçlü lafızları, akıcı bir dille kullanmaktadır. Onun ayetlerle mezcolmuş şiir gibi bir nesr ortaya koyduğunu görmekteyiz. Edebiyatta yeri büyük olan meşhur ve güçlü yazılarını iktibasla süslemektedir.

İbnu'l-Verdî'nin makameleri farklı konulardaki çeşitli iktibaslarla doludur. Zalim bir hâkimi vasfettiği, hükmüyle haksızlık yaptığını, hükmetmeyi bilmediğini söylediği makamesinde iktibasta bulunmuştur.

---

[353] İbnu'l-Cevzî'nin Yevâkit kitabında ayet iktibasında bulunduğu diğer hutbelerinden örnek için bkz. Naci, *Mecmu' Resâile Fi'l-Hutabi ve'l-Mevâiz*, s.54, 60-1

[354] Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed. Ebi'l-Fevâris, el-Halebî İbnu'l-Verdî ismiyle maruf olmuştur. Çok yönlü bir alim olup Menbic şehrinin kadılığını yapmıştır. Halep'de vefat etmiştir. Biyografisi için bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c.VIII, s.275; Kehhâle, *Mucemu'l-Muellifîn*, c.II, s.580; Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, c.I, s.789; Zirikli, *el-Â'lâm*, c.V, s.67.

" لقد بالغ في الختل والفتنة أشد من القتل

" هلّا قرأ هذا القاضي الجديد ولا يضار كاتب ولا شهيد

" أَذْهَبَ حُبُّ الذهب دهن ذهنه وأفنى كلا إن الإنسان ليطغى أن رآه استغنى

فلا قوة لنا من جمرته[355]ولا حول، لا يحب الله الجهر بالسوء من القول

O hâkim aldatmada (hatl) abarttı. *"Fitne, adam öldürmeden(katl) daha kötüdür." (Bakara, 2/190)*

Bu yeni (cedîd) hâkim okumadı mı? *"Yazana da şahide (şehid) de bir zarar verilmesin." (Bakara, 2/190)*

Altın sevgisi zihnin yağını götürür ve yok eder. (efnâ) *"Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için (isteğnâ) mutlaka azgınlık eder." (Alak: 96/6)*

Onun ateşine karşı bizim ne gücümüz (havl) ne de kuvvetimiz var. "*Allah, çirkin sözün(kavl) açıklanmasını sevmez." (Nisa, 4/148)* [356]

Yazar burada görüldüğü gibi hatl-katl, cedid-şehid, efnâ-isteğnâ, havl-kavl kelimelerini karşılıklı olarak kullanmış ve kafiyeli olarak kendi sözüyle Kur'an sözünü bir arada sunarak Kur'an'dan doğrudan iktibasta bulunmuştur.

Yine sufî makamesinde[357] Maarratu'n-Nu'mân'dan, Kudüs'e gelen bir adamın yolculuğundan ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. Bu yolculukta yolcu, güzel bir şekilde tasvir edilen saf bir su kaynağı bulur.

" ... وماؤها يجري على رأسه خدمة للورّاد ، ويطوف بنفسه سواء العاكف فيه والباد . ثم يصف مصادفته لِرهْط من الرجال وحديثهم الحسن : " ثم خاضوا في بحث يسرونه مني ومناظرة يخفونها عني ، بلفظ ألطف من النسيم ومعنى مزاجه من تسنيم ، ويدور حديثهم عن التصوف والمتصوفة : " قال: بالله لقد صدقت في متصوفة العصر ونصحتك في جمع ألسنتهم ترمي بشرر كالقصر...."

Onun suyu, gelenlere (vürrâd) hizmet için baş üstüne akar. O, *yerli, misafir (bâd) bütün insanlara eşit olarak hizmet eder. (Hac, 22/25)"* Sonra yolcunun bir kafileye denk gelmesini ve onların güzel sözlerini şöyle vasfetmektedir. "Sonra onlar esintiden (nesîm) daha hoş bir lafız, "*içeriği tesnimden." (Mutaffifîn, 83/27)* olan bir mana ile beni sevindiren bir bahse ve benden gizledikleri bir münazaraya daldılar." Sonra İbnu'l-Verdî onların sözlerini tasavvuf ve mutasavvıfa getirir. "Vallahi sen **asr**ın mutasavvıfları hakkında doğru söyledin. Ben sana onların "H*er biri **kasr***

[355] - جمري العلة : منسوب إلى جمرة النار أو الحصاة يُستنجى بها ، أو من الجمر أي السرعة ، أجمرت الدابة أسرعت وَعَدت وكلها في الهجاء

[356] Suyutî, Celalettin, *el-Muhâzarât ve'l-Muhâverât,* thk. Yahya el-Cebûrî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, 2003, s.191.

[357] İbnu'l-Verdî, *ed-Divân,* s.16; Suyutî, *el-Muhâzarât ve'l-Muhâverât, s.344.*

büyüklüğünde kıvılcımlar saçan.” (Murselât, 77/32) sözleri hakkında nasihat ediyorum.

Bu pasajda da yazar sözleriyle açıktan iktibas ettiği ayetleri aynı kafiyede bitirerek ahenkli bir metin oluşturmuştur. İçerisinde iktibasta bulunulan bu makamelerinin manayı zenginleştirmek için Kur’an harflerinden istifade etme ve ayetleri yerli yerinde kullanma konusunda açık bir edebî ve belâğî kıymeti vardır. Bununla birlikte yazarın kendi asrında yaşanan hadiseleri anlattığı tarihî ve ictimâi bir yönü vardır. Dolayısıyla bu makameler tarihî, coğrafî, edebî gibi çeşitli yönleri bulunan metinlerdir.

İbnu’l-Verdî maksadını, güzel uslubu ve eşsiz kelimeleriyle aktarmıştır. Uzun aradan sonra şehirlere yağan yağmur hakkında söyledikleri bunun örneklerinden biridir.

"لله ذلك الوحل بعد ذلك المحل ، وكثرة البر بعد أن مس الضر ، فقد عمت الأمطار الأقطار حتى أصبح هرى الحكار على شفا جرف هار ، ورمت المخازن مقاليدها إليكم وقال لكم خزنتها سلام عليكم "

Bu kuraklıktan (mahl) sonra bu sulu çamur (vahl), zarar (zurr) dokunduktan sonra buğdayın (burr) çok olması Allah’ın takdiridir. Katre katre yağmurlar yağmaz oldu. İhtikârcının (hukkâr) sopası, çökmeye (hâr) yüz tutmuş bir yarın kenarıdır. Onların depoları kilitlerini size atar. Oranın bekçileri size "Selâm olsun!” der.”[358]

Kur’an harfleri İbnu’l-Verdî'nin edebî olarak seçtiği kelimelerin değerini yüceltmiş, kokusunu güzelleştirmiştir. “Zararın dokunması” sanki bize Yusuf’un kardeşlerini işittirmiştir. Onların durumu, yağmur azlığı sebebiyle **فلما دخلوا عليه قالوا يا أيها العزيز مسنا وأهلنا الضر** “*Bunun üzerine (Mısır'a dönüp) Yûsuf'un yanına girdiklerinde, "Ey güçlü vezir! Bize ve ailemize zarar dokundu.” (Yusuf, 12/88)* diyen Yusuf’un kardeşlerinin durumu gibidir. Kıtlık günlerinde satmak için mal biriktiren ihtikârcının durumu ise, binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kuran kimse gibidir. **أفمن أسس بنيانه على تقوى من الله ورضوان خير أم من أسس بنيانه على شفا جرف هار فانهار به في نار جهنم** “*Binasını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve O'nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? (Tevbe, 9/109)* Büyük bir kıtlıktan sonra bol hayra eren kulların durumu ise **وسيق الذين اتقوا ربهم إلى الجنة زمرا حتى إذا جاؤوها وفتحت أبوابها وقال لهم خونتها سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين** “*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selâm*

[358] İbnu’l-Verdî, *ed-Divân,* s.71

olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin." (Zümer, 39/73) ayetindeki gibi Rablerine karşı gelmekten sakınanların durumu gibidir.

Şa'ban ayındaki bir depremi anlatırken ise şunları söylemektedir.

"... عاينّا منها أهوالاً تقشعر منها الحجارة وتتفرق، وأن منها لما يشقق ، وأن منها لما يهبط من خشية الله ويفرق ، فكم دخل الفاعل والصانع داراً صخرها يابس وذهبها غض ، فوجدا فيها جداراً يريد أن ينقض .... وكم ليلة سهرناها سهر ليالي الهجر ودعونا الله تعالى أنها سلام هي حتى مطلع الفجر"

…Taşları titretip parçalayan depremden dolayı bizler korku yaşadık. O taşlardan bazıları yarıldı. Bazıları Allah korkusuyla düştü. Nice oyuncu ve sanatçı taş yığını çıkışı olmayan bir eve girdi de *"Orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler." (Kehf, 18/77)* Bizim evsiz olarak gecelediğimiz ve *"Tan yerinin ağarmasına kadar bir esenlik" (Kadir, 97/5)* içinde olmak için Allah'a dua ettiğimiz nice gece vardır.[359]

Burada metin içinde açıkça zikredilen iki ayet bölümünün yanında, "o taşlardan bazıları yarıldı, bazıları Allah korkusuyla düştü." ifadelerinde **ثم قست قلوبكم من بعد ذلك فهي كالحجارة أو أشد قسوة. وإن من الحجارة لما يتفجر منه الأنهار. وإن منها لما يشقق فيخرج منه الماء. وإن منها لما يهبط من خشية الله. وما الله بغافل عما تعملون** "S*onra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir." (Bakara, 2/74)* ayetinden iktibas yapılmıştır.[360] İbnu'l-Verdî, Kur'an ayetlerini kullanma üslubuyla bize edebî bir ders ile deprem, taun ve kuraklıktan sonra gelen yağmur gibi şeylerle ilgili tarihî bilgiler vermektedir. Yazar burada en güzel lafızlarla, eşsiz Kur'an kelimeleriyle süslediği değerli bir uslup ve şaşırtıcı bir dil dersi vermektedir. Ayrıca o bizim için ürünü edebiyatçıları bile şaşırtan bir bilgi bahçesi oluşturmaktadır.

2.8. Tevkî'âtta İktibas

V-k-a kökünden türeyen tevkî' kelimesi sözlükte dalları kendisine uzanan ve bir şeyin düşmesine delalet eden bir asıl anlamına gelmektedir.[361] Tevkî kelimesinin luğavi pek çok manası vardır. Onlardan biri de zannetmek, vehmetmek, hayvanın sırtında beliren eser, taşıdığı şeyin çok olması sebebiyle sırtındaki iz veya yolculuk eseri sırtında iz çıkan

[359] İbnu'l-Verdî, *ed-Divân,* s.79.
[360] İbnu'l-Verdî'nin başka iktibasları için bkz. İbnu'l-Verdî, *ed-Divân,* s.24, 65, 87, 88, 89; Suyutî, *el-Muhâzarât ve'l-Muhâverât, s.106-7*
[361] İbn Fâris, *Makâyisi'l-Luğa,* c.VI, s.133

deveye muvakkı' denilir. Yine yağmurun yere isabet etmesi anlamlarına gelir.[362] Kitapta tevkî ise bir şeyin boş olduktan sonra kitabın içine konmasıdır.

Terim olarak tevki İslâm devletlerinde hükümdarın kendilerine gelen mektuplara cevap için ya da yeni mektuplar yazmak için kullandıkları şeylerdir. Hükümdarların tevkîleri mektubun sonunda olur. Onunla kastettiği muradı anlaşılır.[363]

Makâyis sahibi Ahmed b. Fâris (ö.395/1004) tevkî kelimesinin terim manasına işaret eden ilk alimlerdendir. Kendisi tevkî'i "O da boşa çıktıktan sonra kitaba katılan şey" olarak tanımlamaktadır.[364] Tevkî açık bir belagat unsuru olarak görülmektedir. Çünkü tevki belagatin tam olarak amacını yerine getirmektedir. Bu amaç ise icâzdır. Biz tevkîatta Kur'an ayetlerini veya hadisten bölümleri, şiir beyitlerinin hikmetli sözlerini ve benzeri sözleri görmekteyiz.

el-Kalkaşendî (ö. 821/1418) *Subhu'l-A'şâ* kitabında ıstılahî manasından bahsettiği yerde tevkî'i, halife ya da vezir hattı gibi hikayelerin haşiyelerinde yazılan şeyler için de kullanarak tevkîin anlam alanını genişletmiştir.[365]

Tevkî'at dört halife zamanında başlamış, susturucu cevaplar veya kendisiyle kastedilenin bilindiği açık beyanat türleri şeklinde ayrı bir tür olarak belirmiştir. Emevîler döneminde gelişmiş ve genişlemiştir. Abbasiler ise onu tevki divanı olarak bilinen özel bir divan olarak kullanmışlardır.[366]

Şimdi tevkîât örnekleri üzerinde duralım.

Mısırlı bir grup, Mervan b. Hakem'i Halife Ömer b. el-Hattab'a şikâyet ettiğinde, kendisi mektubunda Mervan'a **فإن عصوك فقل إني بريء مما تعملون** "*Eğer sana karşı gelirlerse, "Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım" de." (Şuarâ, 26/216)* ayetini tevkî etti.[367] Halife Ömer bu tevkîiyle işlerini Allah'a havale edip zalim bir valinin yaptıklarından beri olduğunu ona söylemiştir. Bu ayeti tevkî ile Halife Ömer onu, halkına zulmeden herkesin aleyhine bir delil olarak ortaya koymuştur.

Emevî halifesi el-Velid b. Abdulmelik b. Mervan'ın (ö. 96/714) Dımeşk'de bir kiliseyi yıktığı gün Rum Kralı kendisine şunu yazmıştır.

---

[362] İbn Fâris, *Makâyisi'l-Luğa*, c.VI, s.134; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Maârif, ts., c.VI, s.4896.
[363] Merçil, Erdoğan "Tevkī'" *DİA*, c.XLI, s.35-36
[364] İbn Fâris, *Makâyisi'l-Luğa*, c.VI, s.134.
[365] el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c.XI, s.114.
[366] Kudâme b. Cafer, *el-Harâc ve Sınâatu'l-Kitâbe*, thk. Muhammed Huseyin ez-Zebîdî, Dâru'r-Reşîd, Irâk, 1981, s.53.
[367] Bkz. es-Seâlebî, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail, *Hâsu'l-Hâs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1994, s.126. Bu rivayet Osman b. Affan'nın lisanıyla el-Akdu'l-Ferîd eserinde gelmiştir. Bkz. İbn Abdi Rabbi, Ahmed b. Muhammed, *el-Akdu'l-Ferîd*, thk. Mufîd Kamîhâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983, IV, s.287.

"إنك هدمت الكنيسة التي رآى أبوك تركها ، فإن كان صواباً فقد أخطأ أبوك وإن كان خطأ فما عذرك؟ فكتب إليه الوليد : وداوود وسليمان إن يحكمان في الحرث إذ نفشت فيه غنم القوم وكنا لحكمهم شاهدين ففهمناها سليمان وكلاً آتينا حكماً وعلماً"

Sen babanın yıkmadığı kiliseyi yıktın. Şayet bu doğru ise senin baban hata yapmıştır. Bu hata ise senin özrün nedir?" Velid ise ona "*Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. (Enbiyâ, 21/78)*[368] diye yazmıştır.

Halife bu ayetle, krala bir konuda görüş ve hüküm belirtirken iki kişinin ihtilaf edebileceğini belirten bir mesaj vermek istemiştir.

Ziyad b. Ebîh (ö. 53/673)[369] Said b. el-As'a (ö. 59/679)[370] hitaben mektubunda **كلا إن الإنسان ليطغى أن رآه استغنى** "*Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder."* (Alak, 96/6)[371] ayetini tevki etmiştir.

Halife Ömer b. Abdulaziz de tevkîatında çokça ayet kullanmıştır. Halife yüzü nahoş olsa da işini adil ve güzel yapan zekât toplama görevlisi olan bir kişiye; **ولا أقول للذين تزدري أعينكم لن يؤتيهم الله خيراً** *"Sizin hor gördüğünüz kimseler için, "Allah, onlara asla hiçbir hayır vermez" diyemem."* (Hud, 11/31) ayetini tevki olarak yazmıştır. Burada ayetle yapılan tevkinin, istenilen amacı yerine getirebilmek için bu ayetin benzerinin gerektirdiği duruma mutabık düştüğü görülmektedir. Çünkü Allah bedenlere ve yüzlere değil amellere ve kalplere bakar. Halifenin zekât toplayıcısı olarak tayin ettiği kişi çirkin olsa da işini en güzel surette yapmıştır. Dolayısıyla tevkide iktibas edilen ayet güzel bir cevap olarak zikredilmiştir.

Yine Halife Ömer b. Abdulaziz Kufe'deki zekât memuruna da, dedesi Ömer b. el-Hattâb'ın yaptığı gibi yapması gerektiğini tevkî ederek **أولئك الذين هدى الله فبهداهم اقتده** "*İşte, onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Sen de onların tuttuğu yola uy..." (En'âm, 6/90)* ayetini yazmıştır. Ömer b. Abdulaziz'in takdim ettiği fiil ve ikrar ettiği söz yeni değildir. Onu kardeşi de daha öncesinde söylemiştir.

---

[368] İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd,* c.II, s.72

[369] Fetihler yapmış bir komutandır. Babasının ismi konusu ihtilaflıdır. Babasının Ebu Süfyan olduğu söylenmektedir. Küfe ve Basra'da valilik yapmıştır. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.III, s.494; İbn Hallikân, *el-Vâfî Bi'l-Vefeyât,* c.XV, s.6; Zirikli, *el-A'lâm*, c.III, s.53.

[370] Said b. el-As b. Ümeyye b. Abduşems b. Abdumenâf el-Kureşî, Muaviye zamanında Medine valiliği yapmıştır.

[371] es-Seâlebî, *Hâsu'l-Hâs*, s.127.

Süleyman b. Abdulmelik (ö.99/715)[372] kendisini vazifeden azletmekle tehdid eden Kuteybe b. Müslim'den (ö.96/715)[373] gelen bir yazıya cevaben şöyle yazmıştır. **وإن تصبروا وتتقوا لا يضركم كيدهم شيئاً** *"Eğer siz sabırlı olur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez." (Al-i İmrân, 3/120)*[374]

Abbasîler Dönemine geldiğimizde ise tevkîatın, Divânu't-Tevkî ismiyle hususî divanlara konularak kesintisiz şekilde çokça kullanıldığını görmekteyiz. Bu asırda halife, emir ve yöneticiler tarafından iktibas çokça kullanılmaktadır. Nitekim zulmeden bir zekât memuruna "وما كنتُ متخذ المضلين عضداً" *"Saptıranları da hiçbir zaman yardımcı edinmiş değilim." (Kehf, 18/51)* ayetini yazan[375] Ebu'l-Abbas es-Seffâh (ö. 136/754)[376] bunlardan biridir.

Kufe'de mallarının suya batmasından şikayet eden bir topluluk hakkında **وقيل بعداً للقوم الظالمين** *"Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi."(Bakara, 2/124)* ayetini yazmıştır.[377] Ebu'l-Abbas bu ayeti, zulmetmeleri sebebiyle başlarına gelen musibetten şikâyet eden bir kavmi uyarmak için seçmiştir. Dolayısıyla kullanılan ayet kastedilmek istenen mana ve amaç için yeterlidir.

Halife Ebu Cafer el-Mansûr'un (ö. 158/775)[378] da pek çok tevkîatı vardır. Onlardan biri amcası Abdullah b. Ali'ye (ö. 147/764)[379] yazdığı tevkî'dir. Bu tevki'de **ادفع بالتي هي أحسن فإذا الذي بينك وبينه عداوة كأنه ولي حميم وما يلقّها إلا الذين صبروا وما يلقاها إلا ذو حظ عظيم** *"Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında*

[372] Süleyman b. Abdulmelik b. Mervan, emevi halifesidir. Hilafete hicri 96 senesinde gelmiştir. Cürcan ve Taberistan'ı fethetmiştir. Hilafeti iki sene 8 ay sürmüştür. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.V, s.111; Zirikli, *el-A'lâm*, c.III, s.130

[373] Kuteybe b. Müslim b Amr b. el-Hasîn, Ebu Hıfz, emir ve fatihtir. Mavareunnehir gibi fetihleriyle meşhurdur. Hilafeti 13 sene sürmüştür. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.IV, s.410; İbn Hallikân, *el-Vâfî Bi'l-Vefeyât,* c.IV, s.86; Zirikli, *el-A'lâm*, c.V, s.189.

[374] İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.290.

[375] İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.294.

[376] Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbas b. Abdulmuttalib ilk Abbasî halifesidir. İslam tarihinde ilk kez bakanlıklar kuran kişidir. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Sieyru Almi'n-Nubelâ,* VI, s.77; Zirikli, *el-Âlâm*, IV, s.116.

[377] İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.294.

[378] Halife Ebu Cafer Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Haşimi el-Abbasî, Abbasi halifelerinin ikincisi olup hilafeti 22 sene sürmüştür. Bağdat şehrini kuran halifedir. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.VII, s.83; Zirikli, *el-A'lâm*, c.IV, s.117.

[379] Abdullah b. Ali b. Abdullah b. el-Abbas el-Hâşîmî el-Abbâsî, emir ve Ebu Caferin amcasıdır. Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, c.IV, s.104.

düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir." (Fussilet, 41/34) ayetini iktibas etmiştir.[380]

Halife el-Mehdî'nin (ö. 169/785)[381] Ermenî bir arkadaşına yazdığı tevkî' vardır. Arkadaşı halkının halifeye itaat etmemesine üzülüp bu durumu kendisine yazınca Halife ona; **خذ العفو وأمر بالعرف وأعرض عن الجاهلين** "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir." (A'râf, 7/199)* ayetini tevkî etmiştir.[382]

Rum Meliki, Harun Reşid'e (ö. 193/809)[383] "Ben ülkemdeki her haç/istavrozu, ordumdaki her kahraman askeri sana doğru yöneltiyorum." diye bir yazı gönderince Harun Reşit ona; **وسيعلم الكفار لمن عقبى الدار** "*İnkâr edenler de yarın dünya yurdunun sonunun kime ait olduğunu bileceklerdir." (Ra'd, 13/42)* ayetini tevki edip göndermiştir.[384] Harun Reşid'in tevkîi, Rum kralının kalbindeki korkuyu artırmaya yetecek bir cevap ve tehdid içermektedir.

Halife el-Me'mun (ö. 218/833)[385], Nasr b. Seyyâr'a (ö. 131/748)[386] يا أبا رافع

إني متوفيك ورافعك إليّ ومطهّرك من الذين كفروا "Ya Ebâ Râfî' "S*enin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtaracağım."* tevkîinde bulunmuştur.[387] Halife tevkiinde bu ayeti kullanma amacını açıkça söylemektedir. Zira insanların hayatını sonlandıran, nefislerini yükselten yalnız Allah'tır. Bu ayetin mücmel olarak kullanılması caiz değildir. Çünkü âlimler Allah'ın kendisine nisbet ettiği şeylerin iktibas edilmesini caiz görmemektedir. Me'mun burada kendisini Allah'a nisbet etmeyi değil, İbn Seyyar'ın sahib olacağı konumu kastetmektedir.

---

[380] Halife Ebu Cafer'in iktibasta bulunduğu diğer tevkîatı için bkz. İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.294.

[381] Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Ali b. Abdillah b. Abbas b. Abdulmuttalib, üçüncü Abbasî halifesidir. Hilafeti 10 sene sürmüştür. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.VII, s.400.

[382] İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.295.

[383] Halife Ebu Cafer Harun b. el-Mehdî Muhammed İbn Mansur Ebu Cafer Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdillah b. Abbas, beşinci Abbasî halifesi olup hilafeti 23 yıl 2 ay sürmüştür. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.IX, s.286; Zirikli, *el-A'lâm*, c.VIII, s.62.

[384] İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.297; en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb Fî Funûni'l-Edeb*, c.VII, s.11.

[385] el-Memun Abdullah b. Harun er-Reşît b. Muhammed el-Mehdî b. Ebî Cafer el-Mansûr, Abbasilerin 7.ci halifesidir. İlim ve alime önem verirdi. Felsefe kitaplarını tercüme ettirmesiyle tanınır. Biyografisi için bkz. İbn Hallikân, Hediyyetu'l-Arifîn, c.I, s.439; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.X, s.272; Zirikli, *el-A'lâm*, c.IV, s.142.

[386] Nasr b. es-Seyyâr b. Râfi b. Harrî b. Rabia el-Kinânî, cesur, dahi, edip ve şair olan bir emirdir. Horasanda valilik yapmıştır. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.V, s.463; Zirikli, *el-A'lâm*, c.VIII, s.23.

[387] es-Seâlebî, *Hâsu'l-Hâs*, s.132; Me'mun'un diğer tevkileri için bkz. İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.298.

Halifelerin dışında vezir ve komutanlardan da tevkilerinde ayetten iktibaslarda bulunanlar vardır. Abbasî devletinin kurucularından büyük komutan Ebu Müslim el-Horasânî'nin pek çok tevkîi bulunmaktadır. Onlardan birinde, edip olan İbn Kahtaba'ya (ö.160/724) **ادعُ إلى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة** "*Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır…" (Nahl, 16/125)* ayetini yazmıştır. Bazı komutanların askerleri bırakıp onlarla ilgilenmedikleri kendisine yazıldığında onlara, **ألم ترَ إلى الذين بدّلوا نعمة الله كفراً وأحلّوا قومهم دار البوار جهنم يصلونها وبئس القرار** "*Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!" (İbrahim, 14/29)* ayetini tevkî etmiştir.[388]

Memun'un veziri Hasan b. Sehl'in (ö. 236/851)[389] bir rüya tefsiri hakkında kendisine gelen bir şairin yazısına yönelik bir tevkîi vardır.

رأيتُ في النّوم أني راكبٌ فرساً ولي وصيفٌ وفي كفّي دنانيرُ
فقــال قومٌ لهــم فهــمٌ ومعرفــة رأيتَ خيراً وللأحلام تعبيــرُ
رؤياك فَسِّر غداً عند الأمير تجد تعبير ذاك وفي النوم التباشير

Ben uykuda kendimi bir ata binmiş gördüm.
Vardır, yanımda hizmetkar, avucumda pek çok *dinar*.
Anlayış ve marifet sahibi bir grup şöyle dedi:
Sen hayır gördün, rüyalara vardır *tabir*.
Sen rüyanı yarın emirin yanında tefsir et. Bulursun,
Bu tabiri. Uykuda vardır birçok *tebşir*

Yazısının sonunda **أضغاث أحلام وما نحن بتأويل الأحلام بعالمين** "*Dediler ki: "Bunlar karma karışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz." (Yusuf, 12/44)* ayetini tevki etmiştir.[390]

Me'mun'un vezirlerinden olan El-Fazl b. Sehl de (ö. 202/818),[391] yol kesen haramiler hakkında **إنما جزاء الذين يحاربون الله ورسوله ويسعون في الأرض فساداً أن يُقَتّلوا أو يصلبوا أو تُقطّع أيديهم وأرجلهم من خلاف أو يُنفوا من الأرض ، ذلك لهم خزي في الدنيا ولهم في الآخرة عذاب عظيم** "*Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk*

[388] Ebu Müslim el-Horosânî'nin diğer tevkiî için bkz. İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.301.
[389] el-Hasan b. Sehl b. Abdillah es-Serahsî, Ebu Muhammed, Memunun veziridir. Biyografisi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, c.II, s.120; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.XI, s.171; Zirikli, *el-A'lâm*, c.II, s.192.
[390] İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.304.
[391] el-Fazl b. Sehl es-Serahsî, Ebu'l-Abbas, Memunun veziri. Zü'r-Riyâseteyn lakabı vardır. Çünkü o vezirlikle birlikte ordu komutanlığı da yapmaktadır. Biyografisi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, c.IV, s.41; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c.X, s.99; Zirikli, *el-A'lâm*, c.V, s.149.

çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır." (Maide, 5/33) ayetiyle bir tevki yazmıştır.[392] Yol kesmek, yeryüzünde fesat çıkartmak için çalışmaktır. Bu ayetle yapılan tevki, onları en hayırlı sözle, en veciz tabirle cezalandırma tehdidinde bulunmaya kâfidir.[393]

Endelüs döneminde de tevkiler yazılmıştır. Onlardan birinin yazarı da askeri komutan olup Endülüse gelip sonra Marakeş'e dönen el-Mansûr Ebu Yusuf Yakup b. Yusuf'dur. (ö.595/1198)[394] Avrupalı bir kralın tehdit içerikli

" باسمك اللهم فاطر السموات والأرض وصلى الله على السيد المسيح روح الله وكلمته"

"Yer ve göklerin yaratıcısının ismi ve Allah'ın ruhu ve kelimesi olan Efendimiz Mesih'in selamıyla..." diye başlayan sözlerini içeren bir yazı kendisine geldiğinde el-Mansûr Ebu Yusuf onu parçalayıp yırtmış ve o kağıdın bir parçasının arkasına **ارجع إليهم فلنأتينهم بجنود لا قبل لهم بها ولنخرجنهم منها أذلة وهم صاغرون** *"Sen onlara dön. Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız." (Neml, 27/37)* ayetini yazmıştır.[395] Manayı tam bir şekilde anlaşılır kılmanın yanında el-Mansûr Ebu Yusuf'un bu ayeti askerî bir tehdid ve harp ilânı bağlamında kullandığı anlaşılmaktadır. El-Mansûr Ebu Yusuf bu ayeti açık bir tehdid ve savaşı gerektirecek bir konjöktüre uygun olarak en güzel şekilde kullanmıştır.

Bu örnekler, İslam düşünce geleneğinin muhtelif dönemlerinde varid olup terkibindeki üstün üslupla birlikte fazlalık, gariplik ve haddinden fazla kısalıktan uzak olan fasih lafızların seçilmesiyle diğerlerinden ayrılan tevkiattan bazılarıdır. Biz de burada örnek olarak sadece konumuzu ilgilendiren ayetlerin kullanıldığı tevkiatı seçtik.[396]

Tevki'âtta iktibas yapılmasının amacı belağî ve bedîî değildir. Kral ve emirlerin tevkîatlarında gördüğümüz siyasi gayelere matuftur. Tevkî sahiplerinin hedef ve gayeleri maksatlarını ve siyasi kararlarını açıklayan ayetlerle sınırlıdır. Tevkiatta kullanılan ayetlerin tehdid ve bir bakış açısı gösteren anlamlar taşıması sebebiyle, tevkiatlar bazen barış ve savaş kararı gibi olmaktadır.

---

[392] İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.303.
[393] Abbasî vezirlerinden Tahir b. el-Huseyn'in ayetle iktibas ettiği tevkîi için bkz. es-Seâlebî, *Hâsu'l-Hâs*, s.133.
[394] Biyografisi için bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c.VI, s.525.
[395] İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c.VI, s.525.
[396] İktibas yapılan diğer tevkiat örnekleri için bkz. İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.IV, s.294, 298, 301; es-Seâlebî, *Hâsu'l-Hâs*, s.133.

2.9. Farklı Bağlamlarda İktibas

Çok farklı bağlamlarda Kur'an'dan iktibasta bulunulmuştur. Mesela Amr b. As'ın şöyle söylediği rivayet edilmektedir.

" ما رأيت قريشاً أرادوا قتل النبي صلى الله عليه وسلم إلا يوم ائتمروا به وهم جلوس في ظل الكعبة ، ورسول الله يصلي عند المقام ، فقام إليه عقبة بن أبي معيط فجعل رداءه في عنقه ثم جذبه به حتى وجب بركبتيه وتصايح الناس وظنوا أنه مقتول، فأقبل أبو بكر يشتد حتى أخذ بضبعي رسول الله من ورائه وهو يقول : أتقتلون رجلاً أن يقول ربي الله"

Allah Rasulü'nü öldürmek isteyen Kureyşlilerin Kabe'nin gölgesinde oturup komplo kurduklarını gördüm. Ukbe b. Ebi Muayt (2/624)[397] namaz kılarken Resulüllah'ın yanına gitti. Elbisesini boynuna doladı. Sonra Resulüllah dizlerinin üstüne çökene kadar onu çekti. İnsanlar bağırıştılar ve onun öldüğünü sandılar. Ebu Bekir şiddetli bir şekilde ona yöneldi. Hatta arkasından Rasulullah'ın bacaklarını tutarak şöyle söyledi. *"Rabbim Allah'tır, dediği için bir adam mı öldüreceksiniz?" (Mümin, 40/28)*[398]

Hz. Ebu Bekir bu ayeti onların haksız olduğuna bir delil olarak söylemiştir. Çünkü Allah Resulü onlara eziyet etmemiştir. Bilakis onların şirk içinde olmalarına rağmen onları o çukurdan çıkarmaya, putlara ibadetten, bir olan Allah'a ibadete yöneltmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Hz. Ebu Bekir onlara bu sözle "Niçin Resulüllah'ı öldürüyorsunuz. Öldürmek için onun sizi güzellikle davet etmesi dışında ne gibi bir gerekçeniz var." demek istemiştir. Dolayısıyla bu ayet haksızlıklarını kabul etmeleri için onlara yöneltilmiş bir uyarıdır.[399]

Hz. Ali de Sıffin savaşında insanlara hitap ederken bir ayetle iktibasta bulunmuştur:

"يا معشر المسلمين تجلّبوا السكينة وأكبروا اللآمة ... وعاودوا الكَرّ واستحيوا من الفرّ فإنه عار في الأعقاب ونار يوم الحساب ، وطيبوا عن الحياة نفساً وسيراً إلى الموت سيراً سُجحا ، فصمداً صمداً حتى يبلغ الكتاب أجله والله معكم ولن يتركم أعمالكم"

Ey Müslüman topluluğu! Sakin olun. Silahınızı getirin… Yeniden saldırın. Kaçmaktan haya edin. Çünkü kaçmak arkanızdan gelecekler için utanç, hesap günü için de ateş vesilesidir. Hayatınızı ölüme güzelce giderek iyi bir şekilde güzelleştirin.

---

[397] Ukbe b. Ebâ b. Zekvân b. Ümeyye b. Abdişems, Ebu'l-Velid künyesi Ebu Muayttır. İslam'ın ilk yıllarında Müslümanlara şiddetli ezada bulunan birisidir. Bedir günü öldürülmüştür. Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-A'lâm,* c.IV, s.240.

[398] el-Bûsîrî, Ahmed b. Ebi Bekir b. İsmail, *İthâfü'l-Maharrati'l-Hıyere*, thk. Dâru'l-Mişkât, Dâru'l-Vatan, ts., c.VI, s.262; Buharî, es- *Sahih*, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 5, 3678

[399] ez-Zemahşerî, *Keşşâf,* s.955

Size takdir edilen vaktin sonu gelinceye kadar kararlı olun.” *Allah sizinle beraberdir. Sizin amellerinizi asla zayi etmeyecektir.* (Muhammed, 47/35)[400]

Burada harb esnasındaki bir konuşmada ayeti kullanmanın önemini görmekteyiz. Hitap harbe hazırlanan bir topluluğa yapılmaktadır. Allah’ın kendileriyle beraber olması sebebiyle ayet bu topluğun kalbine huzur ve güven veren bir mesaj ve teminat gibi gelmiştir. Bundan dolayı bu güven ve huzur ile savaşmalarının önü açılmıştır.

Yezid b. Muaviye (ö. 64/683)[401] de Medinelilere birtakım sözlerinin ardından şu ayeti iktabas ederek mektup yazmıştır.

"أما بعد :فـ{إن الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بأنفسهم وإذا أراد الله بقوم سوءاً فلا مردّ له ، ومالهم من دونه من وال"

“Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur.” (Ra’d, 13/11)[402]

Halife Mütevekkil[403], bir gün Ebu’l-Aynâ’ya (ö. 287/900)[404] “Sad b. Abdilmelik (ö.132/750)[405] sana gülüyor.” deyince o şöyle demiştir. **إن الذين أجرموا كانوا من الذين آمنوا يضحكون** *“Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülüyorlardı.” (Mutaffifîn, 83/29)*[406] Bu ayet, Ebu’l-Aynâ’nın kendisiyle meşhur olduğu susturucu cevaplarından birisi sayılır. Çünkü o cevap verirken Kur’an’ı kullanmış dolayısıyla kuvvetli ve sağlam bir cevap vermiştir.[407]

Said b. Cübeyr (ö.95/714)[408] de Haccac’la olan münakaşasında ayetten iktibasta bulunmuştur.

"قال له الحجاج : ما أضحكك؟ قال : عجبتُ من جرأتك على الله ، وحلم الله جل وعلا عليك ثم استقبل القبلة فقال : "وجهت وجهي للذي فطر السموات والأرض حنيفاً وما أنا من المشركين قال: اقتلوه على القبلة، قال: فأينما

[400] Ebu Said Mansur b. el-Huseyn, *Nesru’d-Dur*, Menşûratu Vizârati’s-Sekâfe, Dmeşk, 1997, c.I, s.123.
[401] Yezid b. Muaviye b. Ebi Süfyân Emevî halifelerinin ikincisidir. Hilafeti 3 sene 9 ay sürmüştür. Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-A’lâm*, c.VIII, s.189.
[402] Ebu Said, *Nesru’d-Dur*, c.II, s.192.
[403] Ebu’l-Fazl Cafer b. el-Mutasım b. er-Reşid b. el-Mehdî, Abbasi halifelerinin en cesur olanlarındandır. Hilafeti 14 sene sürmüştür. Biyografisi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, c.I, s.350; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, c.XII, s.30.
[404] Muhammed b. Kasım, edip, fasih, katip, şair. Gözleri kırk yaşında kapanmıştır. Biyografisi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, c.IV, s.343; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, c.XIII, s.308.
[405] Biyografisi için bkz. Zirikli, *el-A’lâm*, c.III, s.98.
[406] Ebu Said, *Nesru’d-Dur*, c.II, s.148.
[407] Ebu’l-Aynâ’nın ayetten iktibas ettiği başka bir sözü için bkz. Ebu Said, *Nesru’d-Dur*, c.II, s.158-9.
[408] Said b. Cübeyr el-Esedî, tabiinden olup ilmini İbn Abbas’tan almıştır. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, c.IV, s.321; Zirikli, *el-A’lâm*, c.III, s.93.

تولوا فثم وجه الله إن الله واسع عليم،قال: اضربوا به الأرض قال: منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة أخرى"

Said b. Cübeyr, Haccac'ın eline esir düşüp Haccac da ölüm emrini verdiğinde gülmüştür. Haccac "niye gülüyorsun." deyince, senin Allah'a karşı cüretkarlığına rağmen Allah'ın sana karşı müsamahakâr davranmasına şaşırdım, diyerek kıbleye yöneldi ve *"Hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim." (En'âm, 6/79)* dedi. Haccac (askerlerine) "Onu kıbleye dönükken öldürün." dedi. Said ise "*Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." (Bakara, 2/115)* deyince, Haccac; "onu yere vurun." demiş. Said ise bu kez *"(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız." (Taha, 20/55)* ayetini okumuştur.[409]

Said b. Cübeyr burada Haccac'a, ayetleri konuya uygun olarak yerli yerinde kullanarak Kur'an ile, zulmünü hatırlatmıştır. Şu da bir gerçek ki ayetin kelimeleri Haccac'ın cellatlarının kılıçlarından daha keskin ve kuvvetlidir.

Hz. Ebu Bekir de Ridde savaşlarının başında müminlere şöyle hitap etmiştir.

" أيها الناس الآن كثر أعداؤكم وقل عددكم ، ركب الشيطان منكم هذا المركب ؟ والله ليُظهرن الله هذا الدين على الأديان كلها ولو كره المشركون قوله الحق ووعده الصدق بل نقذف بالحق على الباطل فيدمغه فإذا هو زاهق ولكم الويل مما تصفون ،و كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة بإذن الله والله مع الصابرين"

Ey insanlar! Düşmanınız çok, sayınız azdır. Sizden kim şeytana uydu? Allah müşrikler hoşlanmasalar bile bu dini bütün dinlerden üstün kılacaktır. Allah'ın sözü hak, va'di doğrudur. "*Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da* beynini *parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş. Allah'a karşı yakıştırdığınız nitelemelerden ötürü yazıklar olsun size!" (Enbiyâ, 21/18) "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah, sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/249)*[410]

Hak ve batıl arasında devam eden savaş, Allah'ın hükmünü yerine getirmeme konusunda direnenler tarafından İslam diyarında oluşturulan tehdide ilişkin olarak, Hz. Ebu Bekir Müslümanları Kur'an ile uyarmış ve onlara kendilerini çevreleyen her ne zorluk olursa olsun hakkın galip geleceğini, zaferin sayının çokluğuyla değil iman kuvvetiyle

[409] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb,* c.I, s.385-6
[410] Ebu Said, *Nesru'd-Dur*, c.I, s.210.

kazanılacağını hatırlatmıştır. Dolayısıyla Rablerine sadakat ve iman ettikleri sürece az bir topluluğun çoğa galebe çalacağını ayetle ifade etmiştir.

Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) كيف رأيت الولاة ؟ قال : "رأيتهم بكل ريع آية يعبثون ويتخذون مصانع لعلهم يخلدون وإذا بطشوا بطشوا جبارين "Valiler hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorduklarında o, "Ben onları her yüksek yerin boş şeylerle uğraşan bir alameti olarak görüyorum. Onları içlerinde ebedî yaşama ümidiyle binalar edinen, tutup yakaladığı zaman zorbaca yakalayan kişiler olarak görüyorum." demiştir.[411] Hasan Basri bu sözleriyle **أتبنون بكل ريع آية تعبثون وتتخذون مصانع لعلكم تخلدون وإذا بطشتم بطشتم جبارين** *"Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz? İçlerinde ebedî yaşama ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz? Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız." (Şuarâ, 26.128-130)* ayetine işaret etmekte ve ondan iktibasta bulunmaktadır.

Ebu Hanife yanındaki bir grupla hasta ziyaretine gittiği esnada heyetteki bir kişi ile hasta arasında geçen konuşmalarda yine ayetlerden güzel iktibaslarda bulunulmuştur. Hasta cimri birisidir. Grup hastanın yanındayken öğle yemeği yeme düşüncesi akıllarına gelmiştir. Heyetten birisi "آتنا غداءنا لقد لقينا من سفرنا هذا نصباً فتمطى المريض وقال :ليس على الضعفاء ولا على المرضى ولا على الذين لا يجدون ما ينفقون حرج . فغمز أبو حنيفة أصحابه وقال : قوموا فما لكم هنا من فرج" *"öğle yemeğimizi getir, bu yolculuğumuzdan dolayı çok yorgun düştük" dedi." (Kehf, 18/62)* deyince hasta gerinerek "G*üçsüzlere, hastalara ve harcayacakları bir şey bulamayanlara bir günah yoktur. İyilikte bulunan kimselerin (kınanması) için de bir sebep yoktur…" (Tevbe, 9/91)* demiştir. Bunun üzerine Ebu Hanife yanındakilere işarette bulunarak "Kalkın. Size burada ferahlık yoktur." demiştir.[412] Heyetteki kişi yolculuktan gelen ve karnını doyurmak isteyen yorgun bir kişinin durumuna münasip bir ayet seçmiştir. O kişi ihtiyacını talep etme konusunda Kur'an'ı en hayırlı bir kaynak olarak görmüştür. Fakat onlar azlık ve yokluktan şikâyet eden bir hastaya denk gelmişlerdir. Ve o hasta da kendilerinin ihtiyaçlarını ifade ettikleri kaynaktan, zayıf ve hastaların sorumluluktan muaf olduklarına ve hükmün onlar için kaldırıldığına dair bir delil sunarak cevap vermiştir.

Yine başka bir yerde, hâkimin tutuklama kararı verdiği kişiyle ilgili gerekçeli kararını açıklarken ayetten iktibasta bulunduğu görülmektedir. Olay şöyle olmuştur. Hâkim

[411] Ebu Said, *Nesru'd-Dur*, c.III, s.258.
[412] İbn Hicce el-Hamevî, Takıyyuddin Ebu Bekir b. Ali b. Muhammed, *Semerâtu'l-Evrâk*, thk. Ebu'l-Fazl, İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2005, s.46.

bir dava görmekteyken, kendisinin sözlerini yazmak isteyen ve elinde kağıt bulunan bir adam görmüştür. Onun tutuklanıp hapsedilmesini emretmiştir. Bunun üzerine mahkeme kâtibi hâkime bu olayla ilgili ne yazayım? diye sorduğunda Hâkim اكتب استرق السمع فأتبعه شهاب ثاقب "Yaz. Kulak hırsızlığı yaptı. Bundan dolayı onu parlak bir ateş takip etti."[413] Hâkimin buradaki sözünde yapmış olduğu iktibas **إلا من استرق السمع فأتبعه شهاب مبين** *"Ancak kulak hırsızlığı eden olursa, onu da parlak bir ateş takip etmektedir." (Hicr, 15/18)* ayetine dayanmaktadır.

Mecnunların, bazı yerlerde Kur'an ayetlerini kullandıklarını gösteren rivayetler de güzel iktibas örneklerindendir. Cuma'dan çıkan insanlarla karşılaşan bir mecnunun onlara şöyle söylediği rivayet edilmektedir. أيها الناس :إني رسول الله إليكم جميعاً، فقال له مجنون آخر ولا تعجل بالقرآن من قبل أن يُقضى إليك وحيه *"Ey insanlar ben hepinize gönderilen bir elçiyim."* Başka bir mecnun ise ona, "*Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme." (Taha, 20/114)* demiştir.[414]

Yine farklı bir bağlamda çocukları aşırı derecede döven ve bu sebeple kınanan bir öğretmen hakkında rivayet edilen metinde de iktibasın güzel örneklerini bulmak mümkündür. Öğretmen, birisinden çocuklara eğitim verdiği sırada kendisini gözlemlemesini istemiştir. Adam bir çocuğu dövdüğünü görmüş. O çocuğun kendi çocuğu olduğunu fark ettiğinde Ey Öğretmen! **وإن عليك اللعنة إلى يوم الدين** "*Kıyamet gününe kadar sana lâ'net olsun!*" *(Hicr, 15/35)* deyince öğretmen de; *sana ve senin ana-babana da lanet olsun!"* demiştir. Başka bir veli, **فاخرج منها فإنك رجيم** *"Çık oradan, çünkü sen kovuldun!" (Hicr, 15/34)* deyince öğretmen "O senin babandır." deyivermiştir…[415]

Farklı asırlarda ve her türlü bağlamda Kur'an'dan iktibasta bulunulmuş olması Kur'an'ın kalplerde yer eden değerli bir konumu olduğunu bize göstermektedir. Yine bu örnekler bize göstermektedir ki Kur'an ayetlerine olan ilgi ve meyil, en büyük ediplerden, sıradan halka, devlet yöneticilerinden mecnunlara kadar herkesi kuşatmıştır. Her tabakadan insanlar Kur'an harf ve kelimelerini sözlerinin içinde kullanmış ve sözlerinin gücünü ve

[413] Ebu Said, *Nesru'd-Dur*, c.III, s.115.
[414] Ebu Said, *Nesru'd-Dur*, c.II, s.189. diğer bir mecnun iktibas örneği için bkz. Ebu Said, *Nesru'd-Dur*, c.II, s.192.
[415] Ebu Said, *Nesru'd-Dur*, c.III, s.381; Bu başlıktaki diğer örnekler için bkz. Ebu Said, *Nesru'd-Dur*, c.II, s.158-9; c.III, s.148; İbn Abdi Rabbi, *el-Akdu'l-Ferîd*, c.II, s.198, 199; el-Ebşeyhî, *el-Mustedraf Fî Külli Fenni Mustezraf*, c.I, s.78; c.II, s.65-6; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c.II, s.262; İbn Munkız, *Lubabu'l-Adâb*, s.233-4.

kıymetini bu yolla artırmışlardır. Bu aynı zamanda Kur'an'ın değerinin ve toplumun her kesimi üzerindeki luğavî ve edebî etkisinin en büyük delilidir.

2.10. Eski Arap Şiirinde İktibas

Kur'an'ın nazil olması şair ve belagatçiler için büyük bir servettir. O lafızların fesahatini, güzelliğini ve kuvvetini artıran büyük bir luğavî yardımcıdır. Nazil olmasıyla birlikte şairlerin nazarları, beyanı mu'ciz, uslubu parlak olan bu Kitab'a dönmüştür. Şiir kafiyeleri zihinlerde hareket ettiği, kaside rüzgârları fikirlerde oluştuğu gibi fikirler ve zihinler Kur'an'a yönelmeye başlamıştır. Çünkü Kur'an metni onlar için büyük bir kaynaktır. Ünsiyet ettikleri lafız devrinden, Kur'an ayetleri ve kelimelerinden yudumlamaya başladıkları yeni bir devre geçen şairlerin kendisine yöneldiği ilham kaynaklarından ilkidir Kur'an.

Bu kısımda Kur'an'ın nüzulünden sonraki Emevî, Abbasî ve Endulüsîler döneminde iktibasın kullanıldığı kadîm arap şiirlerinden birçok örnek sunmaya çalışacağız. Bununla amacımız şiirlerdeki iktibas güzelliğini göstermektir. Tezin hacmi haddinden fazla genişleyeceği için tabiki iktibasta bulunulan bütün şiirleri burada saymak mümkün değildir. Dolayısıyla zikredeceğimiz şiirler inhisar değil, misal kabilindendir.

İlk önce İmam Şafii'nin (ö. 204/820) kendi şiirlerinde yapmış olduğu iktibasla başlayalım. İmam Şafii zulmden bahsettiği bir şiirinde şöyle iktibas yapmaktadır.

فكــم رأينـــا ظالمــاً متمـرداً يرى النجم تيهاً تحت ظلّ ركابه
"فعمّا قليل" وهو فــي غفلاتــه أناختْ صروف الحادثات ببابه
فأصبح لا مالٌ ولا جاهٌ يرتجى ولا حسنات تلتقــي في كتابــه
وجُوزِي بالأمر الذي كان فاعلاً وصبّ عليه الله سوْط عذابـــه

Nice zalim ve inatçı gördük ki yıldızı, bineğinin gölgesi altında yoldan çıkartıcı olarak görür.

O bunun gafletindeyken az zaman sonra hadiselerin felaketleri kapısını yıktı.

Umduğu ne malı ne makamı ne de iyiliği kitabında bulabilir.

Ona yaptığı ve Allah'ın üzerine azap kamçısı yağdırdığı durumla karşılık verilir.[416]

İmam Şafii'nin zulm hakkında bahsettiği bu şiirde zulme dair pek çok ayetten iktibasta bulunulmuştur. "Az zaman sonra" ifadesi kendisinden önce geçen O peygamber, **قال ربي انصرني بما كذّبون** *"Ey Rabbim! Yalanlamalarına karşı bana yardım et!" dedi." (Muminûn, 23/39)* ayetinin cevabıdır. Ardından **قال عمّ قليل ليُصبحنّ نادمين** "*Allah, "Yakın*

[416] Muhammed İbrahim Selim, *Divânu'ş-Şafii,* Kahire, ts., s.21.

zamanda mutlaka pişman olacaklardır!" dedi." (Muminûn, 23/40) ayeti ilahi bir yardım olarak gelmiştir. İkinci iktibas şiirin konusuyla münasip bir iktibastır. O da şiirde geçen "Allah'ın üzerine azap kamçısı yağdırdığı" sözünde **فصبّ عليهم ربك سوط عذاب** "*Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı." (Fecr, 89/13)* ayetinden yapılan iktibastır. **الذين طغوا في البلاد فأكثروا فيها الفساد** Bu *şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran." (Fecr, 89/11-2)* Firavun kavmindeki zalimlerin cezalandırılmasıdır. Bu her zalimin kesin sonu, her haddi aşanın döneceği yerdir.[417]

İkinci iktibas örneğimizi ise Ebu'l-Atâhiyye'den (ö. 211/826)[418] verelim.

Ebu'l-Atâhiyye'nin sulûk ettiği zühd yolu, bazı şiirlerinde iktibası kullanmasını gerektirmektedir. Onun şiiri dinî bir kimlikten ve zühde dair bir manadan ayrı düşünülemez. Allah'ı vasfettiği bir şiirinde şöyle iktibasta bulunmuştur.

وهو الخفيّ الظاهر الملك الذي هو لم يزل ملكاً على العرش استوى

"O, arşın üzerine istiva edip hükümranlığı ebedi olan melik, hafî ve zahirdir."[419]

Buradaki iktibas **الرحمن على العرش استوى** "*Rahmân, Arş'a istiva etmiştir." (Taha, 20/5)* ayetindendir. Burada şair Allah'ın zatı hakkında konuşmak istemekte bu sebeple de şiirini arş ve istiva kelimeleriyle de güçlendirmek istemektedir.

Ebu'l-Atâhiyye'nin nasihat ve irşat bağlamında aktardığı bir şiirinde de iki farklı ayetten iktibasta bulunmuştur.

أقم الصلاة لوقتــها بِطهــورهــا ومن الضلال تفاوتُ الميقــاتِ

واخفض جناحك إن رُزقتَ تسلّطاً وارغب بنفسك عن ذوي اللذاتِ

Namazı vaktinde temiz olarak kıl.

Vakitlerin karışması dalalettendir.

Güçlü iken rızıklandırdığında kanatlarını indir.

Nefsini lezzet sahibi olmaktan sakındır.[420]

İki beyitte geçen iktibaslar "namazını kıl" ve "kanatlarını indir" terkiplerinde gizlidir. İlk terkib, **أقم الصلاة طرفي النهار وزلفاً من الليل** "*Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl." (Hud, 11/114)* ayetinden, ikinci terkib ise **واخفض جناحك لِمن تبعك من المؤمنين** *Mü'minlerden sana uyanlara kanatlarını indir."*

[417] İmam Şafii'nin diğer iktibasları için bkz. Muhammed İbrahim Selim, *Divânu'ş-Şafîi,* s.133-4, 144

[418] İsmail b. el-Kâsım b. Suveyd el-Uyeynî, şiirleri genellikle zühd konusu üzerinedir. Biyografisi için bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ,* c.X, s.195; z-Zirikli, *el-Â'lâm*, c.I, s.321.

[419] Ebu'l-Atâhiyye, İsmail b. el-Kâsım, *Divânu Ebi'l-Atâhiyye*, Dâru Beyrut, Beyrut, 1986, s.27.

[420] Ebu'l-Atâhiyye, *Divânu Ebi'l-Atâhiyye*, s.79.

(Şuarâ, 26/215) buyruğundan iktibas olunmuştur. [421] Kanatlarının yere indirilmesi tevazulu olma ile kibir ve gururdan sakınma anlamından kinaye yapılmıştır.

Kendisi, başka bir şiirinde şöyle söylemektedir.

ألم ترَ أن الحرث والنسل كلّه يبيدُ فمنه قائمٌ وحصيدُ

"Ekinleri ve nesli görmedin mi (nasıl da) yok olup gidiyor. Onlardan yerinde duran da vardır hasat edilen de."[422]

Bu şiirde **ذلك من أنباء القرى نقصه عليك منها قائم وحصيد** *"Bunlar o memleketlerin haberlerinden bazılarıdır. Onları sana anlatıyoruz. Onlardan ayakta duranlar da var, yıkılıp gidenler de." (Hud, 11/100)* ayetinde iktibas vardır.

Ebu'l-Atâhiyye ayetleri veya ayet parçalarını zühd konusunun hâkim olduğu şiirlerinde kullanmaktadır. Şiirlerini kendisiyle güzel, şaheser ve eşşiz edebî tablo haline getirdiği Kur'an ayetleri sayesinde lafızlarına cezalet, uslubuna kuvvet katmış, manasını daha açık hale getirmiştir.

Şiirlerinde Kur'an'dan iktibasta bulunan kadîm şairlerden bir diğeri de Şerefuddin el-Ensârî (ö. 662/1264)'dir.[423] El-Ensârî, fıkıh ilminin yanına şairlik yeteneğini de eklemiş bir fakihtir. Onun şiirsel gayeleri çeşitlilik arz etmektedir. Hatta o aşk, sevgi, sevgiliye duyulan karasevda gibi konularda çokça şiir yazmıştır. O, iktibas sanatını buna benzer konularda kullanmıştır. Şu şiiri de onun iktibas sanatını kullandığı örneklerdendir:

ولا تُغشِيَن سرّ الغرام فإنني أمينٌ عليه "يوم تُبلى السرائر"

"Sevgili aşkın sırrını gizleme. Ben bütün sırların ortaya dökületeceği güne kadar onun muhafızıyım."[424]

Sevgi ve arzunun gizlenmesi ve aşkın sırrının açıkça ifade edilmemesi, şairin "aşkın sırrını kıyamet gününe kadar koruyacağı" konusunda **يوم تبلى السرائر** *"bütün sırların ortaya saçılacağı güne kadar" (Tarık, 86/9)* ayetinden iktibas yaparak kendi kendine söz vermesine neden olmaktadır. Kendisi başka bir konuda ise şöyle demektedir;

في ليلة بضيائـك اشتمـلت حتى ظنـنا ليلـة القـــدر
كانت سلاماً لي بطلعتك الـ ـغرّاء "حتى مطلع الفجر"

[421] Diğer örnekleri için bkz. Ebu'l-Atâhiyye, *Divânu Ebi'l-Atâhiyye*, s.54, 143, 179, 191, 345, 488.
[422] Ebu'l-Atâhiyye, *Divânu Ebi'l-Atâhiyye, s.143.*
[423] Abdulaziz b. Muhammed b. Abdulmuhsin el-Ensârî, el-Evsî, Şerefuddin, Hama kadısı olarak bilinir. Şair ve fakihtir. Biyografisi için bkz. ez-Zirikli, *el-Â'lâm*, c.I, s.321.
[424] el-Ensârî, Şerefuddin, *Divânu's-Sâhib*, thk.Ömer Musa Paşa, Macmuu'l-Luğati'l-Arabî, Dımeşk, ts, s.214.

"Senin parıltın geceyi öyle kaplamıştı ki biz o geceyi kadir gecesi sanmıştık. Bembeyaz yüzünün görünüşü "sabahın doğuşuna kadar" benim için esenlik kaynağıydı."[425]

Sevgilinin parlak yüzü ruhani bir ışığı çağrıştırmaktadır. Bu ışık geceyi aydınlattığı gibi sevgilinin yüzü de geceyi aydınlatmaktadır. Şair burada geceyle olan kadir gecesini kastetmekte ve **سلام هي حتى مطلع الفجر** *"O gece fecrin doğuşuna kadar esenlik doludur." (Kadir suresi, 97/5)* ayetinden iktibasta bulunmaktadır. Burada şair Kadir gecesini sakinleştirici ve huzur kaynağı olması bakımından sevgilisinin yüzüne benzetme amacına uygun olarak ayet-i kerimeyi kullanmayı başarmıştır. Zira şair için hem Kadir gecesi hem de sevgilinin yüzü mutluluk ve ferahlık kaynağı olmaları bakımından ortaktırlar.

İbnu'l-Verdî (ö. 852/1447) de Kur'an'dan iktibasta bulunan kadîm şairlerden biridir. İbnu'l-Verdî nesir yazılarının yanında zühd, aşk gibi çeşitli konulardaki şiir mirasını bir araya getirmeyi başarmıştır. Ona göre şiir Kur'an ayetleri ve onun kelimeleriyle nakşedilerek değer kazanır. Tâun hastalığı ile ilgili beytinde kendisi şöyle söylemektedir.

فلا عاصم اليوم من أمره سوى رحمة الله سبحانه

"Bugün Allah'ın azabından koruyacak hiçbir şey yoktur,
O'nun rahmet etmesi hariç"[426]

Dağ, Nuh'un oğlunu boğulmaktan kurtaramamıştır. Tufan gibi her şeyin üzerine musallat olan taun hastalığı da böyledir. Yazar bu beytinde, **قال سآوي إلى جبل يعصمني من الماء قال لا عاصم اليوم من أمر الله إلا من رحم** *" O, Ben, kendimi sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" dedi. Nûh, "Bugün Allah'ın rahmet ettikleri hariç, O'nun azabından korunacak hiç kimse yoktur" dedi." (Hud, 11/43)* ayetinden iktibasta bulunmuştur. İktibas, tufan esnasında Hz. Nuh'un oğlunun boğulmaktan kurtulmak için dağa sığınmaya çalıştığı sırada Hz. Nuh'un, bugün koruyacak hiçbir şey yok, demesini anlatan ayeti esas almaktadır. İbnu'l-Verdî kendi döneminde her tarafı kasıp kavuran salgın hastalığını görünce, içinde bulunulan hali tasvir edebilmek için söz konusu ayet-i kerimeden iktibasta bulunmuştur.

Bir başka beyti ise şöyledir.

---

[425] el-Ensârî, Şerefuddin, *Divânu's-Sâhib,* s.243. el-Ensarî'nin diğer iktibasları için bkz. el-Ensârî, Şerefuddin, *Divânu's-Sâhib,* s.197.
[426] İbnu'l-Verdî, Ömer b. Muzaffer b. Ömer, *Divânu İbnu'l-Verdî*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Afâki'l-Arabî, Kahire, 2006, s.91.

أرى أناساً حرصوا حتى أزالوا زَيْنهم

كأنــهم لم يقـرؤوا **"نحن قسمنا بينهم"**

"Hırs eden insanlar görüyorum ziynetlerini kaybedinceye kadar.

Sanki onlar okumadılar. 'Onların (geçimliklerini) aralarında biz paylaştırdık.'"[427]

Bu beyitte ise **أهم يقسمون رحمة ربك نحن قسمنا بينهم معيشتهم في الحياة الدنيا** *"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık." (Zuhruf, 43/32)* ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Bu iktibas şiirin gerek mana gerekse lafız yönünden yapısına son derece uygundur. Lafız yönünden ayetin şiirsel kafiyeye münasebet gösterdiği açıktır. Mana bakımından ise hırs, tamah ve fakirlik korkusuyla cimrilik edip bedbaht olan kimseler için çözüm önerisi iktibas edilen ayet-i kerime ile ortaya konulmaktadır. Buna göre herkesin rızkının bizzat Allah tarafından paylaştırıldığının bilinmesi insanı bu tür kötü hissiyat ve davranışlardan koruyacaktır.

Kur'an'dan iktibasta bulunan bir diğer âlim ise Suyutî'dir. Kur'an kelimeleri Suyûtî'nin şiirlerinde de yer almakta, ayetler beytin bir ya da iki şatrında latif bir suretle süzülmektedir. Böylece kaside muciz ve eşsiz bir renge bürünmektedir. Suyutî'nin içinde iktibasın bulunduğu pek çok şiiri, Arap edebiyatını besleyen bir kaynak, sözlükleri zenginleştiren, luğavî birikime etkide bulunan, şiirsel lafız tarzını değiştiren birer kelime hazinesidir. Suyûtî Kur'an ayetlerindeki edebîlik ve icaz sayesinde iktibas ile lafızları, manası dar olan bağlamlardan daha geniş kontekse taşımaktadır. Bu çok farklı dallarda ilmi ve eserleri olan İmam Suyutî'nin şiirlerini ayrıcalıklı kılmaktadır. Örneğin, bir şiirinde şöyle iktibasta bulunmaktadır:

أيها السـائل قومـاً ما لهم في الخير مذهب

اهجر الناس جميعاً **وإلــى ربّـك فــارغب**

"Ey insanlardan dilenen kişi! Onların hayır verecek bir durumu yoktur.

Sen bütün insanları terk et. 'Sadece Rabbi'ne yönel.'"[428]

Burada Suyûtî **وإلــى ربّـك فــارغب** *"Sadece Rabbine yönel ve yalvar." (İnşirah, 94/8)* ayetinden iktibasta bulunmuştur. Allah'tan dilemenin insanlardan istemekten daha üstün olduğunu şiirinde aktarmak isteyen Suyûtî, bu maksadına uygun düşen bir ayet-i kerimeden iktibasta bulunmuştur.

Suyûtî nasihatte bulunduğu başka bir şiirinde ise şunları söylemektedir.

---

[427] İbnu'l-Verdî, *Divân*, s166. İbnu'l-Verdî'nin diğer örnekleri için bkz. İbnu'l-Verdî, *Divân*, s.86, 176, 196, 198, 234, 242, 262, 263, 275, 276, 278, 279

[428] Suyutî, *Şerhu Ukûdi'l-Cümân,* s.374. Suyutî'nin diğer örnekleri için bkz. Suyutî, *Şerhu Ukûdi'l-Cümân,* s.375, 376

اِبكِ على الدنيا في حياة أقِمْ علــى نفسك الإغــارة

تنجُ غداً من عذاب نــارٍ وقودها الناس والحجارة

"Hayatta dünyaya karşı ağla. Nefsinle mücade et.

Ki o, yarın ateşin azabından kurtulsun. 'Onun yakıtı insanlar ve taşlardır.'

Suyûtî bu şiirinde yaşamda zühdü esas alıp dünyadan yüz çevirmeyi, nefisle mücadele edip onu dizginlemeyi salık vermekte, şayet bu başarılabilirse nefsin azaptan kurtulacağını belirtmektedir. Şair konuyla ilgili azap ve ateşin durumundan bahseden ayetten daha iyi delil ve dayanak bulamamıştır. Dolayısıyla Suyutî, **فإن لم تفعلوا ولن تفعلوا فاتقوا النار التي وقودها الناس والحجارة أعدت للكافرين** *"Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır." (Bakara, 2/24)* ayetinin ilgili bölümünden iktibasta bulunmuştur.

Şiirde iktibasın kullanımı sadece belirli asırlarla sınırlı değil her asra şamil bir durumdur. Şairler iktibası kaside sanatının esası ve şiir beyitlerinin dayanak noktası görmüşlerdir. Yukarıda ele aldıklarımızın dışında da pek çok âlim ve şair şiirlerinde iktibasta bulunmuştur.[429]

2.11. Modern Dönemde Nesirde İktibas

Belagatta kullanılan iktibas geçmişten geleceğe fasılasız bir şekilde devam etmekte, yazar, şair ve edipler edeplerini kemale erdirmek, yazılarını zirveye çıkartmak için iktibastan olabildiğince faydalanmaktadırlar. Bunun için iktibasın kullanımı sadece geçmiş alimlerle sınırlı kalmamış, onların yazılarına vakıf olan, marifetlerinden yudumlayan günümüz yazarlarına da tesir etmiştir. Böylece onların dilleri düzgünlük, uslupları incelikle bilinir hale gelmiştir. Onların Kur'an'ı kullanmaları yazılarını daha da anlamlandırmak içindir. Kur'an'dan iktibas yapmak kadîm veya muasır her yazar için bir yükseliş merdivenidir. Onunla belagat merdivenlerine çıkılır, fesahat ve beyan yüceliklerine tırmanılır.

Kur'an-ı Kerim'i usluplarına yediren, yazılarına dâhil eden muasır yazar ve ediplerden birisi Abdullah en-Nedîm (ö. 1314/1896)'dir.[430] Mısır edip ve şairlerinden olan

[429] Bu örnekler için bkz. el-Kâlî Ebu Ali İsmail el-Kâsım, *el-Âmâlî,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, s.149; İbnu'l-Mutez, Tabakâtu'ş-Şuarâ, thk. Abdussettar Ferâc, Dâru'l-Maârif, 3. Baskı, ts., s.206, 207; Ebu Ferâs el-Hemedânî, Divânu Ebî Ferâs, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut, 1994, s.82, 210; Bediüzzaman el-Hemedânî, Ahmed b. el-Huseyn, *Divânu Bediuzzaman*, Daru'l-Kitabi'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2003, s.88; İbn Derrâc, Ahmed b. Muhammed, *Divânu İbn Derrâc*, thk. Mahmud Mekki, Menşurâtu'l-Mektebi'l-İslâmî, 1. Baskı, Dımeşk, 1961, s.37, 76, 184, 185, 276; İbn Câbir el-Endulusî, *Bediatu'l-Umyân*, s.28.

[430] Zirikli, *el-A'lâm*, c.IV, s.141.

Nedîm'in içerisinde çokça iktibasta bulunduğu, genel anlamda ayetlere dayanan bir risalesi vardır. O risalesinde şöyle söylemektedir.

لا حول ولا قوة إلا بالله ، اشتبه المُراقب باللاهِ ، واستُبدل الحلو بالمرّ، وقُدِّم الرقيق على الحُرّ ، وبيع الدرّ بالخزف، والخزّ بالخشف ، وأظهر كل لئيم كبره ، إن في ذلك لعبرة

"Güç ve kuvvet yalnız Allah'ındır. Gözetleyenin gafil olduğu zannedildi. Tatlı, acı ile değiştirildi. Köle hür diye takdim edildi. Porselen inci diye, naylon ipek diye satıldı. Her kınayıcı kibrini ortaya koydu. Muhakkak ki bunda ibret vardır."[431]

"Muhakkak ki bunda ibret vardır." sözündeki iktibas **يقلّب الله الليل والنهار إن في ذلك لعبرة لأولي الأبصار** *Allah geceyi ve gündüzü döndürüp duruyor. Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.* (Nur, 24/44) ve **إن في ذلك لعبرة لمن يخشى** *Şüphesiz bunda Allah'tan sakınıp korkan kimseler için büyük bir ibret vardır.* (Naziat, 79/26) ayetleri başta olmak üzere çok sayıda ayetin bir bölümüdür.

Onlar işittiklerinden سمعاً سمعاً فالوشاة إن سمعوا لا يعقلون ويحبون أن يُحمدوا بما لم يفعلوا *akletmezler. Yapmadıkları şey ile medh edilmeyi isterler.* ifadesinde **لا تحسبنّ الذين يفرحون بما أتوا ويحبون أن يُحمدوا بما لم يفعلوا فلا تحسبنهم بمفازة من العذاب ولهم عذاب أليم** "*Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin, sakın azaptan kurtulacaklarını sanma. Onlar için elem dolu bir azap vardır." (Al-i İmrân, 3/188)* ayetinden iktibasta bulunulmuştur.

"فكيف تشترون منهم القار(الإسفلت) في صفة العنبر ، وقد بدت البغضاء من أفواههم وما تخفي صدورهم أكبر "

"Siz güzel koku diye zifti nasıl satın alıyorsunuz? Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür." ifadesinde ise **يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا بطانة من دونكم لا يألونكم خبالاً ودوا ما عنتم قد بدت البغضاء من أفواههم وما تخفي صدورهم أكبر قد بيّنا لكم الآيات إن كنتم تعقلون** *Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık.* (*Al-i İmrân, 3/118)* ayetinden iktibas vardır.

Kur'an araştırmalarıyla şöhret kazanmış ve eserlerinde Kur'an ayetlerinden de iktibas bulunan diğer bir muasır yazar ve edip ise Mustafa Sadık er-Râfiîdir.

[431] Ahmed Emin, *el-Muntehâb Min Edebi'l-Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Mısır, 1954, c.I, s.9-10

(1356/1937/)[432] Kur'an ve onun dilsel mucizesinden bahsettiği yerde yazar şöyle demektedir:

"لا جرم أن القرآن سر السماء فهو نور الله في أفق الدنيا حتى تزول ، ومعنى الخلود في دولة الأرض إلى أن تدول، وكذلك تمادى العرب في طغيانهم يعمهون ، وظلت آياته تلقف ما يأفكون ، فوقع الحق وبطل ما كانوا يعملون"

Şüphe yok ki *Kur'an* semanın sırrı, Allah'ın dünya ufkundaki sönmeyecek nurudur. Yeryüzünde ebedî bir manası vardır. Araplar azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar. Kur'an'ın ayetleri onların uydurduklarını yutmaya devam edecektir. Böylece hak yerini buldu. Onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı.[433]

Burada birden çok ayetten iktibas yapılmıştır. İlk olarak "azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar" ifadesi **الله يستهزئ بهم ويمدّهم في طغيانهم يعمهون** "*Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir." (Bakara, 2/15)* ayetinden iktibas olunurken, ikinci iktibas "Kur'an'ın ayetleri onların uydurduklarını yutmaya devam edecektir." ifadesi için **وأوحينا إلى موسى أن ألقِ عصاك فإذا هي تلقف ما يأفكون** "*Biz de Mûsâ'ya, "Elindeki değneğini at" diye vahyettik. Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor." (A'râf, 7/117)* ayetinden yapılmıştır. Son iktibas ise **فوقع الحق وبطل ما كانوا يعملون**"*Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı." (A'râf, 7/118)* ayetindendir.

Menâhilu'l-İrfan adlı eserin yazarı olan Muhammed Abdulazim ez-Zurkânî (ö. 1367/1948) de iktibasta bulunan muasır âlimlerdendir. Kaynağı Allah olan İslâmî hüküm ile beşer ürünü olan vazî hükümleri karşılaştırdığı bir sözünde şunları söylemektedir.

"أيّ الحكمين كان أنجح في تربية الأفراد، وأنجع في إصلاح الجماعات ، وأهدى سبيلاً في الاعتدال والاستدلال؟ أحكم السماء أم حكم الأرض؟ وقانون الخالق أم قوانين الخلق؟ وتشريع العليم الحكيم المنزّه عن الغرض والهوى أم تشاريع الإنسان القاصر عن النظر والاطّلاع المتأثر بطغيان الغرائز وجموع القوى؟**وأن احكم بينهم بما أنزل الله ولا تتبع أهواءهم واحذرهم أن يفتنوك عن بعض ما أنزل الله إليك فإن تولوا فاعلم أنما يريد الله أن يصيبهم ببعض ذنوبهم وإن كثيراً من الناس لفاسقون .أفحكم الجاهلية يبغون ومن أحسن من الله حكماً لقوم يوقنون**

İki hükümden hangisi fertleri terbiye etmede, toplumu ıslah etmede daha başarılıdır ve itidâlli olmaya daha uygundur? Semâvi hüküm mü arzî hüküm mü? Yaratıcının

[432] Biyografisi için bkz. Ahmed Emin, *el-Muntehâb Min Edebi'l-Arab,* c.I, s.56.
[433] er-Râfîi, *İcâzu'l-Kur'ân ve el-Belâğâtu'n-Nebeviyye,* s.31.

kanunları mı yoksa yaratılanın kanunları mı? Heva ve hevesten münezzeh olan alîm ve hakîm olan zatın hükümleri mi? Yoksa duygularının haddi aşmışlıklarından etkilenen, görüş ve bilgisi sınırlı olan insanın hükümleri mi? "*Aralarında, Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma ve Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından (Kur'an'ın bazı hükümlerinden) seni şaşırtmalarından sakın. Eğer yüz çevirirlerse, bil ki şüphesiz Allah, bazı günahları sebebiyle onları bir musibete çarptırmak istiyor. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki yoldan çıkmışlardır. (Maide, 5/49)*[434]

Görüldüğü üzere Zurkânî, ulaşmak istediği sonuca ayet-i kerimeden yararlanarak varmaktadır. Bu amaçla bizzat Allah'ın kelamından iktibasta bulunması, anlatımının etkileyiciliğini ve ulaştığı sonucun kesinliğini artırmaktadır. Bu hususta yazarın lafzî birliği, secî sanatından kaynaklı uyumluluğu öncelemediği görülmektedir. Yazar, ayet-i kerimenin manasını ön planda tutarak, iktibası salt okuyucuya aktarmak istediği mananın takviyesi bağlamında kullanmıştır.

Ez-Zurkânî fırkalara ayrılmış ümmetin bir kılınabilmesi ve aralarındaki görüş farklılıklarının uzlaştırılabilme çabası hakkında şunları söylemiştir.

" لا أذهب مع الذاهبين في تضليل المعتزلة وتسفيه أحلامهم ونبزهم بألقاب الكفر والفسوق ، كما لا أذهب مع الذاهبين في تجهيل أهل السنة وتحقيرهم ونبزهم بالجهالة والجمود والهوى **ولولا إذ سمعتموه قلتم ما يكون لنا أن نتكلم بهذا سبحانك هذا بهتان عظيم . يعظكم الله أن تعودوا لمثله أبداً إن كنتم مؤمنين ويبين الله لكم الآيات والله عليم حكيم**"

Cehalet, dogma ve heva sebebiyle Ehl-i Sünnet'in cehalete düşürenlerinin, hakaret edenlerinin ve lakap takanlarının *peşinden* gitmediğim gibi Mutezile'nin saptıranlarının, küfür ve fasık lakaplarını takanlarının arkasından da gitmem. *Bu iftirayı işittiğiniz vakit, Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allahım! Bu, çok büyük bir iftiradır deseydiniz ya!* (Nur, 24/16-17)[435]

Yazarın İslamî fırkalar arasında insaflı ve aşırılıktan uzak bir tutum takınmaya çalışması, kendisini kabul edilen ve güçlü bir delile başvurmaya sevketmektedir. Bu amaçla müellif, fikri duruşunu takviye amacıyla, temel kaynak ve merci konumundaki Kur'an-ı Kerim'den iktibasta bulunmaktadır.

[434] ez-Zurkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kurân*, c.I, s.9.
[435] ez-Zurkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kurân*, c.II, s.37; Zurkânî'nin diğer örnekler için bkz. ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân,* c.I, s.71, 72.

Muasır âlimlerden Muhammed Abdullah Dıraz (ö. 1377/1958) da *en-Nebeu'l-Azîm* kitabının bazı yerlerinde fikrini desteklemek, manayı güçlendirmek amacıyla iktibası kullanmaktadır. O, Kur'ân hakkında şöyle söylemektedir.

"نقرأ في هذا الكتاب ذاته أنه ليس من عمل صاحبه وإنما هو قول رسول كريم ذي قوة عند ذي العرش مكين ، مطاع ثم أمين: ذلكم هو جبريل عليه السلام تلقاه من لدن حكيم عليم ، ثم نزّله بلسان عربي مبين على قلب محمد صلى الله عليه وسلم"

Biz bu kitabı sahibinin ameli olarak değil, değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçinin getirdiği sözdür. O Cebrail'dir ve Kur'an, ona hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafından verilmektedir. Allah onu Muhammed'in (s.a) kalbine açık parlak bir Arabi lisan ile indirmiştir.[436]

Bu parçadaki ilk iktibas **إنه لقول رسول كريم ذي قوة عند ذي العرش مكين مطاع ثم أمين** *"O (Kur'an), şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür."(Tekvîr, 81/19-21)* ayetidir. İkinci iktibas ise "Kur'an, ona hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafından verilmektedir." ifadesinde **وإنك لتلقى القرآن من لدن حكيم عليم** *"Şüphesiz bu Kur'an sana, hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafından verilmektedir."(Neml, 27/6)* ayetiyle yapılmıştır. Son iktibas ise **بلسان عربي مبين***"Açık parlak bir Arabi lisan ile..." (Şuarâ, 26/195)* ayetinde kendini bulmaktadır.[437] Bu noktada aktarılan ifadelerde, yazarın kendi sözleri ile iktibasta bulunduğu ayetler arasında güçlü bir bağ ve kaynaşma dikkati çekmektedir. Öyle ki, yazar ortaya koyduğu düz yazı, adeta iktibasta bulunulan ayetlerle ayrılmaz bir bütün haline gelmektedir.

İktibasta bulunan bilginlerden biri de Tunus Müftüsü, İslam Araştırmaları Derneği Üyesi Muhammed el-Fâzıl b. Âşur'dur. (ö. 1390/1970) Yazar, *et-Tefsîr ve Ricâluhu* kitabının mukaddimesinde Kur'an'dan bahsettiği yerde iktibasa başvurmuştur.

"نزل الوحي الإلهي على سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم قرآناً عربياً، بلسان عربي مبين، كتاب فصلت آياته قرآناً عربياً لقوم يعلمون، بشيراً ونذيراً ، ليدّبروا آياته وليتذكر أولوا الألباب ".

"İlâhî vahy Efendimiz Muhammed'e (s.a) arabî bir Kur'an olarak açık parlak bir Arabi lisan ile vahyolmuştur. Bu, bilen bir toplum için, âyetlerini düşünsünler ve akıl

[436] Dıraz, Muhammed, e*n-Nebeu'l-Azîm,* Dâru's-Sekâfe, Doha, 1985, s.20.
[437] Muhammed Dıraz'ın diğer bir iktibası için bkz. Dıraz, e*n-Nebeu'l-Azîm, s.70.*

sahipleri öğüt alsınlar diye Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe açıklanmış müjdeleyici ve uyarıcı bir kitaptır."[438]

Burada da pek çok ayetten iktibas yapılmıştır. O ayetler şunlardır: **بلسان عربي مبين** *"Açık parlak bir Arabi lisan ile.." (Şuarâ, 26/195),* **كتاب فصلت آياته قرآناً عربياً لقوم يعلمون. بشيراً ونذيراً فأعرض أكثرهم فهم لا يسمعون** *"Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe açıklanmış, bir kitaptır. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir. Fakat onların çoğu yüz çevirmiştir. Artık onlar işitmezler." (Fussilet, 41/3-4),* **{كتاب أنزلناه إليك مبارك ليدبروا آياته وليتذكر أولوا الألباب** *"Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır." (Sad, 38/29).*

Görüldüğü üzere yazar, birbirinden farklı çok sayıda ayetten iktibasta bulunmasına rağmen bu ayetleri ortak bir bağlamda buluşturmayı başarmıştır. Bu bağlam Kur'an'ın Arapça olarak indirilip bu sayede muhataplarının anlayıp düşünmelerinin kolaylaştırılmış olmasıdır.

2.12. Modern Dönem Şiirlerinde İktibas

Kur'an ayetlerinin şiirde kullanımı geçmişten günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Çünkü Kur'ân, her zaman ve şartta, şairlerin şiirlerini desteklemek, kasidelerini güçlendirmek için kendisine müracaat ettikleri en önemli luğavî ve edebî yardımcılardan biri olmuştur. Onun ayetleri, geçmiştekilere olduğu gibi günümüz kasidelerine de güzellik katmaya, şiiri en yüksek mertebelere çıkarmak için güçlü bir dayanak olmaya devam etmektedir. Biz modern dönemle Arap edebiyatçıların, Arap edebiyatını dönemlerine ayırırken ifade ettikleri dönemi kastetmekteyiz. Bu dönem Fransız Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye'yi işgaliyle başlayıp günümüze kadar uzanan dönemdir.

Modern şiir, dilsel yapısı ve başlama süreci açısından çeşitlilik arz etmektedir. Bu dönemde bir kısım şairler, şatr, kafiye, reviyy gibi şiirin genel yapısını ilgilendiren konularda kadîm şiirin uslubuna meyletmişlerdir. Bu dönemin öncüleri şiir ölçülerinde geçmişte uygulanan tarza yönelmişler ve Abbâsî dönemi şiir kaynaklarının konularından o dönemdeki şairlerin uslup ve fikirlerinden istifade etmeye başlamışlardır. Yine onlar şiirdeki tabirlerinin hassas, dillerinin güçlü, şiirlerin duru olmasına gayret etmişlerdir. Modern dönem şairleri şiirlerinde, -her ne kadar bazı lafızları modern dönemin izlerini taşısa da- sanki Emevî ya da Abbasî döneminin bir ürünü sanılacak kadar taklitte başarılı olmuşlardır.[439]

---

[438] İbn Aşûr, Muhammed Fâzıl, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, Mecmuu'l-Buhûsi'l-İslâmî, 1970, s.7.
[439] el-Fâhûrî, Haddâ', *el-Câmi' Fî Târihi'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut, 1986, s.43-4.

Bu dönem şairlerinin şiiri şehvet ve nefis kaynaklı hislerden ibaret görmesinden dolayı sistemi sınırlandırmak gerekmez. Şairlerin pek çoğu bu konuda tecdid hareketine katılmışlar ve kendilerini şiirin konularını yenilemeye, eskî tarz şiirlerden kurtulmaya çağıran batılı ekollere yönelmişlerdir. Dolayısıyla şiirlerinde yeni konular işleyerek nefislerinde kulakları temizleyen, ölçüleri kolay olan hafif ve kolay vezinler kullanmışlardır.

Çok geçmeden şairler bunun da ötesine geçmiş ve kadîm şiirin mirasını yakıp kül etmişlerdir. Kadîm şiirin kendilerince "bıkkınlık veren" ölçü ve uslubundan çıkarak sadece batılı şiirlere uymakla yetinmişlerdir. Böylece vezin, kafiye ve eski şatr sistemini bırakmak suretiyle duygu, hayal ve ifade açısından onlara büyük bir alan açılmış oldu.[440]

Onlardan bir kısmı şiir örgülerinde vezinlerin bir kısmıyla yetinirken, bir başka grup kasidelerinde çok fazla vezin kullanmaktadır. Bazıları ise kadîm şiirlerle irtibatlı olan bütün ölçüleri kullanmayı bırakmışlardır. Bununla onlar şiirlerini özgün kılarak, daha önce kimsenin ortaya koymadığı yeni bir şiir ürünü ortaya koymuşlardır. Bu modern şiir tefile, hür ve mürsel olarak farklı isimlerle adlandırılmaktadır.

Bizim burada amacımız, modern şiirin yapısı ve kısımlarını tafsilatıyla açıklamak değil, bazı modern şairlerin şiirlerinde ortaya çıkan bedîî sanatları ve Kur'anî iktibasları ortaya koymaya çalışmaktır.

2.12.1. Ahmed Matar'da İktibas

Ahmed Matar -doğum 1954-, tefile şiir tarzında eşsiz eserler ortaya koyan ve bu tarzda siyasal edebiyat konularında çokça eseri olan şairlerden biri olarak bilinmektedir. O Arap politik olayları hikâyeleştiren kasideler yazmış ve o olayları korkusuzça açık bir şekilde ortaya koymuştur. Şekli ve muhtevası ne olursa olsun Arap diktatörlüğüne karşı çıkmıştır. Onun şiirleri entelektüel kesimden, sıradan insanlara kadar herkesin anlayacağı kolaylıktadır. Şiir ve kasidelerini okuyanlar edebî bir zevk hissetmektedirler. Şiirlerinde ayetlerden çokça iktibasta bulunmakta ve bunları, ifade etmek istediği manayı zenginleştirmek için en güzel surette yerli yerince kullanmaktadır. Şimdi şiirlerindeki bazı iktibas örneklerini verelim.

قرأتُ في القرآن
تبّت يدا أبي لهب
فأعلنت وسائل الإذعان
إن السكوت مِن ذهب

[440] el-Fâhûrî, Haddâ', *el-Câmi' Fî Târihi'l-Edebi'l-Arabî,* s.44-5.

أحببتُ فقري لم أزل أتلو

وتب ما أغنى عنه ماله وما كسب

فصودرت حنجرتي

بِجرم قلّة الأدب وصودر القرآن

لأنه حرّضني على الشغب

Kur'an'da okudum.

Ebu Leheb'in elleri kurusun.

Anlayış vesileleri ilan etti:

Sukut, altındır.

Ben fakirliğimi severim. (Zira) her zaman okuyorum:

Malı ve kazandığı fayda vermeyen kişi helak oldu.

Gırtlağım sıkıldı,

Edeb azlığı cürmümle. Kur'an hapsedildi,

Çünkü o beni kargaşa çıkartmaya kışkırtıyor.[441]

Bu kıssada geçen Ebu Leheb, halkına zulmeden, ilk Ebu Leheb'i aratmayan zalim ve tahakküm sahibi bir kişi anlamındadır. Allah'ın emri geldiğinde ona malları, hâkimiyet ve kuvveti fayda vermemiştir. Bu şiirde iktibas edilen ayette ilk Ebu Leheb'ten bahseden **تبت يدا أبي لهب وتب ما أغنى عنه ماله وما كسب** "*Ebû Leheb''in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı." (Tebbet, 111/1-2)* ayetinden iktibas edilmiştir. Bu iktibasta söz konusu ayet ile şiirin konusu arasındaki ortak bağlam siyasi niteliktedir. Şiirde Kureyş'ın önde gelenlerinden Ebû Leheb'in başına gelen kötü akıbetten bahsedilmesi, şair için zamanındaki birtakım yöneticiler açısından da anlam taşımaktadır. Şu halde, Ebû Leheb ismi yalnızca belirli bir kimse için kullanılan özel bir isim olmaktan çıkmakta, insanların hürriyet ve mallarını gasbeden diktatörleri ve onların takipçilerini de kapsar hale gelmektedir. Bu niteliği sebebiyle şiirde, zikri geçen ayet-i kerimelerden, insanların böylesi yönetimlere karşı çıkmalarını teşvik için iktibasta bulunulmaktadır.

والعصر، إن الإنسان لفي خسر

في هذا العصر

فإذا الصبح تنفس

أذّن في الطرقات نباح كلاب القصر

[441] Matar, Ahmed, *Lâfitât*, Muntedâ Suveri'l-Ezbekiyye, 1. Baskı, 1984, s.11.

قبل أذان الفجر

وانغلقت أبواب يتامى

وانفتحت أبواب القبر

Asra yemin olsun ki, insan hüsrandadır,

Bu asırda.

Sabah aydınlandığı zaman,

Yollarda saray köpeklerinin havlamaları duyulur,

Sabah ezanından önce.

Ve yetim kapıları kapanır.

Kabir kapıları açılır.[442]

Bu zamandaki insan, günün ilk aydınlığıyla birlikte insanlara hayatı dar eden sultan ve idarecilerin zulmünden çektiği için hüsrandadır. Çünkü o sultanlar köpeklerini kışkırtarak halkın üzerine salmaktadır. İşte bugün de zalim yöneticilerin zulmüne maruz kalan insanlar için yeni kabirler açılacak, o yöneticiler kendileriyle meşgul olmadığı için yetim aileler aç kalacaktır. Buradaki iktibas, **والعصر إن الإنسان لفي خسر** *"Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir." (Asr, 103/1-2) ve* **والصبح إذا تنفس** *"Andolsun, aydınlandığı zaman sabaha ki," (Tekvir, 81/18)* ayetlerinden yapılmıştır.

2.12.2. Semih Kasım'da İktibas

Semih Kasım (ö. 2014) gönlünde vatan sevgisi taşıyan bir şairdir. İsrail'in işgali altındaki Filistin halkının direnişini ele aldığı şiirlerinde fikrini daha açık hale getirmek için Kur'an ayetlerinde geçen ifadeleri kullanmaktadır. O şiirlerinden birisinde şöyle demektedir.

أعطني قبلة ميلادي

ولْتكن الليلة برداً وسلاماً

في نار جبيني

"Doğduğum kıbleyi bana verin.

Gece soğuk ve selametli olsun,

Kuyumun ateşinde."[443]

Bu şiirde kullanılan soğuk, selametli ve ateş kelimeleri **قلنا يا نارُ كوني بَرْداً وسلاماً على إبراهيم** *"Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve selametli ol" dedik.*" (Enbiya, 21/69)

[442] Matar, *Lâfîtât*, s.127; Matar'ın diğer iktibasları için bkz. Matar, *Lâfîtât*, s.41, 126, 127.
[443] Kasım, Semih, *Divânu Semih Kasım*, Dâru'l-Avde, Beyrut, 1987, s.184-5.

ayetinden iktibas edilmiştir. Şiirde geçen gece kelimesi hürriyet manasında olup şair için gece doğduğu günde güven ve barışı temsil etmektedir. Aynı şekilde ateş nasıl Hz. İbrahim için soğuk ve selametli olmuşsa hürriyet de insanlar için aynı nitelikleri taşımaktadır.

Semih Kasım, Ünâdil'l-Mevt isimli kasidesinde ise şunları söylemektedir.

غير أن الشمس والبركان والقتلى
على شطآن أنهار الدماء
أبداً تجذب وجهي بالنداءات الخفيّة
لمكان خلف أسوار الشقاء
إرمي ذات العماد

Güneş, volkan ve ölüm
Gözyaşı nehirlerinin kıyılarındadır.
Ebediyyen yüzüm çekiliyor gizli nidâlarla,
Mutsuzluk surlarının ardından bir yerden gelen,
O sütunlar sahibi İrem şehrine.[444]

Güneş ve volkan gibi tabiat olayları ile öldürme gibi beşer eliyle vuku bulan olayların hepsi şairin yüzünü, gizli bir fısıldama ile sıkıntılı bir yere, çatısı bir çubuk ile yükselen bir çadıra doğru çekmektedir. Şair sanki bütün düşünce ve kuvvet bize çadırda oturuyoruz diye yardım etmediğini söylemek istemektedir. Bizim durumumuzu Allah'ın yakalayıp cezalandırdığı, güçlerinin kendilerine hiçbir fayda vermediği İrem halkına benzetmektedir. Buradaki iktibas **إرم ذات العماد** "*O sütunlar sahibi İrem şehrine." (Fecr, 89/7)* ayetindendir.

Şair "O sütunlar sahibi İrem şehri" ifadesiyle vatanını kastetmiş olabilir. Nitekim İrem şehrinin diğer şehirlerden çok daha farklı, özel bir yeri vardır. Filistin de vatan olarak eşsiz ve çok özel bir yerdir. Bu vatan, yazarın şu sözünde söylediği gibi cennete benzetilen bir yerdir: "وعُد إلى فِردَوسك المهجور، للجنّات تجري من تحتها الأنهار للقصر الكبير" altlarından nehirlerin aktığı cennetleri ve büyük sarayları olan terk edilen firdevsine dön."[445]

Burada yazar Allah'ın cennet için vasfettiği şeyleri kendi vatanı için vasfetmiştir. Buradaki iktibas **قل أؤنبئكم بخير من ذلكم للذين اتقوا عند ربهم جنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها وأزواج مطهرة ورضوان من الله والله بصير بالعباد** "*De ki: "Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası*

[444] Kasım, *Divânu Semih Kasım,* s.227-8.
[445] Kasım, *Divânu Semih Kasım,* s.317.

vardır." (Al-i İmrân, 3/15) ayetindedir. Şair için vatan insanların çoğuna saklı tutulmuş olan firdevs cennetidir. İktibas yoluyla şair bizlere altından ırmaklar akan firdevs cennet gibi olduğunu, vatanına ilişkin detaylı tasvirlere gerek kalmadan veciz bir şekilde bildirmiş olmaktadır.

2.12.3. Muhammed İkbal'in Şiir Tercümelerinde İktibas

Muhammed İkbal'in (ö.1357/1938[446]) şiir ve kasidelerinin çoğunda dini konular hakimdir. Bu şiir ve kasidelerde Kur'an'dan iktibası, cüzî olarak yani tam bir ayet iktibas etmeden ayetlerin bir ya da iki kelimesini iktibas ederek kullanmıştır. Onun kasideleri tek bir kasidede farklı konuların işlenmesiyle meşhurdur. Bunun sebebi onun şiirlerinin Arapça olarak bizzat kendi eliyle yazılmamış olup birileri tarafından tercüme edilmiş olmasıdır. Ne var ki bu tercümelerde Kur'an'dan yapılan iktibaslar yazı ve şiir dilinde olduğu gibi kalmıştır. İkbal, eserlerini Urduca ve Farsça yazmıştır. İlk divanını Salsalatu'l-Ceres ismiyle Urduca yazarken, ikinci divanının ismi el-Esrâr ve'r-Rumûz'dur. Et-Tevhîd adlı kasidesinde ise şöyle bir iktibasta bulunmuştur.

في "آتي الرحمن عبداً" مضمرُ رمزُ توحيدٍ لقلبٍ يُبصرُ

"Rahman'a kul olarak gelen" ifadesinde gören kalp için tevhid remzi gizlidir.[447]

Buradaki iktibas **إن كل مَن في السموات والأرض إلا آتي الرحمن عبدا** *"Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman'a kul olarak gelecektir." (Meryem, 19/93)* ayetinden yapılmıştır.

قوّة الإيمان تُحيي فاعلمَنْ وِرْدَ لا خوفٌ عليهم فاقرأنْ

"İman kuvveti, insanı yaşatır. "la havfun aleyhim" virdini bil ve oku."[448]

Bu şiirdeki iktibas **ألا إن أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون** *"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de." (Yunus, 10/62*) ayetinden yapılmıştır.

İkbal'in vatanın ümmetin esası olmadığına dair beyanlarında da iktibasa başvurduğu görülmektedir.

قدّســوا الأوطان إعجــاباً بها قسّموا الإنسان أسراباً بها

طلبوا الجنّة في "بئس القرار" فأحَلّوا قومهم دار البوار

[446] Şark şairi ve filozof olan Muhammed İkbal Keşmirli bir aileden olup Pencab'ta doğmuştur. Urducanın dışında Farsça ve Arapça da bilmektedir. Almanya'nın Münih üniversitesinden doktora ünvanı almıştır. Pakistan ismiyle bir İslam devleti kurulması fikrini dile getirmiştir. Remizli ve sufî şiirleriyle dünya edebiyatını zenginleştirmiştir. Biyografisi için bkz. Muhammed İkbal, *Divânu Muhammed İkbal*, haz. Seyyid Abdulmâcid el-Ğûrî, Dâru İbn Kesir, 3. Baskı, Beyrut, 2007, s.19.

[447] Muhammed İkbal, *Divânu Muhammed İkbal*, c.I, s.195.

[448] Muhammed İkbal, *Divânu Muhammed İkbal*, c.I, s.198.

"Onlar vatanlarını övünerek takdis ettiler. İnsanları ise gruplara ayırdılar.

Onlar cenneti kötü bir durakmış gibi talep ettiler. Onlar kavimlerini helâk yurduna sürüklediler."[449]

Milliyetçiliğe inananlar ve insanlara ırkına göre ayrımcılık uygulayanlar cenneti olduğu yerin dışında talep edenler gibidir. Bunun sonucu olarak ırklarını en kötü yerde oturturlar. İkbal'in bu sözlerinde yer alan iktibas kaynağını **ألم ترَ إلى الذين بدّلوا نعمة الله كُفراً وأحلّوا قومهم دار البوار جهنّم يصلونها وبئس القرار** *"Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!" (İbrahim, 14/28-9)* ayetinden almaktadır.

2.13. Arap olmayanlarda İktibas

İslam fetihlerinin başlamasıyla birlikte, insanlar topluluklar halinde İslam dinine girmeye başlamışlardır. Bu durum sadece Arap kavimleriyle sınırlı kalmayarak Fars, Kürt, Habeş gibi pek çok farklı ırka kadar yaygınlaşmıştır. Çok farklı ırktan sayısız ferd Allah'ın göndermiş olduğu yeni dine girmişler ve bazıları bu dine mensup olduktan sonra komutan, âlim veya edip olmuşlardır.

Abbasîler döneminde telif hareketlerinin gelişmesinde en büyük pay Arap olmayanlara/Acemlere aittir. Acem olan kimselerden faklı ilimlerde derinleşmiş çok müellif bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu teliflerini ilim ve devlet dili olan Arapça ile kaleme almışlardır. Bazıları ise yazılarını ana dilleriyle yazmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'le temsil edilen yeni dilsel kaynaktan etkilendikleri için Arapça kelimeleri de yazılarına katmışlardır.

Kur'an, onlar için geniş bir coğrafyaya ve asırlara uzanan dilsel birliktelik aracı niteliği kazanmıştır. Kur'an'ın mucizeliğini görmeleri, hakkını verip onu takdir etmeleri, mucizevî ayetlerine uzun yazı ve teliflerinde yer vermeleri sebebiyle yazar ve ediplerin yazıları Kur'anı-ı Kerim'den büyük oranda etkilenmiştir.

Şimdi Acem yazarlarının ana dilleriyle yazdıkları şiirlerde yer alan Kur'an ayet ya da kelimelerine dair bazı örnekleri zikredeceğiz. Bu yazarlardan birisi Hafız eş-Şirâzi'dir. (ö.791/1388)[450] Onun ana dili olan Farsça ile yazdığı pek çok divanı vardır. Şirazi şiirinde aslı Arapça olan pek çok Kur'an lafzını zikretmiştir. Sufî mizacın yoğunlukta olduğu

[449] Muhammed İkbal, *Divânu Muhammed İkbal*, c.I, s.210. Muhammed İkbal'in diğer iktibasları için bkz. Muhammed İkbal, *Divânu Muhammed İkbal*, c.I, s.210, 240, c.II, s.50, 215.

[450] Şemsuddin Muhammed el-Hafîz b. Kemaluddin b. eş-Şeyh Ğiyâsuddin eş-Şirâzî'nin biyografisi için bkz. Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, c.II, s.173.

kasideleri, sanki Farsça dilinin zenginliğinin Arap diliyle mezcedildiği sanatsal bir tablodur.

جشم حافظ زير بام قصر آن حوري سرشت

شيوه جنــات تجري تحتــها الأنهــار داشت

"Güzel sevgilinin ve onun göz aydınlığı hurisinin sarayı altında korunan kaynaklar gözyaşı olarak akar. Onlar altından nehirlerin aktığı cennetlere benzer."[451]

Cennetlerdeki akan nehirler şeklen ağlayan sevgililerin durumuna benzetilmektedir. Şirâzi'nin şiirinde mahbube, cennettir. Mahbubenin gözyaşları, cennette akan nehirlerdir.

Burada "içinden ırmaklar akan cennetler" ifadesi **وعد الله المؤمنين والمؤمنات جنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها** ..... *"Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler va'detti…" (Tevbe, 9/72)* ayetinden iktibas edilmiştir.[452]

Türk edebiyatında önemli bir yeri olan daha çok tasavvufi eserleriyle tanınan Yunus Emre (ö.1321)'nin eserlerinde de Kur'an- Kerim'in etkisi görülür. Tarihi kişiliği menkıbelerle iç içe girmiş olan Yunus Emre'nin hakkında çok farklı görüşler vardır.[453] En sağlam görüşe göre Yıldırım Bayezid devri şairlerinden olan Yunus Emre'nin divanından konumuzla alakalı birkaç örnek vermek istiyoruz.

"Sen eğittin Ey Padişah, yehdillahü limen yeşa

Şerikin yok senin hâşâ, suçlu kimdir ikab nedir "[454]

Yukarıdaki beyitte Yunus Emre, Nur Suresi 35. ve 46. ayetleriyle iktibas yaparak doğru yolun Allah'a ait olduğunu ve doğruya ancak Allah'ın ulaştıracağını söyler.

"Rahim durur senin adın, Rahimliğin bize dedin,

Mürşidlerin muştuladı La taknetu hitap nedir "[455]

---

[451] Nazarî, Ali, *Eseru Kıssati Süleyman ve Memleketu Sebe' Fî Ğazaliyyeti'ş-Şirâzî,* Mecelletu Dîrâsâtin Fî'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ, Camiatu Semdân Fî İrân, Câmiatu Teşrîn Fî Suriye, 2011, s.113.

[452] Şirazinin diğer iktibasları için bkz. Şirazî, *Divânu'ş-Şîrâzî*, terc. İbrahim Emin eş-Şevâribi, 1. Baskı, Tahran, 1999, s.27, 117, 186

[453]Mustafa Tatçı, "Yunus Emre", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklpedisi, Ankara: TDV yayınları, 2013, 43: s.600.

[454] Toprak, Burhan, *Yunus Emre Divanı*, Promat Basım Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, 2006, s. 88.

Zümer Suresi'nin "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz"anlamındaki 53. ayete işaret edilen bu beyitte, Yunus Emre yine Kur'an-ı Kerim'den iktibas yoluna başvurur.

Osmanlıda çeşitli devlet görevlerinin yanı sıra Fatih Sultan Mehmet'in öğretmenliği görevini de üstlenen Ahmet Paşa (ö.1555) [456]

"Bi-bekadır bu menzil ey ahbab

Fettekullahe yâ ulil-elbâb "[457]

Beytinde dünya hayatının faniliği dolayısıyla "Allah'tan sakınılması gerektiğini" Maide Suresi 100. ayetinden iktibasla belirtmiştir.

Terci-i Bend ve Terkîb-i bend isimlerindeki manzumeleriyle şöhret kazanan Ziya Paşa (ö.1880) Türk edebiyatında özellikle "Şiir ve İnşâ" adlı makalesiyle eski edebiyata eleştirel gözle bakmıştır.[458] Söz konusu müellif:

"Zalimlere bir gün derir Hz. Mevla

Teallahi lekad âserakâllahü aleynâ" [459]

Yusuf Suresi 91. ayetine atıfla "Sen de Hz. Yusuf gibi kuyuya atılsan da sabredersin ve sonunda Mısır'a yönetici olursun. Sana o zulmü işleyenler aynen Hz. Yusuf'un kardeşleri gibi '*Allah'a yemin olsun gerçekten Allah seni bizden üstün kıldı, gerçekten biz suç işlemiştik.' derler*." anlamına ulaşabilmek amacıyla iktibasta bulunmuştur.

Hilafet asrının sonunda Cumhuriyet döneminin başında yaşamış Osmanlı şairlerinden olup İslam ve umut şairi olarak anılan İstiklal Marşı yazarı Mehmet Akif Ersoy da yazılarında genel anlamda İslâmî lafızlar ve özellikle de Kur'ânî kelimeler kullanmaktadır. Yeni ve eskiyi harmanlayan Türk edebiyat çizgisinin temsilcilerinden

---

[455] Toprak, Burhan, *Yunus Emre Divanı*, s.88
[456] Cengiz, Halil Erdoğan, *Divan Şiiri Antolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.218.
[457]Mustafa Uzun, "İktibas", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklpedisi, Istanbul, 2000, 22:s.53.
[458]Abdulah Uçman, *Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa Örneği*, Türkiye Mecmuası, C/24 ,2014, İstanbul, s.123-124
[459] Mustafa Uzun, "İktibas", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklpedisi, 22: s.53.

birisidir. Onun kasideleri İslam mudafaası ve İslam birliğine daveti içeren insânî duygularla yoğrulmuştur. Onun pek çok şiir ve kasidesinde bu durum açıkça görülmektedir.

İslam ümmetinin problemleriyle olan derin münasebeti nitecesinde, çoğunda gerek mana gerekse kullandığı kelimeler anlamında İslamî bir kimliği yansıtan yüce bir edebiyat, güçlü bir şiir ortaya koymuştur. Onun iktibasta bulunması, bizzat ve aynıyla Kur'an'dan alıntı yapmasında kendisini açıkça göstermektedir. Bu tarz örnekleri Safahat adlı eserinde bulabilmekteyiz.

"Kimi saim, kimi kaim, O tavanlar, yerler

"Kul hüvallahü ehad" zemzemesinden inler."[460]

Mehmet Akif bu beytinin ikinci mısrasında "kul hüvallahü ehad" ifadesinde bizzat hatta Türkçe'ye bile tercüme etmeksizin İhlas Suresi'nin birinci ayetinden iktibasta bulunmuştur.

Mehmet Akif'in Kur'an'dan yaptığı iktibaslar tek bir lafız ya da kelime ile sınırlı değildir. Zaten İslam birliği için çalışan ve ona teşvik eden bir şairin şiir ve edebiyatının Kur'an ayetlerini içermesi son derece doğaldır. Kur'anî iktibaslar manayı güçlendiren, fikri açık hale getiren delil mesabesindedir. Bununla birlikte Mehmet Akif'in tehdit edilen dinî kimliğini, İslâmî hüviyetini Kur'an metni arkasında koruma isteği de bulunmaktadır.

Kürtler İslamla şereflenmesinden beri uzun asırlar boyu İslâmî dirilişin öncüleri, İslam medeniyet meşalesinin taşıyıcıları olmuşlardır. Nitekim Kürt edebiyatı da Kur'an ayetleriyle süslenmiş pek çok güzel şiir örnekleriyle doludur. Meşhur Kürt şairlerinden biri olan Ahmed el-Cezerî de (ö.1160m)[461] latif iktibaslarıyla okuyanları cezbetmekte ve şiirini Kürtçe ile mezcetmektedir. Kürt olmayan okuyucular iktibas edilen lafızlarla şiirinde ortaya koymak istediği mananın özüne ulaşmaktadırlar. İktibasları genellikle ayetlerin bütünü değil, bir bölümünün kullanılmasıyla gerçekleşir. İktibas örneklerinden birisinde şöyle söylemektedir.

کی خلاص اَزْ دو زَخِ هَجْر تو با بِم اَی جُوان هَرْ نَفَس داردَ صلا نعره هل من مزید[462]

"Sevgilim. "Daha var mı?" diye köpürüp duran cehennem ateşine benzeyen şu ayrılığından ne zaman ve nasıl kurtulacağım?"

---

[460] Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Akpınar Yayınları, İstanbul, 1989, s.499; Mehmet Akif'in bir diğer iktibas örneği için bkz. Ersoy, *Safahat*, s.253.

[461] Lakabı İbn Ömer'in Dicle nehri kıyısında inşa ettiği Cezire'ye nisbetle Molla Cezerî'dir. Uzun seneler Cezire şehrinde yaşayan Buhtiyye aşiretine münsetiptir.

[462] Muhammed el-Buhtî Ahmed b. Molla, *el-Akdu'l-Cevherî Fî Şerhi Divani'ş-Şeyhi'l-Cezerî,* ts., c.I, s.226. Ayrıca bkz. el-Buhtî, *el-Akdu'l-Cevherî*, c.I, .227; c.II, s.446, 449.

Cezerî burada ateşi aşk duyduğu sevgiliye benzetmektedir. Ateş ve aşkın her ikisi de insana azap etmekten, yakıp kül etmekten usanmaz. Şairin buradaki iktibası **يوم نقول لجهنم هل امتلأت وتقول هل من مزيد** *"O gün Cehenneme, "Doldun mu?" deriz. O da, "daha var mı?" der." (Kaf, 50/30)* ayetindendir.

Bu büyük şairin bir Kürt sultan olan sevgisi karasevda seviyesine çıkmıştır. Hayatını elem ve ümitsizliğin kuşatıcılığı ile ona âşık olarak geçirmiştir. Vefatına kadar devam eden bu sevgisi ona hüzün ve fikir tohumları saçtırmıştır. Bunu yaparken de Kur'an metinlerinden istifade etmiştir.

مِنْ ز صَفَّينان ز نيــفا مقتلــى رمْ تِينَه دِل لــى لو ان دَسْتان نِهن خونا غزايا أز شهيد

مِصحفا حسن وجمالى سورتا خال وخَطَان ما تلــونا غيـر حـرف لا وقــرآن مجيــد [463]

Oklar savaşın ortası Sıffin'den kalbe hücum ediyor. Fakat hücum edenlerin elinde şehit olduğum bu savaşta kan bulunmuyor.

Sevgilinin yüzü, yüzdeki her güzel manayı içeren bir Mushaf gibidir. Fakat o güzelliklerin kendisinden faydalanmaktan men olunmak dışında hiçbir şey elde edemedik. Bu iddiamıza dair mecid olan Kur'an'a yemin ederiz.

Şair burada sevgilisinden ayrı olmadan dolayı yaşadığı acı ve ızdırabı Kur'anî bir yeminle yemin ederek ifade etmektedir. Bu şiirdeki iktibas ise *"Kâf. Şerefli Kur'an'a andolsun." (Kaf, 50/1)* ayetindendir.[464]

Cezerî'nin şiirlerinde Kur'anî iktibasının üç temel özelliği vardır.

1. Ayetlerden kısmî iktibas. Cezerî iktibas ettiği ayetlerin tamamını değil bir parçasını aktarmıştır. Dolayısıyla iktibas ettiği yerde onun iktibası sadece birkaç kelime ile sınırlıdır.

2. Kur'an kelimelerinin şiirin genel manası ile olan uyumu. Kullanılan ayetler sanki tek bir metinmiş gibi bir izlenim vermekte ve mana ile iç içe girerek sanki onu ayrılmaz bir parçasıymış gibi görünmektedir.

3. Ayetlerin Kur'an'daki aslî metni ve Arapça lafzıyla kullanılması. Bu, iktibasta bulunan bütün acem yazarlarda görülmektedir. Onlar Kur'an'dan ana dillerine tercüme edilen mana veya kelime iktibas etmemişlerdir.

[463] Muhammed el-Buhtî, *el-Akdu'l-Cevherî Fî Şerhi Divani'ş-Şeyhi'l-Cezerî,* c.I, s.227.
[464] Şairin diğer kurânî iktibasları için bkz. Muhammed el-Buhtî, *el-Akdu'l-Cevherî Fî Şerhi Divani'ş-Şeyhi'l-Cezerî,* c.I, s.446, 449

SONUÇ

İbdâ ve temeyyüz kaidelerini ortaya koyma arzusu, pek çok yazarı edebî yazılarını güzelleştirmeye sevketmiştir. Bu amaç doğrultusunda onlar, eserlerini yeniliklerle zenginleştirme, tecrübelerle derinleştirme, metinleri kısaltma kabiliyeti kazandırıp onlara edebî güzellik katmada Kur'an-ı Kerim'i temel dayanak olarak görmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim asırlar boyu farklı milletlerden yazar ve şairlerin kültürel ve edebi anlamda başta gelen yardımcısı olmuştur. Kur'an ayetlerinin onların yazı ve şiirlerindeki varlığı, Kur'an ile olan derin bağlarının ve ondan etkilendiklerinin canlı şahitleridir. Mukaddes metne başvurulması, konuların sunulmasında kendisinden yararlanılması ve uslubun geliştirilmesinde edebî bir araç olarak kullanılması, aynı zamanda yazarların sanatsal seviyelerinin değerlendirilmesine katkı sunan birer ölçüt niteliğindedir. Bu sebeple de yazarlar dikkatlerini, fikirlerini açıklamaya yardım edip kalplerde tesir uyandıracak ve manayı güçlendirmeye etki edecek metinler inşa etmeye yöneltmiştir. Dolayısıyla onlar bu süreçte Kur'ân-ı Kerim'in yüce ayetlerinden ilham almışlar ve yeniliklerini zenginleştirmek, deneyimlerini derinleştirmek için ondan istifade etmişlerdir. Yazar ve şairler, beşer için muciz olan, âlimler ile arifler için beyan sırları ve belagat hazineleriyle dolu olan vahyinden belagatin özünü çıkararak yazılar kaleme almışlardır.

Biz bu çalışmada farklı dönemlerdeki çeşitli edebî örnekleri aktarmak suretiyle Kur'an kelimelerini kullanmanın dilsel açıdan kutsiyetine, uslup ve manaya etkisine ışık tutmaya çalıştık. Bunun için burada, okuyucuyu iktibasın her yazıda önemli olduğu fikrine ulaştıran, yazı yazma arzusu olan herkesi onun sayesinde edebî ifade merdivenlerine çıkartan, her yazarı yazıları konusunda yazınsal ürünlerin zirvesine yükselten örnekler üzerinde durduk. Ayrıca bu araştırma, şiir ve düzyazı alanında alıntılama hususunda Kur'an metninin etkilerini ele almakta ve asırlar boyunca varlığını devam ettiren bazı örnekleri bir araya toplamaktadır. Araştırma, her biri alt başlıklara ayrılan iki ana kısımdan oluşmakta olup bu alt başlıklar ana düşünceyi destekleyici mahiyettedir.

Bu araştırmada, pek çoğu iktibas konusunu açıklamaya yardımcı mahiyette olan ve iktibasın belagattaki değerini gösteren farklı yazarların ve şairlerin yazınsal eserlerinden istifade edilmiştir. Bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- İnsanların akın akın İslam'a girişi ve cahiliye devrinin ortadan kalkması ile Arapça, Kur'an metnini anlam olarak da içerisine alarak zenginleşmiş bir konuma yükselmiştir. Arap şairlerinden ve yazarlarından eserlerinde az veya çok Kur'an

metinlerinden alıntı yapmayan neredeyse hiçkimse yoktur. Bu alıntıların yani iktibasların durumuna bakıldığında şairlerin ve edebiyatçıların Kur'an'ı sadece bir öğrenme ve bilgi edinme aracı olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Kur'an, müelliflerin sahip oldukları zihinsel dünyanın zorunlu unsurlarındandır. Çünkü şairlerin ve edebiyatçıların edebi eserlerini ve özellikle de şiirlerini en yüksek seviyeye ulaştırma konusundaki yönelimleri, onları eserlerine sanatsal ve belagat özelliği kazandırmak için Kur'an metni ile iştigal etmeye sevk etmiştir. Onların Kur'an metni ile olan bu ilişkisi onun salt kutsiyetinden kaynaklanmamaktadır.

2- Şairlerin iktibasta bulundukları ayetler farklı ifadelerle farklı konularda kullanılabilmekteydi. Bu ifadeler şairlerin değişmesi ile beraber farklılık arz etmekteydi. Mesela şairlerden Şerifuddin el-Ensârî gibi Kur'an metnini gazellerinde kullananların yanında, İmam Şafi, Suyutî ve Ebu'l-Atahiyye gibi vaaz ve züht konularında kullananlar da bulunmaktaydı. Ayrıca Kur'an metinlerini Ahmed Matar ve Semih el-Kâsım (2014) gibi sadece siyasi amaç için kullanan kişiler de vardı. Yine Kur'an metnini tasvir için kullanan İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349) gibi şairler de bulunmaktaydı.

3- Şiirde olduğu gibi düzyazıda (nesir) da Kur'an'dan yapılan iktibaslardaki amaçlar yazarlara göre değişiklik arz etmektedir. Bu alanda yapılan iktibasların çoğu vaaz ve züht ile ilgili konuları destekleme amacı taşımaktadır. Bu durum yazarın içerisinde yetişmiş olduğu çevreye ve kültüre dayanmaktadır. Böylece konuşma ve hutbelerde konuşmanın amacı ile içe içe girmiş olan ve özet konumundaki ayetlerden iktibaslar çokça görülür. Bu konudaki iktibas konuyu özetleyici ve delillendirici mahiyettedir. İbn Nübâte ve İbn Cevzi bu amaçla iktibası kullanan kişilerdendir.

Makamat sanatında Kur'an'dan yapılan iktibastaki amaç, vaazdaki amaçtan farklılık arz etmektedir. Makamat yazarı, iktibasları düşünceyi anlatma ve okuyucu açısından meselenin kolayca anlaşılmasını sağlama amacı ile kullanır. O, genel amaca yardımcı olacak şekilde bir ayetin veya ayetin bir kısmının geçtiği uzun bir konuşma zikreder. Ayetin geçtiği bu konuşma büyük bir yekün oluşturur.

Makamat türündeki eserlerde Kur'an'dan yapılan iktibasın amacı korkutma, hatırlatma veya öğüt değildir. Bu amaç çoğunlukla kafiye veya lafız uyumluluğudur. Ayetin iniş sebebi veya asıl manası dikkate alınmaz. Çünkü odak nokta lafızlardır. Bu durum, Hemezânî ve Harîrî'nin makamat türündeki eserlerinde açıkça görülmektedir.

Tevkiât türü yazılarda Kur'an'dan yapılan iktibasa gelince, bu iktibas türünün genelinde ayetin kutsiyetinden uzak olarak tehdit, azap ile korkutma ve hatırlatma amacına matuf Kur'an ayetlerine yer verildiği görülür. Bu da, ayeti sebebi nuzülünden uzaklaştırarak, durumun gerektirdiği amaca uygun anlamda kullanmaya sebebiyet vermektedir.

4- Kur'an'ın eski Arap edebiyatındaki şiir ve kitaplar üzerindeki etkisi diğer şiir ve yazılı eserlerden daha fazladır.

5- İslam kültür dokusu, Kur'an ile birlikte yüksek bir makama erişen Arapçanın evrenselliği içerisinde tamamlanmaktadır. Arapça, bu mucize kitap olmasaydı, coğrafi sınırlarından öteye geçemeyecekti. Çünkü Kur'anın kendisi, onun dili ve ayetlerinden yapılan iktibas, sadece Araplara özgü bir durum değildir. Bunlar İranlılar, Türkler ve Kürtler gibi Müslüman olmuş farklı milletlere de ait değerlerdir.

Arap olmayan şairler yazılarında Kur'an ayetlerinden esinlendikleri Arapça kelimeler ile ana dillerini birleştirerek daha önce hiçkimsenin yazmamış olduğu yeni bir edebi eser oluşturmak için birbirleriyle yarıştılar. Böylece ses uyumuna ve kendi dillerindeki kafiyeye uygun olan ayetleri seçerek iyi bir edebiyatçıyı diğer edebiyatçılardan ayıran yüksek bir edebi ölçüt oluşturdular. Bu durum Arap olmayan yazar ve şairler için özel ve büyük bir başarıdır. Çünkü onlar uygun kafiyeleri bir araya getirme konusunda uzmanlaşmış ve İslam öncesi ve sonrasındaki edebi kültürleri birleştirerek yüksek bir edebi eser ortaya çıkarmak için harflerle sanat icra etmişlerdir.

6- Şiir ve düzyazı eserlerinde Kur'an'dan iktibas yapıldığında edebiyatçılar başta olmak üzere insanların geneli bu eserlerdeki letafetin farkına varırlar. Çünkü Kur'an'dan yapılan iktibas, şiir ve düzyazıdaki mananın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Arapça olmayan şiirlerde Kur'an'dan yapılan iktibasta okuyucu, kastedilen manayı anlamak için şiirin dilini anlamaya ihtiyaç duymaz. Çünkü zikredilen ayet edebiyatçının ana gayesini anlatır. Bu durum daha önce ortaya koyduğumuz örneklerde açıkça görülmektedir.

7- Kur'an, Arap edebiyatı ile diğer edebiyatlara belagat ve güzellik açısından değer katan bir dil kaynağı olmaya devam etmektedir. Ayrıca o, bir edebi eserin seviyesinin yüksekliğini gösteren bir işaret olmayı sürdürmektedir. Edebiyatçılar için, Kur'an'ın üslubünün, lafızlarının ve ayetlerinin dil üstünlüğünü kabul etmekten başka bir

çıkar yol görünmemektedir. O, nüzulünden günümüze kadar devam ettiği gibi, dilsel açıdan ebediyyen devam edecek bir mucizedir.

8- Kur'an sadece haramı helali belirleyen bir kitap değildir. Onun dilsel ve edebi bir yönünün de bulunduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Kur'an kendisi ile edebiyatımızı güzelleştirecek olanlara gidilecek yolu ve kelimelerin gücü ile mananın yüksekliğini bir araya getirecek bir edebi eser oluşturma yöntemini göstermektedir.

9- Tevkiât türü eserlerde Kur'an'dan yapılan iktibas uygulamasının; tehdit, azap ve korkutma gibi pek çok manaya işaret edecek şekilde ayetin tamamının veya bir kısmının özlü söz şeklinde kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Pek çok halife ve lider, taşıdığı güzel ibretlik manalardan ve özlü sözlerden dolayı ayetlerden bu tarz bir iktibas yapmışlardır. Ayrıca bu tarz bir iktibas, dini bir konuşmada dini önderlerin söyledikleri şeylerin insanlar tarafından anlaşılması ve değerinin bilinmesi için kullanılmaktadır.

10- Eski ve yeni edebiyatçılar arasında Kur'an'dan yapılan iktibas kullanımlarının farklılık arz ettiği görülmektedir. Ancak şiir alanında eski ve yeni dönem şairlerinin iktibaslarının gayesi aynıdır. Bu gaye, anlamın ve lafızların güçlendirilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Düzyazı alanında ise durum biraz farklılık göstermektedir. Bu alandaki eski yazarlar, iktibas ile lafzi güzelliğin yanında manevi güzelliği de amaçlamaktadırlar. Lafzi olarak güzelleştirme şairin sözüne ve kelimelerine kafiye olarak uygun düşen bir ayetin zikredilmesi ile gerçekleştirilir. Burada yazar, sözüne mana ve kafiye olarak uygun olan ayeti seçme konusunda kendisini mecbur hisseder. Yeni yazarlar ise kafiyeyi ve sözlerinin sonları ile iktibas yaptıkları ayetlerin sonlarının birbirine mutabık olmasını önemsememektedirler. Çünkü onlar lafza odaklanmadan sadece anlamı güçlendirmek istemektedirler. Böylece kafiyenin ağır sorumluluklarından ve lafızların sınırlılığından kurtulurlar. Onlar, sözlerindeki genel anlam ile iktibas yapılan ayetin manasının birbiri ile ilişkili olması ile yetinirler.

11- Araştırma içerisinde zikredilen iktibas örneklerinden bu sanatın değerini anlamaktayız. Bizler iktibas yapılan ayeti bilmeksizin bir yazıyı okuduğumuzda sanki mana olarak aklımıza gelen örneklerde kullanılan ayetler yazının temel bir parçasıymış gibi olur. Ayetler çok sayıda ve farklı surelerden bile olsa bize lafzi olarak düzen içerisinde ve mana birliği olan bir bütünün parçasıymış gibi gelir.

12- Kur'an'dan yapılan iktibas, düzyazıda şiirden daha fazladır. Bu durum, hitabet sanatının Emevi, Abbasi ve Endülüs Emevi devirlerinde parlamasından kaynaklanmaktadır. O zamanlar hitabete züht ve vaaz konuları hâkim olmuştur. Bundan dolayı iktibas olarak kullanılan Kur'an ayetleri, züht ve vaaz konularının delillendirilmesinde manaya katkı sağlayıcı ve destekleyici olarak kullanılabilecek ayetlerdir.

Düzyazılarda Kur'an'dan yapılan iktibasın daha fazla olmasının bir diğer sebebi ise şiire göre ayetlerin kullanımının düzyazıda daha kolay olmasıdır. Çünkü hatip sözün kafiyesine uygun olan veya uygun olmayan ayetleri zikredebilir. Şair ise şiirin veznine, kafiyesine ve aruz ölçüsüne uygun olan ayet ile veya onun bir kısmı ile iktibas yapma konusunda kendisini mecbur hisseder. Bu durum düzyazı yazarının dikkate aldığı bir şey değildir.

13- Düzyazılarda, iktibas edilen ayet kafiyeyi korumaya ve lafzi açıdan konuya uygun olabilse de, iktibas çoğunlukla manayı desteklemek için kullanılır. Bu durum farklı surelerden çok sayıda ayetin kullanıldığı yazılarda görülür. Bu tarz yazılarda yazar farklı surelerden ayetler kullanır. Fakat bu ayetler sanki aynı konuda söylenmiş olan tek bir ayet gibidir. İşte bu gibi durumlarda çeşitliliğin ve farklılığın güzelliği görülür. Ayrıca kültür ve bilgi genişliği ortaya çıkar. Bu tarz bir iktibas kullanımı, İsfahânî ve Gânim el-Makdisî'nin düzyazılarında çokça görülmektedir.

14- Tezimizden çıkaralabilecek diğer bir sonuç da iktibasın caiz olduğudur. Tezimizde bu konuyu örnekleri ile ortaya koyduk. Nitekim Peygamberimizin ve büyük sahabilerin bunu yapması iddiamızı güçlendirmiştir. Bunlardan hareketle aynı zamanda, Kur'an-ı Kerim'in Arap edebiyatı için ne denli önemli olduğu sonucuna da ulaşmak mümkündür.

15- Hicri 4. ve 8. Asırlar arasındaki dönemde Arap nesrinde iktibas yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bunun sebebi kültürlerini zenginleştiren ve onlara ölçülü bir üslup sağlayan Kur'an-ı Kerim'den etkilenmeleridir.

Günümüzde iktibasın kullanım gayelerini incelediğimizde nasihat ve öğüt gibi dini mana taşıdığını görürüz. Hatta bazen edebi olgunluğa ulaşmak maksadıyla dini manadan soyutlandığını da görürüz. Bunu makamât sanatında da görmemiz mümkündür. Bazen yazar nesrin kafiyesine uygun olması için bir ayet veya ayetten bir parça alıntılamak zorunda kalır. Yine bu dönemde "Tevkiat" sanatında iktibas farklı amaçlar için kullanılır.

Sözü ve üslubu güzelleştirmek veya maksadı özetle ifade etmek için kullanılır. Lafızları idareli kullanma veya tebayün-i muradı hedefleyen siyasi bir mana da taşıyabilir.

KAYNAKÇA

Abdah, Muhammed, *Makâmâtu Bediuzzaman el-Hemedânî,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 2005.

Ahmed Emin, *el-Muntehâb Min Edebi'l-Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Mısır, 1954.

Ahmet Muhammed Şakir, *Şiir ve Şuâraâ*, Dâru'l-Mearif, ts.

Bakillânî, Ebu Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'an*, thk. Ahmed Sakar, Dâru'l-Maârif, Mısır, ts.

Brokelman, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, thk. Abdulhalim Neccâr, Dâru'l-Meârif, 5. Baskı, Kahire, ts.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Daru İbn Kesir, 2002.

Cengiz, Halil Erdoğan, *Divan Şiiri Antolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972

Çiçek, Mehmet Halil, *Kur'ân'ın Evrenselliği*, 1. Baskı, 2002.

Dıraz, Muhammed, e*n-Nebeu'l-Azîm,* Dâru's-Sekâfe, Doha, 1985.

Ebu Davud, Süleyman b. El-Eşas es-Sicistânî, *Merâsîl, 99* thk. Abdulaziz es-Seyrevân, Dâru'l-Kalem, 1.Baskı, Beyrut, 1986.

Ebu Said Mansur b. el-Huseyn, *Nesru'd-Dur*, Menşûratu Vizârati's-Sekâfe, Dmeşk, 1997.

Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, El-Mubrid, *el-Kâmil Fi'l-Luğat ve'l-Edeb*, thk. Abdulhamid Hendâvî, Vizâratu'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, S.Arabistan, ts.

Ebu'l-Atâhiyye, İsmail b. el-Kâsım, *Divânu Ebi'l-Atâhiyye*, Dâru Beyrut, Beyrut, 1986.

Ebu'l-Kasım el-Vâsânî, el-Huseyin el-Hamevî Yakut, *Mucemu'l-Enbâ'*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1993.

el-Askeri, Ebu Hilal, *es-Sına'ateyn,* thk. Ali el-Becavi ve Muhammed Ebu-l Fadl İbrahim, Dâru'l-İhya el-Kutubi'l-'Aarbiyye, 1. Baskı, 1952.

el-Ba'uniyye, Aişe, *el-Fethu'l-Mubin fi Medhi'l-Emin,* thk. Adil el-Azzavi ve Abbas Sabit, Daru Kenan, 1. Baskı, Şam, 2009.

el-Begavî, el-Huseyn b. Mes'ûd, *Me'alimu't-Tenzil,* thk. Kurul, Daru Tayyibeti'r-Riyad, 1409.

el-Begavî, el-Huseyn b. Mes'ûd, et-Tehzib, thk. Adil Abdulmevcut- Ali Moâvad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997

el-Bağdadi, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'Arifin,* Arap Tarihi Müessesesi, ts.

el-Bûsîrî, Ahmed b. Ebi Bekir b. İsmail, *İthâfü'l-Maharrati'l-Hıyere,* thk. Dâru'l-Mişkât, Dâru'l-Vatan, ts.

el-Bustânî, Butrus, *Enbâu'l-Arab Fi'l-A'sari'l-Abbâsî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1979.

el- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-Tebyin,* thk. Abdusselam Harun, el-Hancî Kütüphanesi, 7. Baskı, Kahire, ts.

el-Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Hayevan,* thk. Abdusselam Harun, el-Halebi Baskısı, 2. Baskı, Mısır, 1965.

el-Curcânî, Muhammed b. Ali, *el-İşarat ve't-Tenbihat,* thk. Abdulkadir Hüseyn, Mektebetul- Aâdab, 1997.

el-Ebşeyhî; Şihabuddin, Muhammed b. Ahmed, *el-Mustedraf Fî Külli Fenni Mustezraf*, Dâru Mektebetu Hayat, Beyrut, 1992.

el-Albânî, Muhammed Nasuriddin, *Sahihu'l-Câmi's-Sâgir,* el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı, 1988.

el-Albânî, Muhammed Nasuriddin, *İrvâu'l-Ğalîl,* el-Mektebetu'l-İslâmî, 1. Baskı, 1979.

el-Enbârî, İbrahim, *el-Mevsûatu'l-Kur'anî*, Muessesetu Sicilli'l-Arab, 1984.

el-Endülisi, Muhammed b. Cabir, *el-Hulletu-s Sera fi Medhi Hayril Vera,* thk. Abdullah Muhlis, Selefiye Matbaası, Kahire, 1374.

el-Ensârî, Şerefuddin, *Divânu's-Sâhib,* thk. Ömer Musa Paşa, Macmuu'l-Luğati'l-Arabî, Dımeşk, ts,

el-Ferâhidi, Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahrûmî-İbrahim Semerrâî, ts.

el-Hamevi, İbn Hucca, *Hizanetü'l-Edeb ve Gayetu'l-Ereb,* thk. Isam Şa'yuti, Dâru'l-Mektebetu'l-Hilal, 1. Baskı, Beyrut, 1987.

el-Hamevî, Yakut, *Mu'cemu'l-Udebâ,*thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbu'l-İslami, Beyrut,1993.

el-Hanefi, Şehabettin Mahmud b. Süleyman el-Halebi, *Husnu-t Tevessul ila Sına'ati't-Taressul,* Emin Efendi Matbaası, Mısır, 1315.

el-Harirî, *Makâmâtu'l-Harirî*, Daru Sadir, Beyrüt, 1980

el-Haşimî, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-Arab,* el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 26. Baskı, Mısır, 1969.

el-Hemedânî, El-Huseyn b. Ahmed b. Haleveyh b. Hamdan. Kehhale, Ömer Rıza, *Mucemu'l-Muellifîn*, Muessesetu'r-Risâle, ts.

el-Hilli, Safiyyuddin, *Şerhu'l Kâfiye el-Bedi'iyye,* thk. Nesib Neşadi Daru Sadr, 2.Baskı, Beyrut, 1992.

el-Huseynî, İhtiyâruddin b. es-Seyyid Giyâsuddin, *Esâsu'l-İktibâs,* İstanbul, Matbaatu Mihrân, 1298.

el-İsfehani, Ebu'l-Ferec, *el-Eğani,* thk. İhsan Abbas Daru Sadr, Beyrut, ts.

el-İsfehânî, el-Mağribî, Şerefuddin, Abdulmumin b. Hibetullah, *Etbâku'z-Zeheb,* el-Matbaatu'l-Edebiyye, Beyrut, 1209.

el-Kalkaşendi, Ebu'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'şâ Fî Sinâati'l-İnşâ,* Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1922.

el-Kastallânî, *Şerhu'l-Âllâmeti'z-Zurkânî Ala'l-Mevâhibi'l-Ledunniyye Bi'l-Minehi'l-Ledunniyye,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1996.

el-Kayrevani, İbn Reşik, *el-'Umde,* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Cil, 5. Baskı, Beyrut, 1981.

el-Kazvîni, Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Îdah fi 'Ulumu-l Belağa,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2003.

el-Kazvîni, Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Talhis fi 'Ulum el-Belağa,* thk. Abdulhamid Hindavi, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 2009.

el-Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an,* thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 2006.

el-Mikdâd, Yâsir, *Divân Hutabi İbn Nübâte,* el-Va'yu'l-İslâm, 1. Baskı, Kuveyt, 2012.

el-Makdisî, Abdusselâm b. Ahmed b. Gânim, *er-Ravzu'l-Enîk ve'l-Va'zu'l-Raşîk*, thk. Ahmed Salahiyye, 1. Baskı, Dımeşk, 2001.

el-Makdisî, Abdusselâm b. Ahmed b. Gânim, *Keşfu'l-Esrâr An Hükmi't-Tuyûri ve'l-Ezhâr*, thk. Ahmed Salâhiyye, Matbaatu'l-Kitabi'l-Arabî, 1. Baskı, Dımeşk, 1988.

el-Makdisî, İbn Muflih, *el-Âdâbu'ş-Şeriyye*, thk. Şuayb el-Arnavut, Muessesetu'r-Risal, 3. Baskı, Beyrut, 1999.

en-Nuveyrî, Şihabuddin, *Nihâyetu'l-Ereb Fî Funûni'l-Edeb,* thk. Müfid Kamiha, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1988.

er-Rafii, Mustafa Sadık, *İ'câzu'l-Kuran ve'l-Belâğâtu'n-Nebeviyye,* Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 9. Baskı, Beyrut, 1973.

Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Akpınar Yayınları, İstanbul, 1989.

es-Seâlebî, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail, *Hâsu'l-Hâs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1994.

es-Seâlebî, Ebu Mansur, *el-İktibâs Mine'l-Kur'ani'l-Kerim,* thk. İbtisâmu's-Sığâr, Dâru'l-Vefâ el-Mansûrâ, Irak, 1. Baskı, 1992.

es-Sekaki, Yusuf b. Ebi Bekir Muhammed b. Ali, *Miftahu-l Ulum*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1987.

es-Subki, Bahaeddin, *'Urusu'l-Efrah fi Şerhi Talhisi'l-Miftah,* thk. Abdulhamid el-Hindavi. el-Asriyye Kütüphanesi, 1. Baskı, Beyrut, 2003.

es-Suheyl Abdurrahman, *er-Ravzu'l-Ânif Fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye*, thk.Abdurrahman el-Vekîl, 1. Baskı, 1967.

es-Suyutî, Celaleddin, *'Ukudul-Cüman Şerhi,* thk. Emin el-Habbar ve İbrahim el-Hemedani, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2011.

es-Suyûti, Celaleddin, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kuran,* thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Vizâratu'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, es-Suudiyye, ts.

es-Suyutî, Celaleddin, *el-Mencem Fi'l-Mu'cem,* thk. İbrahim Abdulmecid, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1995.

es-Suyutî, Celaleddin, *el-Mezher Fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâuhâ,* thk. Heyet, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts.

es-Suyutî, Celaleddin, *el-Muhâzarât ve'l-Muhâverât,* thk.Yahya el-Cebûrî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, 2003.

es-Suyutî, Celaleddin, *İtmam ed-Diraye li-Kurra' en-Nikaye,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut.

es-Suyutî, Celaleddin,, *ed-Durru'l-Mensûr Fi't-Tefsîr Bi'l-Me'sûr,* thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî, Merkezu Hacer, 1. Baskı, Kahire, 2003.

es-Suyutî, Celaluddin, *el-Hâvî Li'l-Fetâvâ,* Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.

ez-Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lami'n-Nubela',* thk. Şuayb Arnavut, Risale Müessesi, 1. Baskı, Beyrut, 1981.

ez-Zemahşeri, Carullah Ahmed Mahmud b. Amr, *Esasu-l Belağa,* Muhammed Basil, thk: 'Uyunu es-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998.

ez-Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Amr, *Tefsiru-l Keşşaf,* Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut, 2009.

ez-Zemahşerî, *Etvâku'z-Zeheb,* El-Metbaâtul-Edebiyye, 3. Baskı, Beyrüt, 1314.

ez-Zevzeni, Ebu Abdullah el-Huseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'llakati's-Seb'*, Daru Sadr, Beyrut, ts.

ez-Ziriklî, Hayrettin, *el-'Alam,* Dâru'l-'İlm lil-Melayin, 15. Baskı, Beyrut, ts.

ez-Zurkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvâz Zemerli, Darul- Katibil-Arabi, 1. Baskı, Beyrüt, 1995.

Gazali, Muhammed, *Fıkhu's-Sîre*, Darul- Kutubil-Hadise, 6. Baskı, 1965.

Hakim, En-Nisâbûrî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek,* Meclisu Dâirati'l-Meârif, 1. Baskı, Haydarâbad, 1340.

Hasan en-Nedûbi, *Divan,* Matba'tu'l-İstikame, 2. Baskı, Kahire, 1953.

İbn Hacer, el-Askalllanî, *el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahabe*, el-Mektebetu'l-Asriyye, 1. Baskı, Beyrut.

İbn Karkamâs, Muhammed, *Zehru'r-Rebi' Fî Şevâhidi'l-Bedî',* thk. Mehdi Arrar, Daru-l Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrüt, 2007.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tevilu Müşkili'l-Kur'an,* thk. Es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru't-Turâs, 2. Baskı, Kahire, 1973.

İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir*, Daru Nahdati Mısır, 2. Baskı, Kahire, ts.

İbnu'l-Hatib, *Lisânu'd-Din Reyhânu'l-Mentâb*, thk. Muhammed Abdullah İnân, Mektebetu'l-Hancî, 1. Baskı, 1980.

İbn Abdi Rabbi, Ahmed b. Muhammed, *el-Akdu'l-Ferîd*, thk. Mufîd Kamîhâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983.

İbn Abdi'l-Ber, Yusuf b. Abdullah İbn Muhammed, *et-Temhîd*, thk. Said Ahmed İrâb. Tatvan, 1991

İbn Aşûr, Muhammed Fâzıl, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, Mecmuu'l-Buhûsi'l-İslâmî, 1970.

İbn Cabir, el-Endelusi, *el-Hulletu-s Sera fi Medhi Hayril Vera,* El-Metbaâ Es-Salefiye, Kahire, 1347.

İbn Derid, Ebubekir Muhammed b. el-Hasan, *Cemheretul-Luğa,* Remzi Baalbaki Thk., Dâru'l-'İlmi'l-Melayin, 1. Baskı, Beyrut, 1987.

İbn Ebi-l Isba', *Bedi'i-l Kur'an*, thk, Hafni Muhammed Şeref, Nahda Mısır, ts.

İbn Ebi-l Isba', *Tahriru-t Tahbir,* thk. Hafni Muhammed Şeref, Heyet İhya et-Turas el-İslami, ts.

İbn Fâris; Ebul Huseyn Ahmed, Mu'cemu *Maqayis el-Luğa,* Abdusselam Harun Thk., Dâru'l-Fikr 1979.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2006.

İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l-A'yan,* thk. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut, 1987.

İbn Hicce el-Hamevi, *Hizanetü'l-Edeb ve gayetul-arab, Daru mektebeti-l Hilal, 1. Baskı, Beyrüt, 1987.*

İbn Hişam, el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1991.

İbn Hicce el-Hamevî, Takıyyuddin Ebu Bekir b. Ali b. Muhammed, *Semerâtu'l-Evrâk*, thk. Ebu'l-Fazl, İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2005.

İbn Ishak, *Siretu İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedu'-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rîb.

İbn 'İmâd El-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb Fî Ahbâr Men Zeheb*, thk. Mahmut el-Arnavût, Dâru İbn Kesir, 1. Baskı, Dımeşk, 1986.

İbn Kesir, İmâduddin, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah et-Turkî, Dâru Hicr, 1. Baskı, 1997, c.III, s.288; İbn Manzur, *Muhtasaru Tarihi Dımeşk.*

İbn Kuteybe, *eş-Şiir ve'ş-Şuarâ*, thk. Ahmet M. Şakir, Darul-Meârif, Kahire, ts.

İbn Manzur, Abdullah Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-Arab*, thk. Kurul, Dâru'l- Ma'arif, Kahire, ts.

İbn Manzur, Muhammed b. Mukrim, *Muhtasaru Tarihi Dımeşk*, thk. Heyet, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Dımeşk, 1984.

İbn Munkiz, Usâme, *Lubâbu'l-Âdâb*, thk. Ahmed Şâkir, Mektebetus-Sünne, 1. Baskı, Kahire, 1354.

İbn Mutez, Abdullah, *Bedii*, Dâru'l-Meysere, 3. Baskı, Beyrut, 1982.

İbn-i'l Esîr, Diyâuddin, *el-Mislu's-Sair*, thk. Ahmed el-Hûfi ve Bedevi Tabani, Daru Nahda'tu'l-Mısır, Kahire, ts.

İbnu'l-Esir, Ziyauddin, *el-Veşa'l-Merkûm Fî Halli'l-Menzûm*, thk. Cemil Sad, Câmiatu Bağdâd, 2. Baskı, ts.

İbnu'l-Hatib, Lisanuddin, *el-İhâta Fi Târihi Ğirnatâ*, thk. Muhammed İnân, Mektebetu'l-Hancı, 2. Baskı, 1973.

İbnu'l-Hatib, Lisanuddin, *el-Lemhatu'l-Bedriyye Fi'd-Devleti'n-Nasriyye*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire.

İbnu'l-Hatib, Lisanuddin, *Ravzatu't-Tarif Bi'l-Hubbi'ş-Şerîf,* thk. Abdulkadir Ahmed Ata', Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.

İbnu'l-Hatib, *Rayhanu'l-Muntab*, thk. Muhamed Annan, Mektebetu'l-Hancı, 1.Baskı, Kahire, 1980

İbnu'l-Kattan, Ali b. Muhammed b. Abdilmelik, *Beyânu'l-Vehm ve'l-İhâm,* thk.el-Huseyin Said, Dâru Tayyibe, 1. Baskı, 1997.

İbnu'l-Verdî, *ed-Divân, thk. Abdülhamit Hindavi, Darul-Afakil-Arabiyye*, 1.Baskı, Kahire, 2006

İbnu-l Kayyım el-Cevziyye, *el-Fevaidu'l-Muşavvaka ila 'Ulum el-Kur'an ve 'İlmul Beyan,* Daru-l Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts.

İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb, thk. Abdülkadir Arnâut- Mehnüt Arnâut, Daru İbni Kesir, , 1.Baskı, Beyrüt, 1986*

İsfahânî, Rağıb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Saffan Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, 4. Baskı, Dımeşk, 2009.

Kadi Iyaz, *eş-Şifâ*, el-Kütüphane el-Ezheriyye, ts.

Katip Çelebi, Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn,* Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Muessesetu'r-Risale,ts

Kudama b. Cafer, *Nahdu'ş-Şi'ir,* thk. Muhammed Abdul Munim Hafaci, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts.

Kudâme b. Cafer, *el-Harâc ve Sınâatu'l-Kitâbe*, thk. Muhammed Huseyin ez-Zebîdî, Dâru'r-Reşîd, Irâk, 1981.

Kurtubi, *el-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an, thk. Abdullah El-Türki, Müâsesetü-risale,1.Baskı*, Beyrüt, 2006

Merçil, Erdoğan "Tevkī'" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 41: s. 34-35. 2012

Muhammed b. Kerkmas, Nasıriddin, *Zuhru'r-Rebi' fi Şevahid el-Bedi',* thk. Muhdi Es'ad 'Arrar, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2007.

Muhammed b. Tahir el-Berzencî, *Sahihu Tarihi't-Taberî,* es-Siratu'n-Nebeviyye, Dâru İbn Kesir, 1. Baskı, Dımeşk, 2007.

Muhammed el-Buhtî Ahmed b. Molla, *el-Akdu'l-Cevherî Fî Şerhi Divani'ş-Şeyhi'l-Cezerî,* ts.

Muhammed İbrahim Selim, *Divânu'ş-Şafii,* Kahire, ts.

Müslim b. Haccac, en-Nisâburî, *Sahihu Müslim*, Daru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 2003.

Naci, Hilal, *Mecmu' Resâile Fi'l-Hutabi ve'l-Mevâiz,* Mecelletu'l-Hikme, 1. Baskı, Biritanya, 2000.

Nazarî, Ali, *Eseru Kıssati Süleyman ve Memleketu Sebe' Fî Ğazaliyyeti'ş-Şirâzî,* Mecelletu Dîrâsâtin Fî'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ, Camiatu Semdân Fî İrân, Câmiatu Teşrîn Fî Suriye, 2011.

Sadreddin, es-Seyyid Ali, *Envar er-Rebi' fi Enva'ul Bedi',* Şakir Hadi Şukr, Nu'man Matbaası, 1. Baskı, Necef, 1968.

Seyyid Amrûf, Murtezâ Gâzi, *el-İktibâsu'l-Kur'anî Fî Makâmâti'l-Harirî*, et-Turâsi'l-Arabî, Dımeşk, 2002.

Sıddık Han, *et-Talikâtu'r-Radiyye,* thk. Ali b. Hasan Ali el-Halebî el-Eserî, Dâru İbni'l-Kayyım, 1.Baskı, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye, 2003.

Şirazî, *Divânu'ş-Şîrâzî*, terc. İbrahim Emin eş-Şevâribi, 1. Baskı, Tahran, 1999.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk,* Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.

Taşköprülüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu-s Sa'ade ve Misbahu's-Siyade,* Osmanlı Maarif Dairesi Meclisi Matbaası, 2. Baskı, Haydarabad, 1977.

Tatçı, Mustafa "Yunus Emre", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklpedisi,43: s.600, Ankara: TDV yayınları, 2013

TO PDF:http://www.al-mostafa.com.S2

Toprak, Burhan, *Yunus Emre Divanı*, Promat Basım Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, 2006

Murat Yahya, *Mu'cemu Teracim eş-Şu'ara' el-Kebir,* terc. Dâru'l-Hadis, Kahire, 2006.

Uçman, Abdulah, *Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa Örneği*, Türkiye Mecmuası, 24/1 , Bahar 2014, İstanbul,

Uzun, Mustafa, "İktibas", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklpedisi, 22:s.53. Istanbul, 2000

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİ
Soyadı, Adı: Farhat, Kutaıba
Doğum Tarihi: 01 Haziran 1987
Doğum Yeri: İdlib/Suriye
e-mail: kutaiba-87@hotmail.com

EĞİTİM
Derece Kurum Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans Halep Üniversitesi Diller Yüksekokulu 2011
Lisans Halep Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi 2009

İŞ TECRÜBESİ
Yıl Yer Görev
2019-Şuan Çankırı Karatekin Ünv. İslami İlimler Fak. Öğretim. Gör.
2012-2018 Libya Okulu. Öğretmen.
2011 İdlib Üniv. Eğitim Fakültesi.

YABANCI DİLLER

İngilizce (İyi), Türkçe (Çok iyi)